

HERBESTEMMEN VAN MONUMENTALE EN BEELDBEPALENDE GEBOUWEN

AANBEVELINGEN VOOR DE OVERHEDEN OM HET HERBESTEMMEN VAN MONUMENTALE EN
BEELDBEPALENDE GEBOUWEN ZO EFFECTIEF MOGELIJK TE LATEN VERLOPEN OM
KRIMPREGIO'S LEEFBAAR TE HOUDEN

rijksuniversiteit
groningen

faculteit ruimtelijke
wetenschappen

Rijksuniversiteit Groningen
Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen

Student Jacco Winkelman
S1926896
Afstudeerbegeleider Dr. Ir. T. van Dijk
Stagebegeleiders E. Koole &
R. Veenstra

Groningen, april 2012

*Afbeelding titelpagina: www.panoramio.com user: BeelduitHolland
<http://www.panoramio.com/photo/31869466>*

HERBESTEMMEN VAN MONUMENTALE EN BEELDBEPALENDE GEBOUWEN

AANBEVELINGEN VOOR DE OVERHEDEN OM HET HERBESTEMMEN
VAN MONUMENTALE EN BEELDBEPALENDE GEBOUWEN ZO EFFECTIEF
MOGELIJK TE LATEN VERLOPEN OM KRIMPREGIO'S LEEFBAAR TE HOUDEN

Masterthesis

Environmental and Infrastructure Planning

rijksuniversiteit
groningen

faculteit ruimtelijke
wetenschappen

Rijksuniversiteit Groningen
Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen

Student Jacco Winkelman
S1926896
jaccowinkelman@gmail.com
Afstudeerbegeleider Dr. Ir. T. van Dijk
Stagebegeleiders E. Koole &
R. Veenstra

Groningen, april 2012

Voorwoord

Voor u ligt mijn masterscriptie in het kader van de master Environmental and Infrastructure Planning. Dit onderzoek is het eindresultaat van twee en een half jaar studeren aan de Rijksuniversiteit Groningen. Met dit onderzoek heb ik veel van mijn kennis en competenties opgedaan tijdens mijn studie kunnen toepassen. Ik hoop dat ik met dit onderzoek duidelijk heb kunnen maken dat leegstaande monumentale en beeldbepalende gebouwen kansen bieden voor krimpregio's en dat deze kansen ook moeten worden aangegrepen.

Via deze weg wil ik Elmer Koole en Richard Veenstra, mijn begeleiders binnen de provincie Groningen, hartelijk bedanken voor het mogelijk maken van deze stage. Jullie hebben mij altijd goed gecoacht tijdens het onderzoek, voorzien van nuttige informatie en een kijkje laten nemen in de werkzaamheden van de provincie. Daarnaast wil ik Terry van Dijk, mijn afstudeerbegeleider van de Rijksuniversiteit Groningen, bedanken voor zijn ondersteuning. Onze afspraken heb ik altijd als prettig en interessant ervaren en je feedback was erg nuttig. Ook wil ik alle mensen die ik heb geïnterviewd bedanken, zonder jullie tijd en input was het niet mogelijk om tot dit eindproduct te komen.

Tot slot wil ik mijn naaste omgeving, in het bijzonder mijn ouders, bedanken voor hun luisterend oor, begrip en steun.

Jacco Winkelman
Groningen, april 2012

Samenvatting

In deze studie, ter afsluiting van de Master Environmental and Infrastructure Planning aan de Rijksuniversiteit Groningen, staat het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen in krimpregio's centraal. De keuze voor dit onderwerp komt enerzijds voort uit mijn interesse in krimpregio's en het herbestemmen van leegstaande gebouwen en anderzijds vanuit de provincie Groningen en de krimpproblematiek in die provincie. De provincie Groningen heeft naar aanleiding van deze krimpproblematiek het Provinciaal Actieplan Bevolkingsdaling 2010-2013 opgesteld. Binnen dit actieplan zijn een aantal actiepunten opgenomen, een van deze actiepunten heeft als doel om inzicht te krijgen hoe monumentale en beeldbepalende gebouwen kansen kunnen bieden voor het behoud van de leefbaarheid in krimpregio's.

Het doel van deze studie, afgeleid van dit actiepunt, is het doen van aanbevelingen aan het Rijk, de provincies en de gemeenten hoe zij monumentale en beeldbepalende gebouwen zo effectief mogelijk kunnen herbestemmen om krimpregio's leefbaar te houden.

Om dit doel te bereiken is de studie onderverdeeld in een theoretisch en een empirisch onderzoek. Het theoretisch onderzoek is uitgevoerd aan de hand van literatuuronderzoek. Hierbij zijn beleidsdocumenten zoals beleidsplannen, visies en nota's, en gepubliceerde onderzoeken en websites geraadpleegd maar ook wetenschappelijke artikelen. Het doel van dit theoretisch onderzoek is om duidelijk te krijgen of een herbestemming een bijdrage kan leveren aan de leefbaarheid en wat de huidige ontwikkelingen zijn binnen het krimpbeleid, monumentenbeleid en de bevordering van herbestemming. Ook is er onderzocht welke actoren er betrokken zijn bij het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen.

Het empirisch onderzoek is uitgevoerd aan de hand van een kwalitatief onderzoek. Hierbij is voornamelijk gebruik gemaakt van de twaalf afgenomen interviews. Daarnaast is ook hierbij gebruik gemaakt van beleidsdocumenten zoals beleidsplannen, visies en nota's, en gepubliceerde onderzoeken en websites. Het empirisch onderzoek heeft als doel om inzicht te krijgen in de rollen die verschillende actoren innemen bij een herbestemming en het beleid wat zij hierop voeren. Daarnaast wordt er onderzocht wat de knelpunten zijn bij een herbestemming en welke rol de verschillende overheden dienen in te nemen om het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen zo effectief mogelijk te laten verlopen.

Uit het theoretisch onderzoek is naar voren gekomen dat de leefbaarheid in krimpregio's niet wordt bepaald door de aanwezigheid van voorzieningen maar door ontmoetingen en het ondernemen van activiteiten met anderen. Het verdwijnen van een supermarkt, school of bibliotheek leidt dus niet per se tot een afname van de leefbaarheid maar brengt het wel in het geding. Deze voorzieningen zijn namelijk belangrijke ontmoetingsplekken binnen dorpen waar bewoners samen activiteiten ondernemen. Om door middel van herbestemming krimpregio's leefbaar te houden dient de herbestemming een ontmoetingsfunctie te krijgen toegewezen. In deze studie is een herbestemming

waarbij een ontmoetingsfunctie wordt gerealiseerd een leefbaarheid bevorderende herbestemming genoemd.

In het vervolg van het theoretisch onderzoek is aan de hand van literatuuronderzoek het huidige beleid betreffende bevolkingsdaling, monumentenzorg en bevordering van herbestemming gevoerd door zowel het Rijk, de provincie Groningen als de gemeente De Marne toegelicht. Het beleid, gevoerd door deze drie overheden op bevolkingsdaling, is gericht op het behouden van de leefbaarheid in de krimpregio's, herbestemming van monumentale of beeldbepalende gebouwen komt hier nauwelijks in voor. Binnen het huidige monumentenbeleid van deze overheden is er aandacht voor het herbestemmen van monumenten, mede middels het beschikbaar stellen van subsidies. Het bevorderen van het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen komt in steeds grotere mate terug in het beleid gevoerd door deze drie overheden. Zo heeft het Rijk het Nationaal Programma Herbestemming in het leven geroepen, de provincie Groningen enkele subsidies beschikbaar gesteld en gemeente De Marne maatregelen om herbestemming te bevorderen in het Woon- en Leefbaarheidsplan 2011-2021 opgenomen.

Vervolgens wordt in het theoretisch onderzoek door middel van een literatuuronderzoek inzicht verkregen in de actoren welke betrokken zijn bij het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen en de rol welke zij hierbij innemen. Hieruit, en uit de rest van het theoretisch onderzoek, kan worden opgemaakt dat er binnen de overheden nog weinig besef is over de kansen die deze gebouwen bieden voor de krimpregio's. Zo besteden de meeste gemeenten nauwelijks aandacht aan het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen. Ook blijkt dat het herbestemmen van deze gebouwen naar een leefbaarheid bevorderende functie nog weinig wordt ondersteund vanuit de verschillende overheden. Er worden namelijk geen extra middelen of kennis beschikbaar gesteld om deze leefbaarheid bevorderende herbestemmingen te stimuleren.

Om aanbevelingen te kunnen doen hoe de overheden het herbestemmen van deze gebouwen zo effectief mogelijk kunnen laten verlopen is er een empirisch onderzoek uitgevoerd. Tijdens dit empirisch onderzoek zijn twaalf interviews afgenomen met actoren uit de groepen overheden, ondersteunende partijen en ondernemers. Deze actoren hebben antwoorden gegeven op tal van vragen die betrekking hebben op het herbestemmingsproces. Enkele van de vragen, gesteld tijdens de interviews, zijn ook onderzocht tijdens het theoretisch onderzoek. Dit is gedaan om de antwoorden te vergelijken en te kijken of de antwoorden uit beide onderzoeken overeenkomen. Zo is uit het theoretisch onderzoek gebleken dat een leefbaarheid bevorderende herbestemming een ontmoetingsfunctie dient te hebben, dit is tijdens de interviews door de verschillende actoren bevestigd. Wel was er enig verschil tussen de bevindingen uit beide onderzoeken wat betreft de factoren wat de leefbaarheid bepaalt. Uit het theoretisch onderzoek kwam naar voren dat met name sociale factoren, zoals ontmoetingen, bepalend zijn voor de leefbaarheid. Dit terwijl tijdens de interviews vele actoren aangaven dat met name het aanzicht en de identiteit van de omgeving de leefbaarheid bepalen.

Daarnaast is naar aanleiding van de antwoorden, gegeven tijdens de interviews, een lijst van succesfactoren opgesteld. Deze is als volgt:

- Een gemotiveerde initiatiefnemer die energie, tijd en geld wil investeren
- Draagvlak vanuit het dorp voor de functie van de herbestemming
- Een haalbaar, exploiteerbaar en krimp resistent idee wat niet direct afhankelijk is van bevolkingsaantallen
- Een functie welke aansluit bij de kwaliteiten en identiteit van het dorp en het gebouw

Deze succesfactoren kunnen worden beschouwd als voorwaarden waar een herbestemming aan dient te voldoen. Hoe meer van deze factoren aanwezig zijn bij het herbestemmen van een monumentaal of beeldbepalend gebouw, des te groter de kans op een succesvolle herbestemming.

Uit de interviews, afgenomen tijdens het empirisch onderzoek, zijn ook een viertal knelpunten betreffende het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen naar voren gekomen, namelijk:

- Lange procedures en hoge kosten bij functiewijziging en aanpassing monumentaal gebouw
- Ontbreken van beleid, bewustzijn en meedenkend vermogen binnen overheden
- Gebruik woningcontingenten bij herbestemming naar woonfunctie
- Gebruik van jargon binnen handleidingen en procedures, moeilijk voor initiatiefnemers

Om deze knelpunten weg te nemen zijn er voor de gemeenten, de provincies en het Rijk aanbevelingen gedaan naar aanleiding van gegevens verzameld tijdens het empirisch onderzoek en door middel van eigen aanvullingen. Deze aanbevelingen, hieronder weergegeven, zijn onder te verdelen in maatregelen die de overheden dienen te nemen om de knelpunten weg te nemen en de rol die zij dienen in te nemen om een herbestemming zo soepel mogelijk te laten verlopen.

De gemeenten beschikken doorgaans over geen beleid betreffende het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen. De gemeenten moeten dan ook beleid ontwikkelen met betrekking tot het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen. Hierbij moet een meedenkende en faciliterende houding, maatwerk en gebiedsontwikkeling centraal staan. Ook moeten de procedures voor functiewijziging bij een leefbaarheid bevorderende herbestemming sneller en goedkoper en moeten er maatregelen worden genomen waardoor eventuele woningcontingenten buiten beschouwing worden gelaten bij functieveranderingen voor een leefbaarheid bevorderende herbestemming. De gemeenten dienen daarnaast een ondersteunende en initiërende rol in te nemen. Zo moeten gemeenten fungeren als aanspreekpunt voor initiatiefnemers en hen ondersteunen met kennis over subsidie mogelijkheden, functiewijzigingen en in contact brengen met ondersteunende partijen. Tijdens het afnemen van de interviews werd vaak geopperd dat er meer subsidies beschikbaar moeten worden gesteld terwijl de provincie verschillende subsidies reeds beschikbaar stelt om herbestemming te stimuleren. Met name het informeren van de initiatiefnemers over deze verschillende subsidie mogelijkheden is dus een belangrijke taak voor de gemeenten. Als initiërende

partij moeten gemeenten bij langdurige leegstand, waarbij het gebouw in verval raakt en het een negatieve invloed heeft op de leefbaarheid, de eigenaar benaderen met kennis en eventuele subsidies om herbestemming of verkoop van het gebouw te stimuleren.

De provincies dienen, samen met het provinciaal steunpunt monumentenzorg, kennis beschikbaar te stellen aan gemeenten over het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen. Voornamelijk informatie betreffende subsidies welke beschikbaar zijn voor initiatiefnemers, het nut van herbestemming en mogelijke herbestemmingsfuncties zijn onderwerpen waar binnen de gemeenten weinig kennis over aanwezig is. Daarnaast moeten de provincies subsidies beschikbaar stellen voor initiatiefnemers van leefbaarheid bevorderende herbestemmingen. De provincies nemen dus een ondersteunende rol in waarbij zowel gemeenten als initiatiefnemers worden ondersteund.

Het Rijk dient subsidies beschikbaar te stellen aan de provincies welke zij kunnen gebruiken voor het subsidiëren van leefbaarheid bevorderende herbestemmingen aangedragen door initiatiefnemers. Ook moet het Rijk, door middel van meer FTE toe te wijzen aan het Nationaal Programma Herbestemming en het Herbestemmingsteam, meer kennis beschikbaar stellen aan provincies en gemeenten om het herbestemmingsproces van monumentale en beeldbepalende gebouwen zo effectief mogelijk te laten verlopen. Het Rijk neemt dus een ondersteunende rol in door het beschikbaar stellen van subsidies en kennis.

Geconcludeerd kan worden dat voor het zo effectief mogelijk herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen om krimpregio's leefbaar te houden een leefbaarheid bevorderende herbestemming dient te worden gerealiseerd welke voldoet aan zoveel mogelijk succesfactoren. Daarnaast dienen de gemeenten als aanspreekpunt voor initiatiefnemers te dienen, provincies subsidies beschikbaar te stellen voor initiatiefnemers en gemeenten te ondersteunen met kennis en dient het Rijk de provincies te voorzien van subsidies en de provincies en gemeenten te ondersteunen met kennis.

Inhoudsopgave

VOORWOORD	- 4 -
SAMENVATTING	- 5 -
INHOUDSOPGAVE	- 9 -
HOOFDSTUK 1 INTRODUCTIE	- 11 -
1.1 Inleiding	- 11 -
1.2 Aanleiding	- 11 -
1.3 Doel- en vraagstelling	- 12 -
1.4 Leeswijzer	- 12 -
HOOFDSTUK 2 INTRODUCTIE TOT KRIMP, LEEGSTAND, LEEFBAARHEID EN HERBESTEMMING	- 15 -
2.1 Inleiding	- 15 -
2.2 Wat is krimp?	- 15 -
2.3 Leegstand als gevolg van krimp	- 17 -
2.4 Invloed van herbestemming op de leefbaarheid	- 18 -
2.5 Leefbaarheid bevorderende herbestemming	- 19 -
2.6 Verband tussen bevolkingsdaling en herbestemming van monumentale en beeldbepalende gebouwen	- 22 -
2.7 Kern van de studie	- 23 -
HOOFDSTUK 3 BELEIDSPRAKTIJK	- 25 -
3.1 Inleiding	- 25 -
3.2 Beleidsontwikkelingen bevolkingsdaling	- 25 -
3.3 Van objectgericht naar omgevingsgericht monumentenbeleid	- 27 -
3.4 Bevordering van herbestemming van monumenten	- 31 -
3.5 Positionering binnen planningsbenaderingen	- 34 -
3.6 Conclusie	- 36 -
HOOFDSTUK 4 BETROKKEN ACTOREN BIJ HERBESTEMMING VAN MONUMENTALE EN BEELDBEPALENDE GEBOUWEN	- 37 -
4.1 Inleiding	- 37 -
4.2 Rijksoverheid	- 37 -
4.3 Provincies	- 38 -
4.4 Gemeenten	- 38 -
4.5 Provinciaal steunpunt monumentenzorg	- 39 -
4.6 Monumentenwacht	- 39 -

4.7 Commerciële partijen	- 39 -
4.8 Burgers	- 40 -
4.9 Conclusie	- 40 -
HOOFDSTUK 5 ONDERZOEKSONTWERP EMPIRISCH ONDERZOEK	- 42 -
5.1 Inleiding	- 42 -
5.2 Onderzoeksdoel	- 42 -
5.3 Onderzoeksmethoden, informatiebronnen en vragenprotocol	- 43 -
5.4 Resultaatverwerking en onderzoeksopzet	- 46 -
HOOFDSTUK 6 INTRODUCTIE VAN ACTOREN	- 47 -
6.1 Inleiding	- 47 -
6.2 Overheden	- 47 -
6.3 Ondersteunende partijen	- 55 -
6.4 Ondernemers	- 60 -
6.5 Conclusie	- 63 -
HOOFDSTUK 7 BEVINDINGEN EMPIRISCH ONDERZOEK	- 64 -
7.1 Inleiding	- 64 -
7.2 Uitwerking vragen interviews	- 64 -
7.3 Knelpunten bij een herbestemming	- 71 -
7.4 Gewenste rollen	- 74 -
HOOFDSTUK 8 CONCLUSIE	- 77 -
8.1 Inleiding	- 77 -
8.2 Conclusie	- 77 -
8.3 Aanbevelingen	- 81 -
8.4 Terugkoppeling op theorie	- 82 -
8.5 Reflectie op uitgevoerd onderzoek	- 84 -
REFERENTIES	- 86 -
BIJLAGEN	- 90 -

HOOFDSTUK 1 INTRODUCTIE

1.1 Inleiding

De afgelopen jaren heeft bevolkingsdaling, waar delen van Nederland mee te maken heeft, steeds meer aandacht gekregen in de media en is het op de politieke agenda in Den Haag verschenen. Er zijn vele voorspellingen gedaan en aan de hand hiervan is er beleid ontwikkeld om de negatieve gevolgen van bevolkingsdaling zo veel mogelijk te beperken. Dit beleid resulteert in het opstellen van vele programma's en actieplannen welke de gevolgen van bevolkingsdaling zoveel mogelijk dienen te beperken en de leefbaarheid in de regio te waarborgen. Veel van deze programma's zijn gericht op het beleid inzake wonen, zorg, onderwijs en voorzieningen. In bijna geen enkel programma is er aandacht voor het benutten van leegstaande gebouwen. De huidige beleidsdocumenten zijn dan ook vooral gefixeerd op de problematiek, weinig wordt er geschreven over de kansen in het dorp om de leefbaarheid om peil te houden. Deze kansen zijn er, maar deze dienen wel eerst worden ontdekt alvorens ze kunnen worden benut. Krimpregio's bieden vaak ruimte, rust en hebben doorgaans een rijk verleden met monumenten, hier liggen de kansen voor deze regio's! Waarom deze factoren niet op een creatieve manier benutten om de regio's weer op de kaart zetten en vitaliteit te geven?

1.2 Aanleiding

Deze studie is enerzijds ontstaan vanuit mijn interesse in krimpregio's en leegstand van gebouwen. Met name de voormalige functie van deze gebouwen en welke betekenis het gebouw voor de omgeving heeft gehad heeft mijn interesse. Ik ben er van overtuigd dat, wanneer deze gebouwen een nieuwe functie krijgen, zij een bijdrage kunnen leveren aan de gehele omgeving. De gebouwen worden weer van betekenis voor de omgeving en er ontstaat een binding met de omgeving, het zijn geen "rotte kiezen" meer.

Anderzijds is deze studie ontstaan vanuit de krimpproblematiek in de provincie Groningen. Door de teruglopende bevolkingsaantallen heeft een deel van de monumentale en beeldbepalende gebouwen in de krimpregio's in de provincie Groningen te maken met functieverlies. Door dit functieverlies dreigt voor een deel van deze gebouwen leegstand met verpaupering tot gevolg.

Naar aanleiding van deze dreigingen heeft de provincie Groningen in december 2010 het Provinciaal Actieplan Bevolkingsdaling 2010-2013 opgesteld. In dit actieplan is een lijst van 27 actiepunten opgenomen met als doel om een kwalitatief aantrekkelijke omgeving te creëren met voldoende voorzieningen. Eén van deze actiepunten is de verkenning van kansen vanuit de culturele sector voor krimp en leefbaarheid waarbij gemeente De Marne als pilot-gemeente is aangewezen. Het doel van dit actiepunt is om duidelijk te krijgen hoe monumentale en beeldbepalende gebouwen kansen kunnen bieden voor het behoud van de leefbaarheid in krimpregio's. Dit actiepunt en mijn interesse in krimpregio's en de leegstand van deze gebouwen hebben geleid tot het uitvoeren van deze studie.

1.3 Doel- en vraagstelling

Binnen krimpregio's zijn monumentale en beeldbepalende gebouwen, net zoals in andere regio's in Nederland, in grote getale aanwezig. In de voorgaande paragraaf is duidelijk geworden dat de provincie Groningen wil verkennen wat de kansen van deze gebouwen zijn voor het behoud van de leefbaarheid in krimpregio's. Het doel van deze studie is dan ook om aanbevelingen te doen aan het Rijk, de provincies en de gemeenten hoe zij monumentale en beeldbepalende gebouwen zo effectief mogelijk kunnen herbestemmen om krimpregio's leefbaar te houden. Om dit doel te bereiken zijn de volgende onderzoeksvragen geformuleerd:

Hoofdvraag: *Op welke wijze kunnen de verschillende overheden het herbestemmen van monumentale of beeldbepalende gebouwen zo effectief mogelijk laten verlopen om de krimpregio's leefbaar te houden?*

Om tot een antwoord op de hoofdvraag te komen worden de volgende deelvragen beantwoord:

1. *Kan een herbestemming een bijdrage leveren aan de leefbaarheid?*
2. *Wat zijn de huidige ontwikkelingen binnen het krimpbeleid, monumentenbeleid en de bevordering van herbestemming?*
3. *Welke actoren zijn er betrokken bij het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen, en wat is hun rol?*
4. *Wat zijn de knelpunten bij het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen en hoe kunnen deze worden weggenomen?*
5. *Welke rol dienen de verschillende overheden in te nemen bij het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen om dit proces zo soepel mogelijk te laten verlopen?*

1.4 Leeswijzer

Deze studie bestaat uit een theoretisch en empirisch onderzoek. In hoofdstuk 2 wordt begonnen met het theoretisch onderzoek doormiddel van een introductie tot het begrip krimp en de leegstand van gebouwen als gevolg van krimp. Vervolgens wordt de mogelijke bijdrage van herbestemmen op de leefbaarheid (deelvraag 1) en de verschillende functies van een herbestemming uitgewerkt. Vervolgens worden er aan de hand van een conceptueel model een drietal scenario's uitgewerkt welke de mogelijke wisselwerking tussen bevolkingsdaling en herbestemming van monumentale en beeldbepalende gebouwen weergeven. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een duidelijke formulering van de kern van het onderzoek.

In hoofdstuk 3 wordt een antwoord gegeven op deelvraag 2 en wordt ingegaan op de huidige ontwikkelingen binnen het krimpbeleid, monumentenbeleid en de bevordering van herbestemming. Hierbij wordt ingegaan op het beleid van het Rijk, de provincie Groningen en gemeente De Marne. Deze ontwikkelingen worden vervolgens gepositioneerd binnen de verschuiving binnen de planningsbenaderingen in de ruimtelijke ordening.

Hoofdstuk 4 heeft tot doel het beantwoorden van deelvraag 3. Dit hoofdstuk dient er namelijk voor om inzicht te krijgen in de actoren welke betrokken zijn bij het herbestemmen van een monumentaal of beeldbepalend gebouw en welke rol zij hierbij innemen. Samen met deelvraag 1 en 2 maakt deze deelvraag onderdeel uit van het theoretisch onderzoek en dient ervoor om een duidelijk beeld te krijgen van de huidige stand van zaken aangaande het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen.

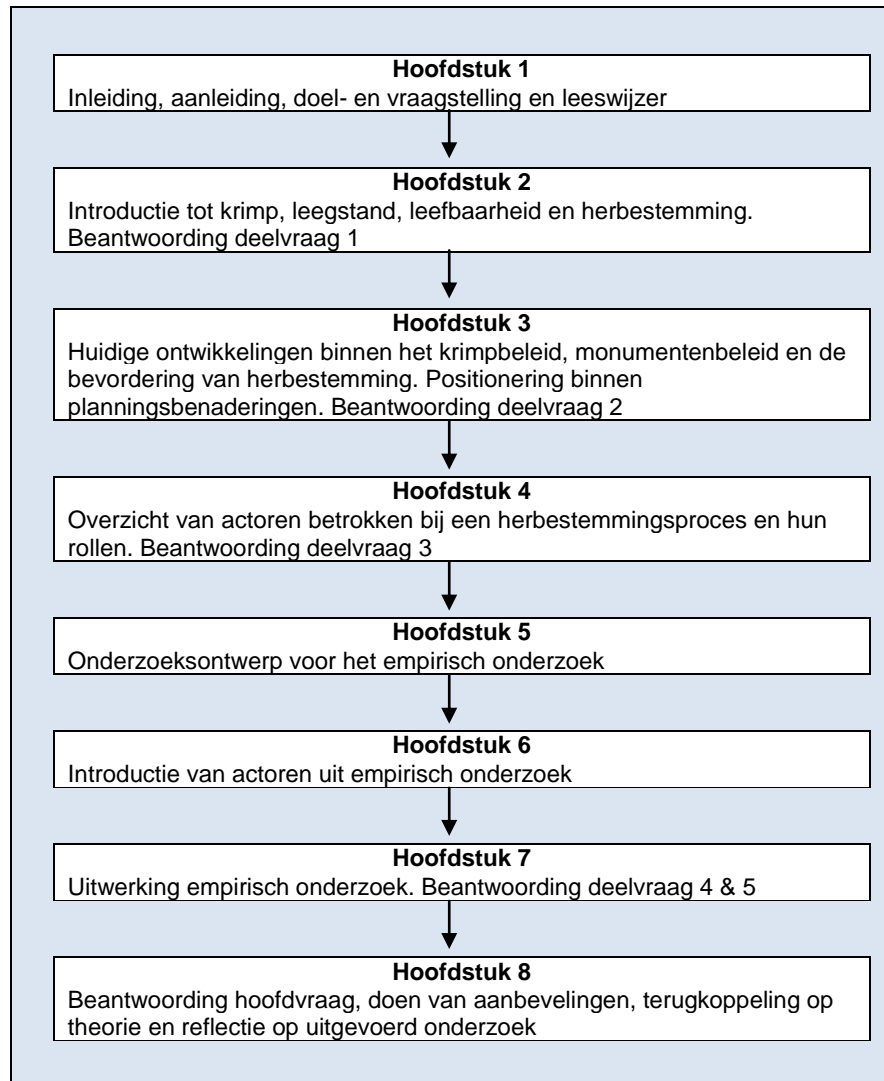
In hoofdstuk 5 wordt het onderzoeksontwerp voor het empirisch onderzoek uitgewerkt. Dit wordt gedaan door de doelstelling van het empirisch onderzoek te formuleren en vervolgens de gekozen onderzoeksmethoden, onderzoeksopzet en resultaatverwerking toe te lichten.

Hoofdstuk 6 dient er voor om de verschillende actoren betrokken bij het empirisch onderzoek te introduceren. De verschillende actoren bestaan uit overheden, ondersteunende partijen en ondernemers. Zij worden geïntroduceerd aan de hand van literatuuronderzoek en antwoorden op enkele vragen gesteld tijdens de interviews.

Nadat de verschillende actoren zijn geïntroduceerd worden in hoofdstuk 7 de overige antwoorden op de vragen gesteld tijdens de interviews uitgewerkt. Hiermee wordt inzicht verkregen in enkele herbestemmingsvraagstukken en vervolgens een antwoord gegeven op deelvraag 4 & 5.

Tot slot wordt in hoofdstuk 8 een antwoord gegeven op de hoofdvraag van deze studie. Daarnaast worden er aanbevelingen gedaan, deze aanbevelingen teruggekoppeld op de theorie en een reflectie gegeven op het uitgevoerde onderzoek.

In figuur 1 wordt de structuur van de studie schematisch weergegeven. Hierin wordt duidelijk dat het onderzoek begint in een brede context, het theoretisch onderzoek. Vervolgens wordt er door middel van het empirisch onderzoek informatie uit de praktijk verzameld en aanbevelingen gedaan over het gebruik van monumenten om de krimpregio's leefbaar te houden. Tot slot worden de bevindingen wederom in een brede context geplaatst door het doen van aanbevelingen. Deze aanbevelingen zijn gericht op de drie overheden en hebben tot doel om het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen zo effectief mogelijk te laten verlopen.

Figuur 1: Schematische weergave van deze studie

HOOFDSTUK 2 **Introductie tot krimp, leegstand, leefbaarheid en herbestemming**

2.1 Inleiding

Nu de aanleiding en doelstelling van deze studie duidelijk zijn en de verschillende onderzoeksvragen zijn geformuleerd, zal er worden gestart met het theoretisch onderzoek. In dit hoofdstuk worden de verschillende relevante begrippen geïntroduceerd en de samenhang hiervan besproken. Zo wordt als eerst het begrip krimp geïntroduceerd. Vervolgens wordt er ingegaan op de gevolgen die krimp met zich meebrengt, zoals de leegstand van monumentale en beeldbepalende gebouwen. Aansluitend wordt er een antwoord gegeven op deelvraag 1: *Kan een herbestemming een bijdrage leveren aan de leefbaarheid?* Daarna worden de verschillende herbestemmingsfuncties en hun invloed op de leefbaarheid toegelicht en wordt aan de hand van een conceptueel model het verband tussen bevolkingsdaling en herbestemming toegelicht. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een korte weergave van de kern van deze studie. Dit hoofdstuk heeft als doel om de verschillende begrippen relevant voor deze studie te introduceren.

2.2 Wat is krimp?

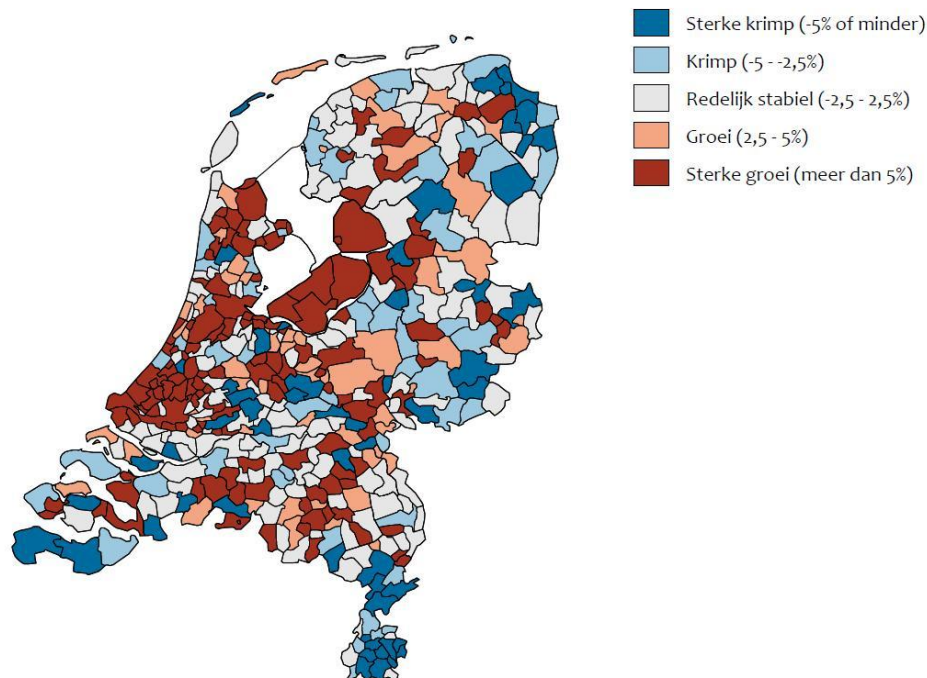
Krimp is een wijs begrip, in de Van Dale wordt het omschreven als "samentrekking en verkleining", in de context van deze studie spreken we over bevolkingsdaling. Bevolkingsdaling is niet alleen een afname van het totaal aantal inwoners in een gebied. Er is ook sprake van bevolkingsdaling als het aantal huishoudens daalt of als bepaalde delen van de bevolking in omvang afnemen, bijvoorbeeld door ontgroening of verkleuring (F. van Dam et al., 2006).

Aan de hand van gegevens van het CBS stelt W. Derks et al. (2006) dat de Nederlandse bevolking in 2035 begint te krimpen. In sommige regio's is dit reeds het geval. Zo daalt de bevolking in Noord-Oost Groningen, Zuid-Limburg en Zeeuws-Vlaanderen al enige tijd en zal ook blijven dalen volgens de prognoses van het CBS. Deze krimpregio's zijn gelegen in perifere gebieden van Nederland. Dit zijn regio's in buiten gebieden waar geen grote steden in de directe omgeving aanwezig zijn.

In deze regio's zijn de gevolgen van de bevolkingsdaling dan ook al merkbaar. Zo neemt de vitaliteit en leefbaarheid van de omgeving af, dit komt, volgens de verschillende beleidsdocumenten, doordat werkgelegenheid, onderwijs, voorzieningen en vele andere belangrijke factoren afnemen.

Naast hierboven genoemde delen van de provincies Groningen, Zeeland en Limburg, verwachten Nimwegen & Heering (2009) dat in 2025 zes op de tien gemeenten in Nederland geconfronteerd wordt met bevolkingsdaling. Dat dit grote gevolgen heeft voor deze gemeenten mogen duidelijk zijn. Het huidige beleid wat de gemeenten voeren op bijna alle beleidsvelden is namelijk altijd gericht geweest op groei en uitbereiding. Met de komst van bevolkingsdaling zal er met minder middelen hetzelfde bereikt moeten worden. Mede hierdoor is het belangrijk dat de problematiek betreffende bevolkingsdaling serieus wordt genomen en naar oplossingen worden gezocht om hier tijdig op te kunnen anticiperen.

2008 - 2025

Figuur 2: Bevolkingsontwikkeling per gemeente 2008-2025. Bron: Regionale prognose 2009-2040: Vergrijzing en omslag van groei naar krimp, Planbureau voor de Leefomgeving, januari 2010

Bevolkingsdaling komt niet alleen voor in Nederland, ook andere landen hebben te maken met een afnemende bevolking in bepaalde regio's. In Europa is bevolkingsdaling voornamelijk een gevolg van de dalende geboortecijfers en het wegtrekken uit bepaalde regio's. In de VS en Canada is bevolkingsdaling voornamelijk gerelateerd aan de transformatie van de economie op de lange termijn (Weichmann & Pallagst, 2012). In Nederland, en andere West-Europese landen, lijkt de bevolkingsdaling voornamelijk bepaald te worden door het binnenlandse migratiesaldo (Hospers, 2010). De situatie in Nederland, waar bevolkingsdaling voornamelijk plaatsvindt in perifere gebieden door het wegtrekken van de bevolking, is dan ook beter te vergelijken met de krimpproblematiek in Europa dan in de VS en Canada.

In deze studie wordt ingegaan op bevolkingsdaling zoals wij die kennen in Nederland.

Bevolkingsdaling in Nederland doet zich voornamelijk voor in perifere gebieden en nog niet zozeer in grote stedelijke gebieden. De huidige wetenschappelijke literatuur is voornamelijk gericht op bevolkingsdaling in steden, er is nog maar weinig te vinden over bevolkingsdaling in landelijke gebieden. Dit is deels te verklaren omdat in landen als Duitsland en de VS bevolkingsdaling voornamelijk voorkomt in stedelijke gebieden. Om aan te geven dat de wetenschappelijke literatuur betreffende bevolkingsdaling moeilijk is te koppelen aan de bevolkingsdaling zoals die zich in Nederland voordoet wordt een wetenschappelijk artikel van Reckien & Martinez-Fernandez (2009) uit de *European Planning Studies journal* betreffende bevolkingsdaling toegelicht.

Reckien & Martinez-Fernandez (2009) beschrijven dat bevolkingsdaling in steden drie oorzaken heeft. De eerste oorzaak, welke tevens het meest wordt besproken in de wetenschappelijke literatuur, is de invloed van de effecten van de globalisering van de economie op de bevolking. Hiermee doelen zij op

het wegtrekken van arbeidsintensieve industrieën uit steden met tot gevolg het wegtrekken van de bevolking. Deze eerste oorzaak kan voornamelijk worden gekoppeld aan de grote industrie steden in de VS en voormalig Oost-Duitsland en is moeilijk te koppelen aan de huidige krimpproblematiek binnen Nederland. De tweede oorzaak, welke nauwelijks wordt besproken in de wetenschappelijke literatuur, is de verandering van sociale structuren. Deze veranderende structuren worden door Reckien & Martinez-Fernandez (2009) beschreven als het wegtrekken uit de steden op zoek naar meer privacy en rust. De bevolkingsdaling in Nederland wordt voornamelijk gekenmerkt door het wegtrekken uit de landelijke gebieden naar de stedelijke gebieden vanwege bijvoorbeeld studie of werk. Deze oorzaak sluit dus niet aan bij de bevolkingsdaling zoals wij die in Nederland ervaren. De laatste oorzaak welke wordt aangedragen is de stedelijke uitbreiding en het verplaatsen van mensen naar voorsteden waardoor de steden te maken hebben met bevolkingsdaling. In Nederland is, zoals hierboven aangegeven, voornamelijk sprake van bevolkingsdaling binnen perifere gebieden en nog niet zozeer in stedelijke gebieden. Geconcludeerd kan worden dat de oorzaken voor bevolkingsdaling aangedragen in het artikel van Reckien & Martinez-Fernandez (2009) niet aansluiten bij de bevolkingsdaling zoals deze zich voordoet in Nederland.

2.3 Leegstand als gevolg van krimp

Bevolkingsdaling vindt met name plaats in de perifere gebieden van Nederland zoals Zuid-Limburg, Noord-Oost Groningen en Zeeuws-Vlaanderen. Deze landelijke gebieden worden vaak gekenmerkt door oude dorpen en steden met veelal een rijke geschiedenis. Deze dorpen en steden beschikken, net zoals andere gebieden in Nederland over monumentale en beeldbepalende gebouwen als kerken, boerderijen en industrieel erfgoed aanwezig. Naarmate de bevolkingsdaling intrede doet verliest een deel van deze bebouwing zijn functie. Kerken worden minder bezocht en besluiten samen te gaan met kerkelijke gemeenschappen uit omliggende dorpen of steden, boerderijen voldoen niet meer aan de huidige woonwensen en zijn hun agrarische functie door schaalvergroting verloren en industriële gebouwen komen buiten gebruik. Deze monumentale en beeldbepalende gebouwen komen leeg te staan en door de bevolkingsdaling is er minder draagvlak en mogelijkheden om deze gebouwen te onderhouden. Dit heeft functieverlies, leegstand en verpaupering tot gevolg. Ik ben van mening dat dit niet hoeft te leiden tot de sloopkogel voor deze gebouwen, deze zijn namelijk beeld- en identiteit bepalend voor een dorp of stad en bieden voldoende kansen.

Waarom deze leegstaande monumentale of beeldbepalende gebouwen niet een andere functie toewijzen waardoor het gebouw behouden blijft? Kerken, oude boerderijen of industriële gebouwen kunnen uitstekend worden gebruikt als buurthuis, verenigingskantine, woon-zorg combinatie, enzovoort. Een voorbeeld hiervan is de herbestemming van Wongema, een leegstaand dorpscafé wat nu in gebruik is als tijdelijk onderkomen voor bijvoorbeeld ontwerpers, kunstenaars en schrijvers en vaak activiteiten organiseert voor de bewoners uit de buurt. Naast het behouden van het gebouw levert het ook een positieve bijdrage aan de leefbaarheid. Hiermee wordt de term herbestemming geïntroduceerd in deze studie.

Bij herbestemming wordt er een nieuwe functie gezocht voor een gebouw, in de context van deze studie een monumentaal of beeldbepalend gebouw, waarbij de identiteit van het gebouw behouden blijft.¹

2.4 Invloed van herbestemming op de leefbaarheid

In de voorgaande paragraaf is duidelijk geworden dat door bevolkingsdaling een deel van de monumentale en beeldbepalende gebouwen zijn functie verliest wat uiteindelijk leidt tot leegstand van deze gebouwen en mogelijkheden biedt voor herbestemming. Maar kan het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen ook een bijdrage leveren aan de leefbaarheid van de krimpregio? Om deze vraag te beantwoorden is het van belang om duidelijk te hebben wat de mate van leefbaarheid in een regio bepaalt.

In de Van Dale wordt "leefbaar" omschreven als "geschikt om erin of ermee te leven". In het rapport "De Leefbaarometer" (VROM & WWI, 2008) wordt de volgende definitie van leefbaarheid gebruikt: "Leefbaarheid is de mate waarin de leefomgeving aansluit bij de voorwaarden en behoeften die er door de mens aan worden gesteld." (p.14).

Zoals uit bovenstaande definities kan worden geconcludeerd is de betekenis van leefbaarheid sterk afhankelijk van de persoon, de tijd en de plaats. Zo kan voor een boer in een toeristenplaats de leefbaarheid tijdens het hoogseizoen slecht zijn terwijl voor de lokale horeca-eigenaar de leefbaarheid in dezelfde periode erg hoog is. Daarnaast wordt leefbaarheid al snel geassocieerd met de aanwezigheid van voorzieningen, hierdoor is de relatie tussen afnemende voorzieningen en afnemende leefbaarheid al snel gelegd. In het rapport "Krimpen met kwaliteit" van het Rijk, VNG en IPO (2009) wordt opgemerkt dat door de bevolkingsdaling het draagvlak en de behoefte aan bepaalde voorzieningen afneemt waardoor deze zullen verdwijnen. Zo neemt het aantal scholen, supermarkten, verenigingen, openbaar vervoer, enzovoort af in krimpregio's. Maar leidt de afname van voorzieningen ook per se tot een afname van de leefbaarheid voor deze regio?

In het onderzoek "Leven in de leegte, leefbaarheid in Noord-Groningen anno 2010" (Stichting Bedreigd Bestaan, 2011) is onderzocht wat Noord-Groningen leefbaar maakt voor de bewoners. Uitkomst van dit onderzoek is dat niet zozeer de aanwezigheid van fysieke factoren als voorzieningen maar de aanwezigheid van sociale factoren bepalend zijn voor de leefbaarheid in een regio. Dit houdt in dat de aanwezigheid van scholen, winkels, verenigingen, enzovoort niet zozeer de leefbaarheid van een dorp bepalen. De leefbaarheid van een dorp wordt met name bepaald door sociale factoren. Voorbeelden hiervan zijn contacten in de buurt, een hechte gemeenschap in het dorp en het ondernemen van activiteiten als lidmaatschap van een vereniging, vrijwilligerswerk of het ontmoeten van mensen in losse verbanden. Belangrijk hierbij is hoe actief de bewoners zelf zijn, de bewoners kunnen de leefbaarheid dus min of meer zelf beïnvloeden. Wel moet hierbij worden opgemerkt dat deze waardering van de leefbaarheid niet voor iedereen geldt, zoals al genoemd verschilt de interpretatie van leefbaarheid sterk per persoon. Zo ervaren mensen die altijd in een klein dorp hebben gewoond, en de dorpswinkel en dorpschool nog hebben meegemaakt, het verdwijnen van

¹ <http://www.kennisbankherbestemming.nu/>

deze voorzieningen als vervelender dan mensen die van buitenaf in het dorp gaan wonen. Dit heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat zij er bewust voor hebben gekozen om in een klein en rustig dorp met weinig voorzieningen te wonen en nemen deze afwezigheid voor lief.

Delken (2007) concludeert in haar studie over het geluk van de inwoners van krimpende steden in Duitsland hetzelfde als dat is geconcludeerd uit het onderzoek van de Stichting Bedreigd Bestaan. Delken concludeert namelijk dat geluk, en ook de leefbaarheid van een regio, met name bepaald wordt door sociale factoren als vrijheid, gelijkheid en sociale contacten en niet zozeer door de aanwezigheid van voorzieningen.

Ook in de Positionpaper over leefbaarheid en voorzieningen in krimpgebieden van het Nationaal Netwerk Bevolkingsdaling (september 2011) wordt geconcludeerd dat ontmoeten de leefbaarheid stimuleert en waar mensen elkaar ontmoeten dynamiek is en nieuwe ideeën en plannen ontstaan. Dit alles draagt bij aan de leefbaarheid en is belangrijker dan de aanwezigheid van een basisschool in het dorp. Daarnaast wordt er aangenomen dat accommodaties voor ontmoeting de infrastructuur en samenhang in een gemeenschap versterken (NNB, 2011).

Daarnaast blijkt uit onderzoek van Hollander (2010), gebaseerd op enquêtes uitgevoerd in 38 steden in de VS betreffende de waardering van de leefomgeving, dat de leefbaarheid in krimpregio's niet minder is dan in regio's waar de bevolking groeit of stabiel is. Uit het analyseren van de enquêtes komt naar voren dat er binnen alle soorten regio's, dus zowel binnen krimpende, groeiende als stabiele, de waardering van de leefomgeving erg kan verschillen.

De leefbaarheid in Noord-Groningen, en naar verwachting geldt dat voor alle krimpregio's in Nederland, wordt dus niet bepaald door de aanwezigheid van voorzieningen maar door sociale factoren als contacten in de buurt, een hechte gemeenschap in de woonplaats en het ondernemen van activiteiten als lidmaatschap van een vereniging. Het verdwijnen van een supermarkt, school of bibliotheek leidt dus niet perse tot een afname van de leefbaarheid. Toch vermoed ik dat een afname van voorzieningen indirect invloed heeft op de leefbaarheid in de krimpregio aangezien dit de sociale factoren in het geding kan brengen. Zo zijn de dorpscholen, dorpswinkels en verenigingen belangrijke ontmoetingsplekken voor de inwoners en als deze verdwijnen zullen ook de sociale contacten minder worden.

2.5 Leefbaarheid bevorderende herbestemming

De leefbaarheid in een krimpregio wordt dus voornamelijk bepaald door de aanwezigheid van sociale factoren. Kan het herbestemmen van monumentale of beeldbepalende gebouwen een bijdrage leveren aan de leefbaarheid in een krimpregio?

Uit de hierboven besproken onderzoeken kan worden geconcludeerd dat "ontmoeting" de belangrijkste sociale factor bepalend voor de leefbaarheid is. Als een herbestemming van een monumentaal of beeldbepalend gebouw een bijdrage wil leveren aan de leefbaarheid, dient het dus een ontmoetingsfunctie te krijgen. Voorbeelden van herbestemmingen die een ontmoetingsfunctie hebben en dus een bijdrage leveren aan de leefbaarheid zijn herbestemmingen tot zorginstelling voor

ouderen, kindercrèche, museum, kunstenaarsatelier met expositieruimte en/of workshops, buurthuis, café/restaurant, theehuis, bed and breakfast, enzovoort. Hier ontmoeten mensen elkaar, vind interactie plaats en worden nieuwe contacten gelegd of de huidige onderhouden.

In de praktijk worden leegstaande monumentale en beeldbepalende gebouwen ook vaak herbestemd zonder dat deze een bijdrage leveren aan de leefbaarheid. Bij deze herbestemmingen wordt geen ontmoetingsfunctie gecreëerd. Voorbeelden hiervan zijn herbestemmingen van monumentale boerderijen, en de daarbij behorende stal, tot caravanstalling, autogarage, magazijn voor aannemersbedrijf of alleen een functie.

Om het belang van de ontmoetingsfunctie nogmaals te benadrukken is hieronder een tabel weergegeven met verschillende herbestemmingsfuncties voor een monumentaal gebouw in een dorp gelegen in een krimpregio. De herbestemmingsfuncties in de linker kolom leveren een bijdrage aan de leefbaarheid, dit zijn voorbeelden van herbestemmingen met een ontmoetingsfunctie. In de rechter kolom zijn voorbeelden van herbestemmingen gegeven welke geen bijdrage leveren aan de leefbaarheid, hier wordt dan ook geen ontmoetingsfunctie gecreëerd.

Mogelijke herbestemmingsfuncties:	
Bijdrage aan de leefbaarheid:	Geen bijdrage aan de leefbaarheid:
- café / restaurant	- woning
- kunstenaarsatelier met expositieruimte en workshops	- aannemersbedrijf
- museum	- caravanopslag
- woon- zorginstelling voor ouderen	- autogarage
- kindercrèche	- woning gecombineerd met werkfunctie (kantoor)
- beeldentuin	
- dorps- clubhuis	
- minicamping	
- bed and breakfast	

Figuur 3: Overzicht herbestemmingsfunctie en bijdrage aan de leefbaarheid.

Geconcludeerd kan worden dat het herbestemmen van een monumentaal of beeldbepalend gebouw een bijdrage kan leveren aan de leefbaarheid. Van belang is dat hierbij sprake is van een herbestemming met een ontmoetingsfunctie, deze herbestemmingen worden in het vervolg van deze studie leefbaarheid bevorderende herbestemmingen genoemd.

Een voorbeeld van een leefbaarheid bevorderende herbestemming is het project Wongema in Hornhuizen. Hornhuizen is een dorp met ongeveer 200 inwoners en gelegen in het noorden van gemeente De Marne. Wongema is gevestigd in een beeldbepalend leegstaand café wat een bijdrage levert aan de identiteit van het dorp. Het gebouw is namelijk gelegen naast de kerk aan het centrale kruispunt in de kern van het dorp en heeft altijd als dorpscafé gefungeerd. Het gebouw is door een enthousiaste initiatiefnemer van de sloopkogel gered en heeft een stichting gevonden die het pand heeft gekocht en vervolgens opgeknapt. De functie van Wongema is op de website beschreven als:

"[...] een meerdaagse werkplek voor (kunst- en ontwerp)onderwijs en een tijdelijk onderkomen voor ontwerpers, kunstenaars, schrijvers en vergadelaars. Daarnaast wordt het een weekendaccommodatie voor wie maar wil en een dorpscafé met een eigen cultureel programma."²

Figuur 4: Wongema te Hornhuizen (eigen foto)

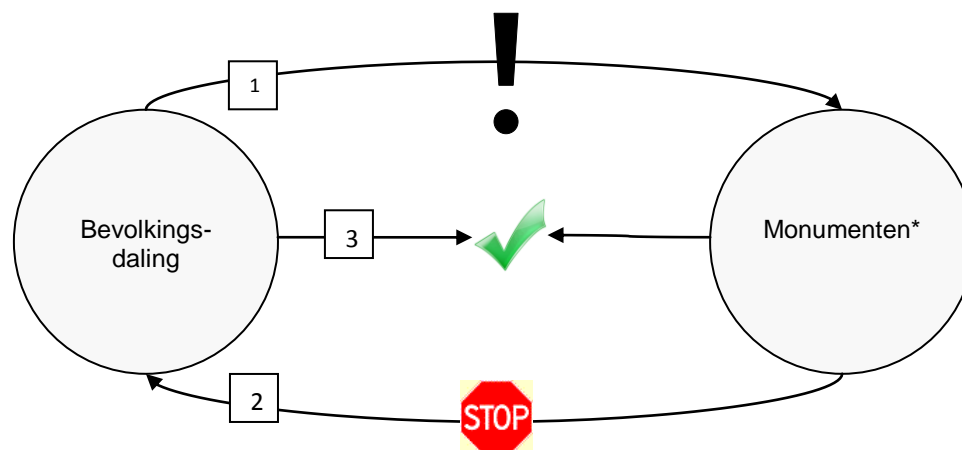
In december 2011 is Wongema geopend en in korte tijd al druk bezocht door studenten en andere gasten. Daarnaast worden er genoeg activiteiten georganiseerd voor bewoners uit de buurt welke druk bezocht worden. Zo is Wongema vaak geopend voor een kopje koffie, krantje of een borreltje. Iedere woensdag- en vrijdagavond is het mogelijk om er te eten, gevolgd door een culturele activiteit als een film of optreden.

Wongema is een goed voorbeeld van een herbestemming die een beeldbepalend gebouw van de sloopkogel redt en een bijdrage levert aan de leefbaarheid in het dorp. In het vervolg van deze studie wordt er aan de hand van een interview met de initiatiefnemer verder ingegaan op dit project.

² <http://www.wongema.nl>

2.6 Verband tussen bevolkingsdaling en herbestemming van monumentale en beeldbepalende gebouwen

Dat bevolkingsdaling invloed heeft op het behoud van monumentale en beeldbepalende gebouwen en dat het herbestemmen van deze gebouwen, met de juiste functie, kansen biedt voor de leefbaarheid is in bovenstaande paragrafen duidelijk geworden. In deze paragraaf wordt aan de hand van een conceptueel model, afgebeeld in figuur 5, een drietal scenario's uitgewerkt. Deze scenario's geven de mogelijke wisselwerking tussen bevolkingsdaling en de herbestemming van monumentale en beeldbepalende gebouwen weer.

Figuur 5: Wisselwerking bevolkingsdaling en monumenten (*monumentale en beeldbepalende gebouwen)

Het eerste scenario van het conceptueel model wordt duidelijk gemaakt door middel van lijn 1. Dit eerste scenario benadrukt het gevaar dat bevolkingsdaling voor de monumentale en beeldbepalende gebouwen met zich meebrengt. Monumentale en beeldbepalende gebouwen in krimpregio's bestaan voornamelijk uit kerken, boerderijen en industrieel erfgoed. Deze gebouwen komen in gevaar zodra de bevolkingsdaling zijn intrede doet. Door afnemend draagvlak en minder financiële middelen treedt er leegstand en verpaupering op, wat uiteindelijk kan leiden tot sloop. Dit heeft tot gevolg dat binnen de regio's beeld- en identiteitsbepalende gebouwen en voorzieningen verdwijnen. Al dit verlies zal naast de leefbaarheid ook de aantrekkelijkheid van de regio niet ten goede komen. Dit zal leiden tot een regio die, naast het geringe aantal voorzieningen, ook op het gebied van cultureel erfgoed als monumentale en beeldbepalende gebouwen weinig te bieden heeft. Iets wat onherstelbaar is en in mijn optiek mag dit scenario dan ook nooit in de realiteit voorkomen.

Het tweede scenario wordt in het conceptueel model weergegeven door middel van lijn 2. Dit scenario geeft de kansen van monumentale en beeldbepalende gebouwen op de bevolkingsdaling weer.

Leegstaande monumenten zullen herbestemd worden en krijgen hierbij een leefbaarheid bevorderende functie, bijvoorbeeld als zorginstelling, museum of buurthuis. Het herbestemmen zorgt ervoor dat de monumentale en beeldbepalende gebouwen behouden blijven, de regio aantrekkelijk blijft voor de huidige bewoners en dat er zelfs nieuwe bewoners worden aangetrokken. In dit scenario zullen alle monumentale en beeldbepalende gebouwen worden behouden, er nieuwe woongelegenheden en voorzieningen komen en de bevolkingsaantallen niet verder afnemen maar zelfs toenemen.

Scenario één, het laten verpauperen en op den duur verdwijnen van monumenten in een krimpregio, mag niet gebeuren aangezien hiermee de identiteit van de regio voorgoed verloren gaat. Scenario twee is niet realistisch aangezien het niet mogelijk is om voor alle monumentale of beeldbepalende gebouwen een nieuwe bestemming te vinden en zo de bevolkingsdaling een halt toe te roepen of de bevolkingsaantallen zelfs te laten toenemen. Daarom lijkt een derde scenario, die zich tussen deze twee uitersten bevindt, de meest kansrijke optie.

Het derde scenario wordt in het conceptueel model weergegeven met lijn 3. In dit derde scenario worden monumentale en beeldbepalende gebouwen, net zoals in scenario 2, als kansen gezien. De gebouwen zullen, mits haalbaar, worden herbestemd met een functie welke een bijdrage levert aan de leefbaarheid waardoor de regio leefbaar blijft. Zoals in bovenstaande paragrafen duidelijk is geworden, wordt de leefbaarheid in een krimpregio voornamelijk bepaald door sociale factoren. In dit scenario worden de leegstaande gebouwen dan ook herbestemd met een leefbaarheid bevorderende functie, bijvoorbeeld als dorpshuis, restaurant of clubhuis voor een muziekvereniging. Deze herbestemmingen worden alleen gerealiseerd als deze haalbaar zijn en het ook daadwerkelijk een bijdrage levert aan de leefbaarheid in de krimpregio. Dit houdt in dat er binnen het dorp behoefte is aan de nieuwe functie, er draagvlak is onder de bevolking en er een haalbare exploitatie is. In sommige gevallen zal het vinden van een passende functie moeilijk zijn en zal sloop ook tot de mogelijkheden behoren.

Scenario één en twee uit het conceptueel model zijn extremen. Het is onwaarschijnlijk dat deze in de realiteit zullen plaatsvinden en worden daarom in het verdere verloop van deze studie buiten beschouwing gelaten. Scenario drie kiest de tussenweg en is hierdoor meer realistisch. Dit derde scenario, met het benutten van de kansen die leegstaande monumentale en beeldbepalende gebouwen bieden, zal dan ook als uitgangspunt voor het vervolg van deze studie worden gehanteerd. Zo wordt er tijdens deze studie een antwoord gevonden op de vraag hoe de verschillende overheden het herbestemmen van deze monumentale en beeldbepalende gebouwen zo effectief mogelijk kunnen laten verlopen om de krimpregio's leefbaar te houden. Hierbij wordt onder andere onderzocht wat de knelpunten zijn bij het herbestemmen van deze gebouwen en welke rollen de overheden moeten innemen om deze herbestemmingen zo soepel mogelijk te laten verlopen. Daarmee is dit derde scenario ook een globale schets van de kern van dit onderzoek, welke in paragraaf 2.7 verder zal worden toegelicht.

2.7 Kern van de studie

Krimp wordt vaak gezien als een probleem, het beleid gevoerd op krimp is dan ook vaak gefixeerd op het oplossen of zo draaglijk mogelijk maken van dit probleem. Ik vind het belangrijk om niet alleen op de problematiek te fixeren maar ook te focussen op de lokale kwaliteiten en deze als kansen te zien. De aanwezigheid van monumentale en beeldbepalende gebouwen kan in vele krimpregio's als een kwaliteit en dus als kans worden gezien. Deze gebouwen hebben steeds vaker te kampen met functieverlies wat leegstand tot gevolg heeft en waar op hetzelfde moment ook de leefbaarheid in deze krimpregio's afneemt. Doorgaans wordt het verdwijnen van fysieke voorzieningen, zoals de dorpsschool of supermarkt als reden voor de afnemende leefbaarheid beschouwd terwijl uit

onderzoek, zoals van het CAB (2011), is gebleken dat met name sociale factoren bijdragen aan de leefbaarheid in een regio. Zoals in het conceptueel model uitgewerkt, ben ik van mening dat door middel van een haalbare leefbaarheid bevorderende herbestemming deze monumentale en beeldbepalende gebouwen een bijdrage kunnen leveren aan de leefbaarheid in de krimpregio's. In deze studie zijn dan ook conclusies getrokken en aanbevelingen gedaan over het zo effectief herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen. Er is hierbij onder andere gekeken naar de knelpunten binnen deze processen, hoe deze kunnen worden weggenomen en de rollen die de verschillende actoren moeten innemen om het proces zo soepel mogelijk te laten verlopen.

HOOFDSTUK 3 **Beleidspraktijk**

3.1 Inleiding

In hoofdstuk twee is geconcludeerd dat het herbestemmen van monumentale of beeldbepalende gebouwen met een ontmoetingsfunctie een bijdrage kan leveren aan de leefbaarheid in een krimpregio. In dit hoofdstuk zoeken we een antwoord op deelvraag 2: *Wat zijn de huidige ontwikkelingen binnen het krimpbeleid, monumentenbeleid en de bevordering van herbestemming?* Door het beantwoorden van deze deelvraag wordt inzicht verkregen in de huidige stand van zaken bij het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen. Om deze deelvraag te beantwoorden worden de ontwikkelingen binnen het krimpbeleid, monumentenbeleid en de bevordering van herbestemming van het Rijk, de provincie Groningen en de gemeente De Marne besproken. Er is gekozen voor het Rijk, een provincie en een gemeente omdat de hoofdvraag ook is gericht op deze drie overheden. De keuze voor het Rijk is vanzelfsprekend, de keuze voor de provincie Groningen is gemaakt omdat zij de opdrachtgever zijn van dit onderzoek. De keuze voor de gemeente De Marne is gemaakt omdat zij als krimpgemeente te maken hebben met leegstand van monumentale en beeldbepalende gebouwen en als pilot-gemeente zijn aangewezen binnen het Provinciaal Actieplan Bevolkingsdaling 2010-2013 van de provincie Groningen. Naast de ontwikkelingen binnen het beleid van deze drie overheden wordt er ook ingegaan op de wetenschappelijke literatuur betreffende monumentenbehoud en de positionering binnen de planningsbenaderingen.

3.2 Beleidsontwikkelingen bevolkingsdaling

Het beleid gevoerd op bevolkingsdaling is nog jong. In Nederland is het beleid betreffende ruimtelijke ontwikkelingen, waar bevolkingsdaling onder geplaatst kan worden, altijd gericht geweest op groei en uitbreiding. Sinds korte tijd is er sprake van een omschakeling naar afname en krimp, hierdoor zal er met minder middelen dezelfde doelen bereikt moeten worden. Hollander et al. (2009) stellen zelfs dat bevolkingsdaling, en met name krimpende steden, als voorbeeld dienen voor deze verschuiving van *“growth centered planning to a more careful and place-based approach towards more livable cities”* (blz. 2).

In Nederland is men zich hier ook langzaam van bewust geworden, deze bewustwording is ontstaan nadat begin 2006 het CBS met het bericht kwam dat in 2005 in meer dan de helft van de gemeenten het aantal inwoners was gedaald. Naar aanleiding hiervan publiceerde W. Derks, P. Hovens en L. Klinkers (2006) het rapport *Structurele bevolkingsdaling: Een urgente nieuwe invalshoek voor beleidsmakers*. Door middel van dit rapport werd krimp op de kaart gezet en aan het licht gebracht bij beleidsmakers.

In april 2009 werd het thema bevolkingsdaling door middel van een beleidsbrief van de voormalige minister voor Wonen, Wijken en Integratie, Eberhard van der Laan, voor het eerst bij het kabinet op de agenda geplaatst. In deze beleidsbrief wordt ingegaan op de oorzaken en gevolgen van bevolkingsdaling en wordt een integrale aanpak van de gevolgen noodzakelijk gesteld. In november 2009 verscheen de eerste nota over landelijk beleid voor de gevolgen van bevolkingsdaling: "Krimpen

met kwaliteit, Interbestuurlijk actieplan bevolkingsdaling" van het Rijk, VNG, IPO. Op 17 februari 2010 werd het voor het eerst in de Tweede Kamer behandeld en in september 2010 in de Troonrede genoemd.

Na het in 2009 verschenen actieplan "Krimpen met kwaliteit" is er veel gedaan om de gevolgen van bevolkingsdaling aan te pakken. Het actieplan heeft als doel dat in regio's met een afnemende bevolking, of regio's die daar in de nabije toekomst mee te maken krijgen, de toegang tot kwalitatief goede voorzieningen en daarmee de leefbaarheid moet worden gehandhaafd. Het Rijk, betrokken provincies, gemeenten en maatschappelijke instellingen hebben stappen ondernomen in de aanpak van de effecten van bevolkingsdaling. In juni van 2011 is het Interbestuurlijke Voortgangsrapportage Bevolkingsdaling uitgebracht door het Rijk, VNG en IPO. In deze rapportage worden behaalde resultaten weergegeven en een update gegeven over het beleid. Er wordt in deze rapportage gesteld dat het beleid gevoerd op bevolkingsdaling in Noord-Oost Groningen, Zuid-Limburg en Zeeuws-Vlaanderen in de overgang is van visievorming naar concrete uitvoering, zij het dat het hier om de eerste fase van uitvoering gaat.

Verwest (2011) concludeert in haar proefschrift "Demographic decline and local government strategies, a study of policy change in the Netherlands" dat gemeenten in de drie krimpregio's Parkstad Limburg, Noord-Oost Groningen en Zeeuws-Vlaanderen nauwelijks aandacht besteden aan demografische krimp. Als dit al het geval is, is dit voornamelijk gericht op het beleid met betrekking tot wonen in de vorm van een woningmarktstrategie. Bij het voeren van ruimtelijk-economisch beleid, detailhandels-, arbeidsmarkt- en bedrijventerreinenbeleid wordt er door de gemeenten niet of nauwelijks aandacht besteed aan demografische krimp. Volgens Glock & Häussermann (2004) komt dit probleem ook voor binnen het beleid gevoerd in krimpregio's in Oost-Duitsland. Volgens hen is het huidige beleid te sterk gericht op woningmarkt problemen alleen, dit terwijl veel van de problematiek binnen de woningmarkt in krimpregio's niet alleen kan worden opgelost door het voeren van een ander woonbeleid. Er kan worden geconcludeerd dat er ook maatregelen moeten worden getroffen binnen andere beleidsvelden, een integrale aanpak is dus nodig. Ook in Canada is er nog geen integrale aanpak betreffende dit probleem. Volgens Polèse & Shearmur (2006) zijn de beleidsstrategieën aangaande bevolkingsdaling in Canada voornamelijk gericht op het omkeren van de economische teruggang. De Canadese overheid wil dit voornamelijk bewerkstelligen door middel van het aantrekken van buitenlandse investeringen. Overheden nemen een ondernemende rol in en proberen locaties te verkopen met behulp van zakelijk vriendelijk beleid. Voorbeelden hiervan zijn het aanwijzen van nieuw land voor ontwikkelingen, het ontwikkelen van bedrijventerreinen en het plannen van nieuwe woonprojecten. Punch (2004) concludeert dat het beleid betreffende bevolkingsdaling voornamelijk gericht is op economische ontwikkelingen en de sociale problemen vaak genegeerd worden. Uit het onderzoek van Verwest, hierboven toegelicht, blijkt dat dit probleem zich nog steeds voordoet in Nederland.

Het beleid gevoerd op bevolkingsdaling door de provincie Groningen bevindt zich, zoals hierboven vermeld, sinds kort in de uitvoeringsfase. In december 2010 werd door de provincie Groningen het Provinciaal Actieplan Bevolkingsdaling 2010-2013 uitgegeven. Dit actieplan is opgesteld door alle betrokken partijen waaronder scholen, zorginstellingen, bedrijven en maatschappelijke organisaties. Het bevat een actieve benadering waarbij de focus ligt op handelingen die ervoor zorgen dat de kwaliteit van leven in de regio hoog blijft. Er is een lijst van 27 concrete acties en maatregelen opgenomen. Deze acties vertonen een grote variatie, zo zijn er initiatieven om het onderwijsaanbod op peil te houden maar ook experimenten voor de verbetering van goedkope koopwoningen. Het actieplan is een dynamisch document waaraan nieuwe acties toegevoegd kunnen worden en is dus constant in ontwikkeling.

Naast de provincie Groningen voert ook gemeente De Marne beleid op het gebied van bevolkingsdaling. Zo heeft de gemeente in maart 2011 het integraal beleidskader krimp en leefbaarheid: De Marne, blijvend de moeite waard, uitgegeven. In deze krimpnota stelt de gemeente zichzelf als opgave De Marne vitaal en leefbaar te houden. Er wordt in deze krimpnota duidelijk gemaakt dat met 'de gemeente' niet alleen de mensen in het gemeentehuis worden bedoeld, maar de gemeente als geheel: bestuurders, medewerkers, burgers, bedrijven en maatschappelijke organisaties. In de krimpnota wordt ingegaan op de gevolgen van bevolkingsdaling op de vitaliteit en leefbaarheid in de gemeente. Hiermee wordt gedoeld op de veranderde woningvraag en de afname van voorzieningen zoals winkels en verenigingen. Ook wordt een visie op de toekomst van de gemeente gegeven, De Marne wil een blijvend aantrekkelijke en leefbare gemeente zijn. De gemeente zal hierbij een actief regisserende rol innemen, zo zullen zij problemen en knelpunten tijdig signaleren, met betrokkenen in gesprek gaan, partijen met elkaar in contact brengen en gezamenlijk nadenken over goede oplossingen.

Naast deze krimpnota beschikt gemeente De Marne sinds 22 december 2011 over het Woon- en leefbaarheidsplan 2011-2021. In dit plan zijn concrete maatregelen op het gebied van wonen, woonomgeving, cultuur, zorg, onderwijs, sport, economie, voorzieningen en mobiliteit uitgewerkt. Ook op het gemeentelijke niveau is met de vaststelling van dit Woon- en leefbaarheidsplan een einde gekomen aan een periode van beleid maken en is het moment aangebroken van 'doen'.

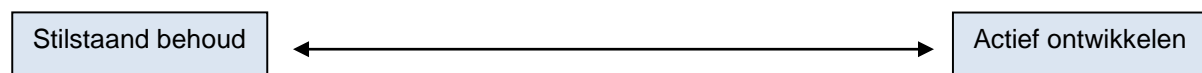
Duidelijk is geworden dat het beleid gevoerd op bevolkingsdaling complex is, het heeft invloed op de algemene manier van denken. In plaats van beleid te voeren op groei en uitbreiding dient er nu beleid te worden gevoerd op afname en krimp. Het huidige beleid betreffende bevolkingsdaling is in de overgang van 'maken' naar 'doen'. Volgens Verwest blijkt dat het meeste beleid dat momenteel gevoerd wordt gericht is op wonen. De Marne kan hierop als uitzondering worden gezien, zij hebben in hun Woon- en Leefbaarheidsplan ook aandacht voor zaken als cultuur, zorg, onderwijs en voorzieningen. Dit maakt duidelijk dat het beleid sterk in ontwikkeling is en het onderwerp leeft.

3.3 Van objectgericht naar omgevingsgericht monumentenbeleid

Aangezien in deze studie de nadruk ligt op het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen is het belangrijk om inzicht te krijgen in het huidige monumentenbeleid. De laatste jaren

heeft er namelijk een verschuiving van objectgericht naar omgevingsgericht monumentenbeleid plaatsgevonden. Om een zo volledig mogelijk beeld te krijgen van deze verschuiving en het huidige monumentenbeleid zoals gevoerd in Nederland, zal er eerst een overzicht worden gegeven van de ontwikkelingen binnen het monumentenbeleid zoals besproken in de wetenschappelijke literatuur.

In de wetenschappelijke literatuur is het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen onderdeel van een verschuiving in de omgang met cultureel erfgoed in het algemeen. Er zijn als het ware twee extremen in de omgang met cultureel erfgoed, en dus ook monumentale en beeldbepalende gebouwen, namelijk "stilstaand behoud" en "actief ontwikkelen". Deze twee extremen zijn hieronder in een spectrum geplaatst.

Het eerste beleid gevoerd op het beschermen van cultureel erfgoed deed zijn intrede in de jaren '70 van de vorige eeuw. Dit beleid was gericht op het beschermen en behouden van gebouwen van nationale of religieuze aard die van waarde zijn voor het land. Deze manier van bescherming van cultureel erfgoed kan op het spectrum bij "stilstaand behoud" worden geplaatst. Adam Ferguson (in Appleyard, 1979, p. 16) stelde dat ongepaste ontwikkelingen in de directe omgeving van het monument schadelijk konden zijn voor het monument. Dit heeft aangezet tot een verschuiving van bescherming van individuele monumenten naar een meer omgevingsgerichte monumenten bescherming.

Deze tweede golf van beleid was meer omgevingsgericht en beschermd niet alleen het object zelf, maar had ook betrekking op groepen monumentale gebouwen, het stadsbeeld en gebieden tussen verschillende monumentale gebouwen. Daarnaast betekende de verschuiving naar een meer omgevingsgerichte bescherming een verschuiving naar de ontwikkeling van de monumenten. Waar eerst zo weinig mogelijk veranderingen gewenst waren, is deze nieuwe denkwijze voornamelijk gericht op het begeleiden van deze veranderingen (Ashworth & Tunbridge 1990).

Ashworth & Tunbridge (1990, blz. 16) stellen als probleem, van deze meer omgevingsgerichte benadering, dat het aanwijzen van gehele gebieden als monumenten hoge kosten op het gebied van onderhoud, renovatie en rehabilitatie met zich meebrengt. Deze kosten kunnen niet alleen de maatschappij worden aangerekend en ook niet alle monumenten kunnen als museum dienen om zo de kosten te dekken. Het is daarom van belang dat deze monumenten op een andere manier omzet genereren om zo het onderhoud, renovatie en rehabilitatie te bekostigen.

Met deze probleemstelling wordt de derde golf van beleid betreffende het beschermen (en benutten) van cultureel erfgoed en monumenten ingezet. Dit beleid is gericht op het genereren van investeringen en het benutten van lokale economie om onderhoud en renovatie van de monumenten te bekostigen. Tiesdell et al. (1996) stelde dat: "Heritage protection should not mean the transformation of cities into "open-air museums". On the contrary, it is crucial that new socio-economic uses are found for heritage buildings, areas or networks, in order to maintain them in sustainable activity cycles". Hiermee wordt beweerd dat bescherming van monumenten niet moet leiden tot het transformeren van steden en dorpen in openlucht musea. Daarentegen dient er een

sociaaleconomische functie gevonden te worden om het gebouw te kunnen behouden. Deze manier van denken wordt in de internationale wetenschappelijke literatuur vaak onder de noemer "revitalization", revitalisering of vernieuwing, genoemd. In bovenstaand spectrum kan "revitalization" worden geplaatst bij het rechter uiterste, namelijk "actief ontwikkelen". Een voorbeeld van "revitalization" in de praktijk is te vinden in Hong Kong. Daar heeft de lokale overheid een plan opgesteld waardoor publieke en private partijen samen een monumentaal gebouw "revitaliseren". Dit plan heet het zogenaamde "Revitalising Historic Buildings through Partnership Scheme" en wordt door Cheung & Chan (2011) omschreven als een plan "[...] to preserve these buildings into innovative use, uplift local culture and social benefits. In addition, an effective partnership arrangement between the public and private parties has been established." Cheung & Chan concluderen dus dat de gebouwen innovatief worden gebruikt en lokale cultuur en sociale belangen worden verhoogd. Ook worden er goede partnerschappen tussen publieke en private partijen opgericht.

Duidelijk is geworden dat er in de wetenschappelijke literatuur over monumentenbeleid, en wat ook is gebleken uit de praktijk, een verschuiving van "stilstaand behoud" naar "actief ontwikkelen" heeft plaatsgevonden. Een vorm van "actief ontwikkelen" van monumentale en beeldbepalende gebouwen kan worden gevonden in de term herbestemmen. Nu er inzicht is gegeven in de ontwikkelingen in de wetenschappelijke literatuur zal het monumentenbeleid gevoerd door zowel het Rijk, de provincie Groningen als gemeente De Marne worden toegelicht.

Met de invoering van de Monumentenwet 1988 heeft de Rijksoverheid de verantwoordelijkheden met betrekking tot gebouwde monumenten zoveel mogelijk op gemeentelijk niveau neergelegd. De Rijksoverheid is nog wel verantwoordelijk voor het nationale beleid gericht op monumenten en het in bescherming nemen van een gebouw.

Het monumentenbeleid was lange tijd, vanaf de invoering van de Monumentenwet 1988, gericht op losse objecten en niet in samenhang met de omgeving van deze objecten.

In de periode 1999 - 2009 heeft het programma Belvedere (OCW et al. 1999) een verschuiving ingezet van objectbenadering naar omgevingsbenadering. Het programma had als uitgangspunt dat de cultuurhistorie in de leefomgeving kwaliteit en betekenis kan toevoegen aan ruimtelijke ontwikkelingen. De Nota Belvedere bracht een nieuwe kwalitatieve beleidsstrategie met zich mee, namelijk: "behoud door ontwikkeling" (OCW et al., 1999, blz. 19). Het erfgoed zal worden mee ontwikkeld en vernieuwd bij ruimtelijke ontwikkelingen. Veelal dient dit te worden gedaan door bestaande gebouwen nieuwe functies te geven, oftewel door middel van herbestemming.

In november 2009 heeft de Tweede Kamer een voorstel van voormalig minister van OCW, Ronald Plasterk, aangenomen om de monumentenzorg te moderniseren. Hiermee heeft de verschuiving van objectbenadering naar omgevingsbenadering een vervolg gekregen. Het voormalige monumentenbeleid voldeed namelijk niet meer aan de eisen van deze tijd en zat vol met struikelblokken. De modernisering van het monumentenbeleid is tot stand gekomen door middel van

een interactief beleidsproces waarin visies van overheden en partijen uit het veld zijn opgenomen. Het resultaat van dit proces is de beleidsbrief Modernisering Monumentenzorg (MoMo).

Het nieuwe beleid is gebaseerd op drie pijlers welke hieronder kort zijn toegelicht.

- Borging van de cultuurhistorie in de ruimtelijke ordening. Bij een goede ruimtelijke ordening dienen er integrale afwegingen te worden gemaakt die effect hebben op de kwaliteit van de ruimte, een belangrijke factor hierin is cultuurhistorie.
- Krachtiger en eenvoudiger sectorale regelgeving. De sectorale regelgeving is eenvoudiger en doeltreffender dan voorheen. Regelgeving die geen of slechts geringe meerwaarde leverde voor het monument, maar wel een last zijn voor de eigenaar, zijn afgeschaft.
- Bevorderen van herbestemming. Monumenten die hun functie hebben verloren kunnen door middel van herbestemming weer in gebruik worden genomen, behouden blijven en weer in contact komen met de mensen. (OCW, 2009)

De eerste pijler in het nieuwe beleid, borging van de cultuurhistorie in de ruimtelijke ordening, geeft een duidelijk vervolg aan de verschuiving naar omgevingsgericht monumentenbeleid. Zo wordt in deze pijler gesteld dat de directe omgeving sterk bepalend is voor de manier waarop cultuurhistorische kwaliteit tot zijn recht komt. In de MoMo wordt nogmaals, verwijzend naar de nota Belvedere, duidelijk gemaakt dat er wordt gestreefd naar omgevingsgerichte monumentenzorg waarbij monumenten in relatie tot hun omgeving worden behandeld. Deze pijler is interessant voor deze studie aangezien het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen om de leefbaarheid te behouden vraagt om erkenning en een sterke positie voor deze gebouwen binnen de ruimtelijke ordening. Zodra monumenten erkend en gepositioneerd worden zullen deze ook eerder worden benut en een nieuwe functie krijgen.

Het huidige monumentenbeleid van de provincie Groningen is vastgesteld in Cultuurnota 2013-2016, "Het verhaal van Groningen". In deze nota wordt ingegaan op het verbinden van cultuur met andere beleidssectoren en wordt duidelijk gemaakt dat de provincie Groningen wil dat de cultuur wordt beleefd. Cultuur, en dus ook monumenten, moeten onderdeel uitmaken van de beleving van Groningen. Als gevolg hiervan wordt in de cultuurnota het provinciaal monumentenbeleid sterk vastgelegd in het beleid van de ruimtelijke ordening. Dit is een gevolg op de ontwikkelingen vanuit de MoMo, namelijk de eerste pijler: "Borging van de cultuurhistorie in de ruimtelijke ordening". Monumenten krijgen dus een sterke plek bij de algehele gebiedsontwikkeling van een gebied waardoor ook de herbestemming van deze monumenten gestimuleerd zal worden. Zoals hierboven vermeld hebben de gemeenten in Nederland met de invoering van de Monumentenwet 1988 zoveel mogelijk verantwoordelijkheden gekregen wat betreft het monumentenbeleid. Zo zijn de gemeenten verantwoordelijk voor de vergunningverlening, handhaving van het monumentenbeleid en het verankeren van het monumentenbeleid in bestemmingsplannen. Daarnaast fungeert de gemeente als eerste aanspreekpunt voor de burger bij vragen betreffende monumenten. Deze

verantwoordelijkheden gelden, vanzelfsprekend, ook voor de gemeente De Marne. Zij voeren dit beleid uit met de verschillende beleidsmedewerkers, vergunningverleners en handhavers.

In het begin van deze paragraaf is duidelijk geworden dat in de wetenschappelijke literatuur een verschuiving van "stilstaand behoud" naar "actief ontwikkelen" heeft plaatsgevonden in het denken over monumentenbehoud. Deze verschuiving heeft ook invloed gehad op het monumentenbeleid zoals dat in Nederland wordt gevoerd. Zo is duidelijk geworden dat er de laatste jaren een verschuiving van objectgericht naar omgevingsgericht monumentenbeleid heeft plaatsgevonden. Hierbij is de positie van monumenten in de ruimtelijke ordening versterkt. Monumenten worden beschermd en dienen in relatie tot de omgeving te worden behandeld. Er is meer ruimte voor ontwikkeling van de monumenten in relatie tot de omgeving, iets wat overeenkomt met het denkbeeld in de internationale literatuur. De ontwikkeling op het gebied van het monumentenbeleid is interessant voor deze studie aangezien het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen vraagt om erkenning en een sterke positie voor monumenten binnen de ruimtelijke ordening. Door erkenning en een sterke positie kan worden ingezien dat deze gebouwen kansen met zich meebrengen en dat de juiste herbestemming van deze gebouwen een bijdrage kan leveren aan de leefbaarheid. In de volgende paragraaf wordt verder ingegaan op de ontwikkelingen binnen het beleid gevoerd op het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen.

3.4 Bevordering van herbestemming van monumenten

De afgelopen jaren zijn er in een hoog tempo monumenten zoals boerderijen, kerken, fabrieken, kazernes en andere beeldbepalende gebouwen leeg komen te staan (Hilde Harmsen, 2008). Zij zijn door het veranderen van onze manier van leven en gebruik van ruimte hun functie kwijtgeraakt en ongebruikt achter gebleven. Om deze gebouwen te behouden is herbestemming de oplossing. Mensen hebben vaak de gedachte dat erfgoed gerespecteerd en behouden dient te worden en aanpassingen negatief zijn. Dit terwijl ingrepen en veranderingen juist kansen bieden. Nieuwe bestemmingen vergroten de mogelijkheden op gebruik en creëren kansen, niet alleen voor het object maar ook voor de omgeving van het gebouw. Er moet worden gezocht naar nieuwe functies zodat het weer van nut kan zijn voor gebruikers. Aangezien deze studie onderzoekt hoe monumentale en beeldbepalende gebouwen succesvol kunnen worden herbestemd om krimpregio's leefbaar te houden, is het van belang om inzicht te krijgen in het beleid betreffende herbestemming. In deze paragraaf wordt dan ook ingegaan op het beleid dat het Rijk, de provincie Groningen en gemeente De Marne voeren betreffende het herbestemmen van monumenten.

In 2008 werd, in opdracht van de voormalig Rijksadviseur voor het Cultureel Erfgoed, de studie 'De oude kaart van Nederland' (Hilde Harmsen, 2008) gepubliceerd in. Deze studie was een inventariserend onderzoek naar mogelijkheden voor herbestemmen van terreinen, complexen en gebouwen. In dit onderzoek werd geconcludeerd dat in Nederland nauwelijks wordt geanticipeerd op leegstand. Dit komt "Enerzijds omdat het probleem niet opgemerkt wordt; informatie over leegstand is (nog) geen beleidsprioriteit. Anderzijds omdat door het gebrek aan informatie leegstandsproblematiek 'slecht gevoeld' kan worden" (Hilde Harmsen, 2008, p. 123).

Deze studie was voor minister Ronald Plasterk de aanleiding om aandacht te besteden aan herbestemming in zijn beleidsbrief MoMo. Zoals in paragraaf 3.3 reeds is vermeld, is de derde pijler uit de MoMo toegespitst op het bevorderen van herbestemming. Herbestemming wordt in de MoMo omschreven als: "zoeken naar nieuwe functies, zodat een gebouw, complex of terrein van duurzaam nut kan zijn voor haar gebruikers. Er moet dus sprake zijn van passend gebruik om het in stand te kunnen houden. Hiervoor kunnen bepaalde ingrepen in de bestaande situatie nodig zijn" (OCW, 2009, p. 64).

Er is als het ware een verschuiving naar duurzaam gebruik van waardevolle objecten op gang gekomen. De bestaande gebouwen krijgen een nieuwe functie waardoor het weer van nut is voor de omgeving. Om dit te verwezenlijken worden in de MoMo enkele maatregelen genoemd om dit mogelijk te maken. Een van de belangrijkste maatregelen richt zich op het vermijden van sloop in de fase dat de mogelijkheden tot herbestemming nog moeten worden onderzocht. Om dit te stimuleren is er sinds 1 november 2011 de subsidieregeling 'Stimulering herbestemming monumenten' beschikbaar. Deze regeling geeft recht op subsidie voor een onderzoek naar de haalbaarheid van herbestemming. Ook kan er een bijdrage worden ontvangen voor het wind- en waterdicht maken van monumenten waardoor versneld verval wordt voorkomen.³

Ook in de beleidsvisie "Kiezen voor karakter, Visie erfgoed en ruimte" (OCW & IenM, 2011) komt herbestemming aan bod. In deze visie kiest het Rijk voor vijf gebiedsopgaven die de komende jaren leidend zijn voor de rijksinzet. Een van deze opgaven luidt als volgt: "Herbestemming als (stedelijke) gebiedsopgave: focus op groei en krimp". (OCW & IenM, 2011, p. 15)

In krimpregio's wordt functieverlies versterkt door afnemende draagkracht voor gebruik en instandhouding van gebouwen en terreinen. Hierdoor zijn krimpregio's voorlopergebieden als het gaat om herbestemming en de soms onorthodoxe keuzes die daarbij gemaakt moeten worden. De focus voor herbestemming binnen krimpregio's ligt "op het ontwikkelen van gebiedsgerichte strategieën voor herbestemming van waardevol erfgoed (monumenten, beschermde stads- en dorpsgezichten, waardevol cultuurlandschap)...". (OCW & IenM, 2011, p. 18) Hieruit kan worden opgemaakt dat er niet alleen naar het monument zelf wordt gekeken, maar naar het gehele gebied en de plek die het monument in deze omgeving inneemt.

Een andere interessante ontwikkeling op het gebied van herbestemming op rijksniveau is het Nationaal Programma Herbestemming. Dit programma is door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed in het leven geroepen naar aanleiding van de MoMo. Het programma onderneemt diverse activiteiten die 'meer en betere herbestemming' bevorderen. Naast de agenderende rol die het programma inneemt houden zij zich ook bezig met kennisontwikkeling, kennisverspreiding en met praktijkbevordering. Onderdeel van het Nationaal Programma Herbestemming is het zogenaamde Herbestemmingsteam wat op 24 juni 2010 is opgericht. Zij vragen om publieke aandacht voor het herbestemmingsvraagstuk en houden zich bezig met het analyseren van problemen gerelateerd aan

³ <http://www.cultureelerfgoed.nl/Monumenten/Subsidie/Subsidieregeling-stimulering-herbestemming-monumenten>

herbestemming. Ook zoekt het "H-team" aansluiting bij andere maatschappelijke thema's waaronder bevolkingsdaling.⁴

De provincie Groningen voert reeds beleid op het gebied van herbestemming van monumentale en beeldbepalende gebouwen. Zo heeft de provincie, voortkomend uit de Monumentenwet 1988, sinds 2012 de taak gekregen om rijksmiddelen voor de restauratie van rijksmonumenten te verdelen. Binnen de Cultuurnota 2013-2016, welke is vastgesteld in februari 2012, is bepaald dat bij de verdeling van deze middelen de herbestemming van monumentale gebouwen belangrijk is. De provincie wil met subsidies, die beschikbaar worden gesteld voor onderhoud en restauratie van monumenten, het herbestemmen van monumenten bevorderen. Daarnaast wordt het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen ook al aangekaart in het Provinciaal Actieplan Bevolkingsdaling van de provincie. Hierin wordt het herbestemmen van deze gebouwen opgemerkt als een belangrijk aspect voor de attractiewaarde en leefbaarheid van een gebied.

Gemeente De Marne beschikt over veel gebouwen met cultuurhistorische waarde. Dit kunnen monumenten maar ook beeldbepalende gebouwen zijn, beide zijn mede bepalend voor de identiteit en kwaliteit van de dorpen in de gemeente. Door functieverlies neemt de kans op langdurige leegstand en verpaupering toe. Om dit tegen te gaan heeft de gemeente in het Woon- en Leefbaarheidsplan 2011-2021 enkele maatregelen opgenomen:

- *"Bij het actualiseren van de bestemmingsplannen zorgt de gemeente ervoor dat er voldoende flexibiliteit wordt ingebouwd om bestaande monumenten nieuwe functies te geven. Bescherming van het monumentale karakter van de gebouwen staat daarbij centraal.*
- *Wanneer monumentale gebouwen langer dan een jaar leeg staan gaat de gemeente actief op zoek naar een nieuwe invulling van het betreffende gebouw."* (Companen, 2011)

Deze maatregelen dienen ervoor dat de monumentale en beeldbepalende gebouwen behouden blijven en er nieuwe functies kunnen worden gevonden. Leegstand, met verpaupering tot gevolg, dient zoveel mogelijk beperkt te blijven. De gemeente De Marne neemt het herbestemmingsvraagstuk dus serieus en heeft het tijdig opgenomen in de beleidsdocumenten, op deze manier hopen zij de negatieve gevolgen van de leegstand tegen te gaan.

Uit bovenstaand stuk is duidelijk geworden dat voornamelijk door de "MoMo" (2009) en de beleidsvisie "Kiezen voor karakter" (2011) grotere aandacht is ontstaan voor herbestemming van monumenten. Mede door de onlangs ingevoerde subsidieregeling en het oprichten van het Nationaal Programma Herbestemming krijgt het thema ook meer aandacht in de uitvoering. Binnen het beleid van de provincie Groningen wordt er langzamerhand ook meer aandacht besteed aan het herbestemmen van monumenten. Zo zal in de nieuwe cultuurnota, Het verhaal van Groningen 2013-2016, de focus meer liggen op het herbestemmen van monumenten en worden er budgetten beschikbaar gesteld om deze herbestemmingen te bewerkstelligen. Ook in het onlangs ingevoerde Woon- en Leefbaarheidsplan

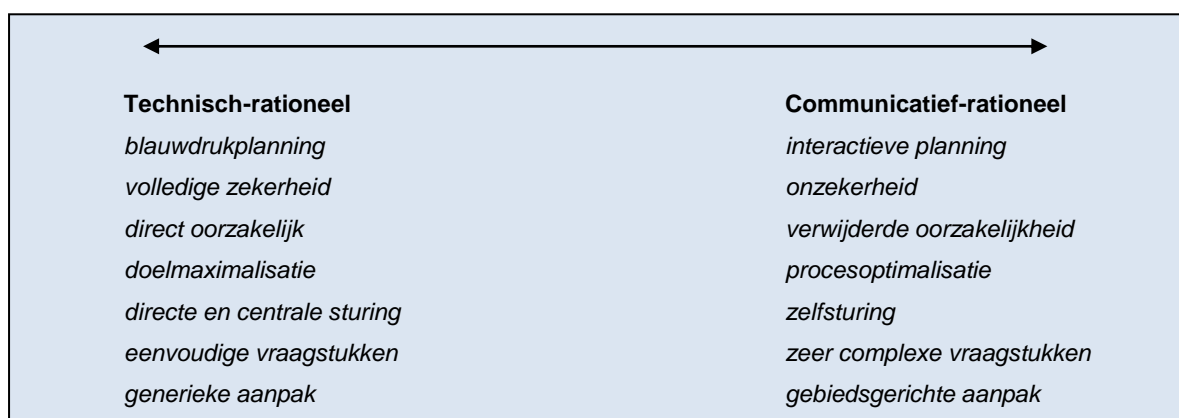
⁴ <http://www.cultureelerfgoed.nl/node/707/>

van gemeente De Marne wordt er aandacht besteed aan herbestemming van monumenten. Zo hebben zij hierin enkele maatregelen opgenomen welke herbestemming moeten stimuleren.

3.5 Positionering binnen planningsbenaderingen

Er heeft dus een verschuiving van objectgericht naar omgevingsgericht monumentenbeleid plaatsgevonden. Deze verschuiving is sterk gerelateerd aan de verschuiving binnen de planningsbenaderingen in de ruimtelijke ordening. Om een beter inzicht te krijgen in de verschuiving in het monumentenbeleid zal in deze paragraaf kort worden ingegaan op de algemene verschuiving binnen de planningsbenadering. Vervolgens wordt het huidige beleid gepositioneerd binnen deze benaderingen.

De hierboven genoemde verschuiving binnen de planningsbenaderingen in de ruimtelijke ordening is die van de technisch-rationele naar de communicatief-rationele benadering. Deze verschuiving heeft grote invloed gehad op de planningsprocessen en de benadering van objecten in relatie tot hun omgeving. Hieronder is deze verschuiving en de bijbehorende benaderingen met hun eigenschappen in een spectrum weergegeven en wordt vervolgens toegelicht.

Figuur 6: Spectrum voor planologisch handelen (De Roo & Voogd, 2004, blz. 57)

De technisch-rationele benadering komt voort uit de behoefte aan zekerheid en controle dat was ontstaan in de naoorlogse jaren waarin Nederland snel herbouwd moest worden. Ruimtelijke problemen worden bij deze benadering systematisch geanalyseerd. Vervolgens wordt er op geheel objectieve wijze een oplossing ontwikkeld. Tot ver in de jaren zestig werd een planologisch vraagstuk vooral gezien als een vraagstuk in de fysieke leefomgeving dat in eerste instantie alleen door deskundigen kon worden opgelost. De zogenaamde blauwdrukplanning stond hierin centraal. (De Roo & Voogd, 2004)

Vraagstukken met een groot aantal actoren bleken moeilijk door een technisch-rationele benadering behandeld te kunnen worden, dit resulteerde in de ontwikkeling van de communicatief-rationele benadering. Niet de inhoud, maar het proces dat op deze inhoud is gericht, staat centraal bij de communicatief-rationele benadering. Het is de bedoeling dat partijen met elkaar in gesprek gaan over hun belangen en interesses. Door interactie tussen de actoren, en door ieders bezwaren op het

besluit te evalueren, kan begrip ontstaan voor elkaars bezwaren wat leidt tot een vraagstuk dat zij gezamenlijk opgebouwd hebben. (De Roo & Voogd, 2004)

De hierboven genoemde benaderingen worden in de realiteit nauwelijks gebruikt, vaak wordt een benadering gevolgd die tussen deze twee extremen ligt. Een planningsbenadering die tussen deze extremen in ligt is omgevingsplanning. Omgevingsplanning is een vorm van planning die op het spectrum (figuur 6) naar de kant van het communicatief-rationele neigt. Omgevingsplanning is een planningsbenadering waarmee planners integraal beleid willen maken, er wordt geprobeerd de grenzen van beleidssectoren te overschrijden om dit te bereiken. (Oosterhoff, de Roo, Schwartz & van der Wal, 2000) Volgens Schwartz en De Roo (2001) zijn "omvattendheid" en "integratie" twee cruciale begrippen voor omgevingsplanning. Bij omvattendheid gaat het om een omvattende vorm van planning waarbij alle beleidssectoren die betrekking hebben op het vraagstuk worden betrokken. Voor beleid op de fysieke leefomgeving zal dit gaan om beleidssectoren als milieu, water, natuur, verkeer, volkshuisvesting, enzovoort. Met integratie doelen zij op overeenstemming tussen deze verschillende actoren over de te realiseren doelstellingen en de aanpak hiervan.

Hidding en Kerstens (2001) stellen dat naast "omvattendheid" en "integratie" ook "gebiedsgerichte aanpak" een belangrijk kenmerk is van omgevingsplanning. Gebiedsgerichte aanpak heeft betrekking op de context gevoeligheid van een gebied zoals lokale eigenschappen, problemen, mogelijkheden en ook beperkingen. Daarnaast is bij deze gebiedsgerichte aanpak decentralisatie van bevoegdheden en taken, en het activeren van zowel publieke als private actoren belangrijk. Een vierde kenmerk van omgevingsplanning, en de communicatief-rationele benaderingen in het algemeen, is de toenemende "participatie" van actoren. Hajer, Grijzen en van 't Klooster (2010, p. 32) verwoorden de toenemende participatie als volgt: "Een planningspraktijk gebaseerd op wetenschappelijke kennis maakt plaats voor een praktijk gebaseerd op participatie." Met name burgerparticipatie is de laatste jaren sterk in opkomst. Burgers worden betrokken bij het planningsproces en krijgen meer invloed op de uiteindelijke besluitvorming. Volgens het ICOMOS (International Charter of the Conservation and Restoration of Monuments and Sites) (1987, art. 3) is het betrekken van burgers bij het behoud of ontwikkelen van historische omgevingen, en dus ook monumentale en beeldbepalende gebouwen, essentieel. Zij stellen dat: "The participation and the involvement of the residents are essential for the success of the conservation programme and should be encouraged. The conservation of historic towns and urban areas concerns their residents first of all". Zij doelen hierbij op het creëren van draagvlak, iets wat gemakkelijker gebeurt als de burgers ook bij het planningsproces worden betrokken en de plannen niet van hogerop krijgen opgelegd.

De verschuiving van objectgericht naar omgevingsgericht monumentenbeleid lijkt dus goed overeen te komen met de algemene verschuiving binnen de planningsbenaderingen in de ruimtelijke ordening. De opkomst van omgevingsplanning heeft enkele kenmerken die typerend zijn voor het huidige monumentenbeleid. Zo worden monumenten niet meer alleen vanuit het object zelf, maar in relatie tot de omgeving benaderd, iets wat aansluit bij de huidige planningsbenadering. Maar als er wordt gekeken naar de integratie en omvattendheid van andere actoren en beleidssectoren en de

burgerparticipatie is er nog ruimte voor verbetering. Van belang is dat alle relevante beleidssectoren en actoren betrokken zijn bij het planningsproces. Verschillende afdelingen binnen een bepaalde overheid moeten met elkaar in gesprek gaan om vervolgens tot een gezamenlijke aanpak te komen. Ook verdienen de burgers extra aandacht. Zij spelen een sterke rol bij het wel of niet slagen van een herbestemming en dienen tijdig bij het planningsproces betrokken te worden, mede om zo het benodigde draagvlak te creëren. Ondanks dat burgerparticipatie al in de nodige beleidsdocumenten wordt genoemd is er ruimte voor verbetering.

3.6 Conclusie

In dit hoofdstuk is het denken, op zowel academisch als beleidsmatig niveau, over bevolkingsdaling, monumentenzorg en bevordering van herbestemming toegelicht. Het beleid gevoerd door de verschillende overheden op bevolkingsdaling is gericht op het behouden van de leefbaarheid in de krimpregio's, herbestemming van monumentale of beeldbepalende gebouwen komt hier nauwelijks in voor. Binnen het huidige monumentenbeleid van de verschillende overheden is er wel aandacht voor het herbestemmen van monumenten, mede middels het beschikbaar stellen van subsidies. Het bevorderen van herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen komt in steeds grotere mate terug in het beleid gevoerd door de verschillende overheden. Zo heeft het Rijk het Nationaal Programma Herbestemming in het leven geroepen, besteed de provincie Groningen in de Cultuurnota 2013-2016 aandacht aan herbestemming en stelt hiervoor enkele budgetten beschikbaar en heeft gemeente De Marne enkele maatregelen in het Woon- en Leefbaarheidsplan 2011-2021 opgenomen.

Aangezien het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen kansen biedt om de krimpregio's leefbaar te houden, is het van belang dat het herbestemmen van deze gebouwen in zowel het krimp als het monumentenbeleid meer aandacht krijgt. Door een meer omvattend en integraal beleid te voeren op het benutten van monumentale en beeldbepalende gebouwen kunnen de kansen, die deze gebouwen bieden voor de leefbaarheid in een krimpregio, worden benut.

HOOFDSTUK 4 **Betrokken actoren bij herbestemming van monumentale en beeldbepalende gebouwen**

4.1 Inleiding

In voorgaande hoofdstukken is de mogelijke bijdrage van een herbestemming op de leefbaarheid en het huidige beleid gevoerd op bevolkingsdaling, monumenten en herbestemming van monumenten toegelicht. In dit hoofdstuk wordt een antwoord gegeven op deelvraag 3: *Welke actoren zijn er betrokken bij het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen, en wat is hun rol?* Deze deelvraag, geeft samen met de twee voorgaande deelvragen, een duidelijk beeld van de huidige stand van zaken aangaande het herbestemmen van monumenten. Dit is noodzakelijk voor het beantwoorden van deelvraag 4 & 5 en het doen van aanbevelingen.

De actoren welke in dit hoofdstuk worden behandeld zijn: Rijksoverheid, provincies, gemeenten, provinciale steunpunten monumentenzorg, monumentenwachten, commerciële partijen, dorpsbelangenverenigingen en de burgers. Deze actoren zijn gekozen naar aanleiding van gesprekken met enkele van deze actoren, zoals medewerkers van de provincie Groningen en steunpunt Libau. Daarnaast zijn deze actoren bevestigd door de actoren geïnterviewd tijdens het empirisch onderzoek door het te vragen met welke actoren zij samenwerken bij het herbestemmen van een gebouw. De actoren en rollen zijn hieronder beschreven naar aanleiding van literatuuronderzoek, voornamelijk beleidsdocumenten en enkele websites, en gesprekken met enkele van de actoren zelf.

4.2 Rijksoverheid

De eerste actor welke besproken is, is de Rijksoverheid. Uit de Monumentenwet 1988 is af te leiden dat het Rijk samen met de gemeenten de meeste verantwoordelijkheden draagt op het gebied van monumentenbeheer. Met betrekking tot het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen heeft het Rijk voornamelijk een regisserende rol. Zo stuurt het Rijk de lagere overheden aan betreffende het bevorderen van herbestemmingen, bijvoorbeeld in de MoMo (2009) en de onlangs verschenen Beleidsvisie 'Kiezen voor karakter, Visie erfgoed en ruimte' (2011). Ook neemt het Rijk een ondersteunende rol in door het delen van kennis en deskundigheid en het beschikbaar stellen van diverse budgetten.

Binnen de rijksoverheid is de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) het grootste kenniscentrum op het gebied van monumentenzorg en herbestemming. De RCE is onderdeel van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. De dienst richt "...zich binnen zijn programma's op de waardering en selectie van erfgoed, op behoud, interventie en op de ontwikkeling van kennis over de gevaren die het erfgoed bedreigen en op wat daartegen kan worden gedaan." (OCW, 2009, p. 78)

Een van de taken van de RCE is de uitvoering van de Monumentenwet. Zo verleent de RCE subsidies op het gebied van onroerend en roerend erfgoed en verleent adviezen aan gemeenten bij vergunningaanvragen (AEF, 2010). Daarnaast is er binnen de RCE het Nationaal Programma Herbestemming (NPH) opgericht, onderdeel hiervan is het landelijk team voor herbestemming ("H-team"). Zij zijn onder andere verantwoordelijk voor de Subsidieregeling stimulering herbestemming

monumenten, zoals genoemd in paragraaf 3.4, het onder de aandacht brengen van de herbestemmingsproblematiek en beschikken over zogenaamde "vliegende brigades" partijen welke ondersteunen bij het herbestemmen van een individueel gebouw. De RCE, en dan met name het H-team, neemt dus een ondersteunende rol in bij het herbestemmingsvraagstuk in het algemeen, niet zozeer bij het herbestemmen van individuele gebouwen.

4.3 Provincies

De tweede actor die betrokken is bij het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen, en hier besproken wordt, zijn de provincies. In deze paragraaf wordt het beleid gevoerd door de twaalf provincies individueel buiten beschouwing gelaten omdat dit te omvangrijk zal zijn en niet relevant is voor dit onderzoek. De verschillende provincies in Nederland hebben op het gebied van monumenten weinig verantwoordelijkheden, deze zijn, zoals opgenomen in de Monumentenwet 1988, voornamelijk verdeeld tussen het Rijk en de gemeenten. In 2008 is het rapport Ruimte, Regie en Rekenschap van de commissie Ladders (BZK, 2008) verschenen. In dit rapport wordt de taak voor de verschillende provincies nogmaals duidelijk gemaakt. Zo is er een duidelijke taakverdeling tussen de bestuurslagen en dienen de verantwoordelijkheden zo decentraal mogelijk, op gemeentelijk niveau, te worden ondergebracht. In het rapport wordt dit als volgt geformuleerd: "Het Rijk formuleert de nationale doelen en kaders en doet wat centraal moet. Al het andere wordt in principe decentraal belegd. Zo krijgen provincies de beleidsvrijheid om de doelen zo goed mogelijk in de regio te realiseren,..." (BZK, 2008, blz. 14).

Hieruit wordt bevestigd dat de provincies weinig van doen hebben met beleid betreffende individuele monumenten, en ook de eventuele herbestemming hiervan, aangezien dit voornamelijk wordt gedecentraliseerd naar gemeentelijk niveau. Wel zijn de provincie verantwoordelijk voor het bovenlokale en regionale omgevingsbeleid en de verdeling van rijksmiddelen voor de restauratie van monumenten. Ook al hebben de provincies weinig verantwoordelijkheden op het gebied van herbestemming van monumentale en beeldbepalende gebouwen, toch nemen zij doorgaans een ondersteunende rol in bij een herbestemming van een monumentaal gebouw. De provincies fungeren vaak als een aanspreekpunt en ondersteunende partij. Zij vervullen deze ondersteunende rol dan ook door middel van het beschikbaar stellen van subsidies en kennis.

4.4 Gemeenten

De derde actor die betrokken is bij het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen zijn de gemeenten. Ook hier geldt dat het globale beleid gevoerd door de gemeenten in Nederland wordt toegelicht.

Bij het herbestemmen van monumentale of beeldbepalende gebouwen dienen gemeenten ervoor te zorgen dat de identiteit van het gebouw behouden blijft en houden toezicht of de mogelijke functiewisseling wel past binnen het huidige bestemmingsplan. Door flexibiliteit in de mogelijke functies in het bestemmingsplan in te bouwen zijn er meer kansen op herbestemming voor de bestaande monumenten. Daarnaast fungeert de gemeente als eerste aanspreekpunt voor de eigenaar van het gebouw en probeert verschillende partijen bij elkaar te krijgen om de herbestemming te

realiseren. De gemeenten nemen dus voornamelijk een kaderstellende rol in bij een herbestemming van een monumentaal of beeldbepalend gebouw, bijvoorbeeld door het toezien op de functiewijziging en soms als ondersteunende partij door middel van het fungeren als aanspreekpunt.

4.5 Provinciaal steunpunt monumentenzorg

De volgende actor die betrokken is bij het herbestemmen en wordt besproken in dit hoofdstuk zijn de provinciale steunpunten monumentenzorg. Elke provincie in Nederland beschikt over een provinciaal steunpunt monumentenzorg, in de provincie Groningen is dit het steunpunt Libau. Deze steunpunten spelen een belangrijke rol bij het ondersteunen van kleine gemeenten waar sprake is van kwalitatieve gebreken (in kennis en expertise) en kwantitatieve gebreken (te weinig capaciteit). Zij helpen de gemeenten bij het tot stand brengen van monumentenbeleid en het bevorderen van kennis. Daarnaast fungeren deze steunpunten als schakelpunt tussen kleinere gemeenten en particuliere monumenteigenaren en de RCE (OCW, 2009).

De steunpunten hebben twee doelen, namelijk:

- het ondersteunen van gemeenten ten einde de kwaliteit van de monumentenzorg en de cultuurhistorie te verbeteren;
- het stimuleren van gemeenten bij het ontwikkelen van cultuurhistorisch (ruimtelijk) kwaliteitsbeleid. (Erfgoedinspectie, 2009, p. 18)

Wanneer binnen een gemeente een monument of beeldbepalend gebouw wordt herbestemd, ondersteunt het provinciaal steunpunt hierbij. Zij geven informatie over de historie van het monument en adviezen over mogelijke functie. Deze provinciale steunpunten monumentenzorg nemen dus een ondersteunende rol in.

4.6 Monumentenwacht

De monumentenwacht is de makkelijkste weg tot monumentenexpertise voor de monumentenbezitter. In elke provincie van Nederland is een monumentenwacht actief. Deze provinciale organisaties dragen op een praktische manier bij aan het behoud van cultuurhistorisch waardevolle gebouwen en objecten. Dit doen ze door met de eigenaren en beheerders van monumenten het onderhoud en de toestand van het monument te bespreken. De monumentenwacht speelt hierdoor een belangrijke rol in het maatschappelijk draagvlak voor monumentenzorg. Bij het herbestemmen van monumenten kan de monumentenwacht om advies worden gevraagd, zij nemen hierbij dus een ondersteunende rol in.⁵

4.7 Commerciële partijen

In Nederland zijn er veel commerciële bureaus die gemeenten adviseren bij het opstellen van monumentenbeleid. Zij leveren onder andere een belangrijke bijdrage bij het opstellen van beleidsnota's en bij het uitvoeren van onderzoek. Wanneer gemeenten deze commerciële bureaus om ondersteuning vragen is het van belang dat de gemeenten als opdrachtgever in staat zijn deze bureaus inhoudelijk aan en bij- te sturen (AEF, 2010).

⁵ www.monumentenwacht.nl

Ook op het gebied van herbestemming zijn er instanties die gemeenten adviseren en ondersteunen. Belangrijke organisaties op dit gebied zijn: Stichting DBF, BOEi en enkele woningcorporaties. (OCW, 2009)

4.8 Burgers

De laatste, maar zeker niet onbelangrijke, actor die in dit hoofdstuk wordt toegelicht zijn de burgers. In vele dorpen zijn burgers, individueel of gezamenlijk als dorpsbelangenvereniging, actief om het leefmilieu in het dorp te behouden of te verbeteren. Dit willen zij voornamelijk bereiken door middel van betrokkenheid bij de vormgeving, inrichting en bestuur van het dorp. Ook op het gebied van herbestemming kunnen zij een belangrijke rol innemen. De burgers weten namelijk het beste waar behoefte aan is binnen een dorp en kunnen zelf met goede ideeën komen voor een herbestemming. Daarnaast zijn deze burgers de toekomstige gebruikers en is het daarom van belang om naar hun te luisteren om zo draagvlak te creëren voor de toekomstige herbestemming waardoor de kans van slagen groter is. In de praktijk blijkt dat er in bepaalde regio's zeer actieve dorpsbelangenverenigingen zijn en dat hier ook goede ideeën uit voort komen. De burgers kunnen dus een ondersteunende rol innemen. In het beleid gevoerd door de verschillende overheden op het bevorderen van herbestemming wordt weinig vermeld over het betrekken van deze verenigingen of burgers, terwijl dit in de meeste gevallen de toekomstige gebruikers zijn en daarom meer inspraak verdienen. Uit onderzoek van Haase et al. (2010) kan worden geconcludeerd dat er binnen de EU enkele modellen zijn ontwikkeld betreffende het betrekken van burgers bij de besluitvorming van bevolkingsdaling gerelateerde vraagstukken, waaronder dus ook herbestemmingen. Deze modellen komen voort uit verschillende projecten, namelijk het PLUREL project, het SHRINK SMART project en het KnETs project. In de beleidsdocumenten van zowel het Rijk, de provincie Groningen als de gemeenten komt echter geen van deze modellen terug. Voor het beter gebruiken van de input van de burgers kunnen de verschillende overheden dus gebruik gaan maken van een van deze modellen.

4.9 Conclusie

Dit hoofdstuk licht op een beknopte manier de verschillende betrokken actoren bij een herbestemming van een monumentaal en beeldbepalend gebouw en hun rollen toe. De overheden hebben hun taken op een gedecentraliseerde manier ingedeeld, dit houdt in dat de meeste taken en verantwoordelijkheden op gemeenteniveau liggen. Het Rijk neemt een regisserende rol in door het aansturen van de lagere overheden en een ondersteunende rol door het delen van kennis en deskundigheid en het ter beschikking stellen van diverse budgetten. De provincies nemen, ook al hebben zij weinig verantwoordelijkheden op dit gebied, een ondersteunende rol in. Zij delen aanwezige kennis en stellen subsidies beschikbaar met betrekking tot herbestemming. Naast de drie overheden zijn er nog enkele andere actoren betrokken. Het Provinciaal steunpunt monumentenzorg, de Monumentenwacht en enkele commerciële partijen hebben een kennis- en ondersteunende functie en worden vaak ingeschakeld door deze overheden. De laatst besproken actor, de burgers, is een belangrijke bron van kennis en ideeën. In de beleidsdocumenten wordt nog maar weinig concreets vermeld over het betrekken van deze actor. Dit terwijl zij het beste weten waar behoefte aan is binnen het dorp en zij ook de toekomstige gebruikers van de voorzieningen zijn.

Dienen de burgers van de krimpregio's niet meer invloed te krijgen in het herbestemmingsproces? En welke taak dienen de verschillende overheden in te nemen om dit proces zo soepel mogelijk te laten verlopen? Op deze, en andere, vragen is een antwoord verkregen door middel van een empirisch onderzoek welke wordt toegelicht in het volgende hoofdstuk.

HOOFDSTUK 5 Onderzoeksonwerp empirisch onderzoek

5.1 Inleiding

In deze studie is door middel van het literatuur onderzoek een antwoord gegeven op de eerste drie deelvragen. Zo is duidelijk geworden dat herbestemming van monumentale en beeldbepalende gebouwen een bijdrage kan leveren aan de leefbaarheid, mits er een ontmoetingsfunctie wordt gerealiseerd. Vervolgens is inzicht verkregen in het huidige beleid gevoerd op dit onderwerp en duidelijk geworden dat er binnen het krimpbeleid nog maar weinig aandacht is voor herbestemming. Tot slot zijn de betrokken actoren en de rollen die zij innemen binnen het herbestemmingsvraagstuk toegelicht. Hieruit kan onder andere worden opgemaakt dat de burgers in geringe mate voorkomen in het beleid gericht op herbestemming terwijl zij in de meeste gevallen de toekomstige gebruikers zijn. Nu duidelijk is geworden welk nut herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen op de leefbaarheid kan hebben, is de volgende stap in deze studie om inzicht te krijgen in het daadwerkelijke herbestemmingsproces. Dit is onderzocht door middel van een empirisch onderzoek waarvan de resultaten zijn uitgewerkt in hoofdstuk 6. Centraal in dit empirisch onderzoek staat het beantwoorden van deelvragen 4 & 5. In dit hoofdstuk is eerst de doelstelling van dit empirisch onderzoek geformuleerd, gevolgd door de gekozen onderzoeksmethoden, onderzoeksopzet en tot slot is de resultaatverwerking toegelicht.

5.2 Onderzoeksdoel

Zoals in de inleiding duidelijk is geworden dient het empirisch onderzoek tot een antwoord op verschillende vragen. Deelvragen 4 & 5 staan hierin centraal. Deze deelvragen, tevens het doel van het empirisch onderzoek, luiden als volgt: *Wat zijn de knelpunten bij het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen en hoe kunnen deze worden weggenomen?* en, *welke rol dienen de verschillende overheden in te nemen bij het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen om dit proces zo soepel mogelijk te laten verlopen?*

Het antwoord op deelvraag 4 leidt tot een inzicht in de knelpunten die het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen bemoeilijken. Waarom kunnen sommige herbestemmingen niet worden gerealiseerd en wat zijn de oorzaken hiervan? Komt dit door knellende regelgeving, door te hoge kosten of zijn andere factoren bepalend?

Deelvraag 5 geeft een inzicht in de rollen die de verschillende overheden moeten innemen om het herbestemmingsproces zo soepel mogelijk te laten verlopen. Hierbij is onder andere gekeken naar de knelpunten, zoals verkregen bij het beantwoorden van deelvraag 4, en hoe deze kunnen worden weggenomen. Kunnen enkele knelpunten worden weggenomen door een soepeler beleid, gevoerd door de overheden? Dienen er vanuit het Rijk meer subsidies of arbeidsuren beschikbaar worden gesteld? Moeten de gemeenten op de achtergrond blijven en het proces ondersteunen of meer naar de voorgrond treden en een regisserende taak op zich nemen?

Daarnaast is in het empirisch onderzoek onderzocht hoe verschillende actoren leegstand van monumentale en beeldbepalende gebouwen ervaren, welke herbestemmingsfunctie een bijdrage levert aan de leefbaarheid, wat de succesfactoren zijn bij een herbestemming en welke rollen hierbij voor de verschillende overheden zijn weggelegd.

5.3 Onderzoeksmethoden, informatiebronnen en vragenprotocol

Om de twee deelvragen, en de overige vragen, te beantwoorden is er een kwalitatief onderzoek uitgevoerd. Er is om twee redenen gekozen voor deze vorm van onderzoek. Ten eerste omdat er nog maar weinig bekend is over het herbestemmen van monumenten in relatie tot de leefbaarheid in krimpregio's. Een open, kwalitatieve benadering kan zo helpen meer inzicht te krijgen. Ten tweede omdat er sprake is van wisselende en complexe situaties. Bij geen enkele herbestemming van monumenten zijn de actoren en de omgeving hetzelfde, hierbij is een kwalitatieve en open benadering de beste optie. Er is niet gekozen voor een kwantitatief onderzoek aangezien deze doorgaans bestaande theorieën test, ook wel deductie genoemd. Een kwalitatief onderzoek is inductief, gericht op het ontwikkelen van een theorie. Aangezien er, zoals hierboven geformuleerd, nog maar weinig bekend is over het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen en er geen duidelijk beleid op wordt gevoerd is een kwalitatief onderzoek beter (Boeije, 2005).

In dit onderzoek zijn twaalf verschillende actoren onderzocht. Deze actoren zijn onderverdeeld in drie groepen, namelijk: overheden, ondersteunende partijen en ondernemers.

De overheden zijn een logische groep binnen deze actoren, zij bepalen het beleid op het gebied van herbestemming en spelen hierdoor ook een belangrijke rol bij een herbestemming (zie hoofdstuk 3). Daarnaast wordt deze studie uitgevoerd in opdracht van de provincie Groningen, een overheid, en willen zij graag weten welke rol zij en de gemeenten bij een herbestemming dienen in te nemen. Binnen deze groep worden ambtenaren van de gemeenten De Marne, Appingedam en Oldambt, ambtenaren van de provincie Groningen en één ambtenaar van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, geïnterviewd. Deze ambtenaren zijn betrokken bij het beleid gevoerd door deze overheden op het gebied van monumenten, gebiedsontwikkeling, krimpbeleid of herbestemmingen.

De tweede groep actoren betrokken bij dit onderzoek zijn de ondersteunende partijen. Zij bezitten over kennis aangaande monumentale en beeldbepalende gebouwen en hebben in de meeste gevallen ook ervaring met het herbestemmen van deze gebouwen. De ondersteunende partijen welke betrokken zijn bij dit onderzoek zijn de Stichting Oude Groninger Kerken, Stichting Libau, Stichting DBF en Vereniging Dorpsbelangen Ulrum. De derde groep actoren welke bij dit onderzoek betrokken is, zijn ondernemers gevestigd in een herbestemd monumentaal of beeldbepalend gebouw. Zij voeren een activiteit uit welke leefbaarheid bevorderend zijn voor de regio en hebben door deze herbestemming ervaring opgedaan met het herbestemmingsproces. Zij weten goed wat de knelpunten zijn bij een herbestemming, maar ook wat de succesfactoren zijn om een herbestemming tot een succes te maken. De ondernemers welke voor dit onderzoek geïnterviewd zijn, Erik Wong eigenaar van Wongema in Hornhuizen, Simon Benus en Bert Bolt (toekomstig) eigenaar van De Toekomst in Scheemda en Siegrid en Ron Hekma, eigenaren van zorghotel Terraheerd en (toekomstig) klimschuur in Wehe-den Hoorn. Met al deze actoren, dus zowel de overheden, ondersteunde partijen als de

ondernemers, is contact gelegd via de telefoon of e-mail. Met alle actoren is een persoonlijk semi-gestructureerd interview afgenomen, behalve met de RCE, dit was telefonisch en aanvullend via de e-mail.

Tijdens het onderzoek is gebruik gemaakt van de informatie verzameld in voorgaande hoofdstukken en literatuuronderzoek en interviews, de laatste twee zijn typerend voor een kwalitatief onderzoek. Voor het literatuuronderzoek is gebruik gemaakt van (beleids)documenten als visies, nota's, plannen, gepubliceerde onderzoeken en websites. Mortelmans (2007) onderscheid drie soorten interviews, gestructureerde, semi-gestructureerde en open-interviews. Gestructureerde interviews worden gebruikt bij kwantitatief onderzoek, hierbij worden enkele antwoordmogelijkheden opgesteld en is het voor de onderzoeker mogelijk om de antwoorden statistisch te verwerken. Open interviews zijn typerend voor kwalitatief onderzoek. Bij open interviews wordt alleen een algemeen thema aangereikt door de interviewer maar verder komt alles van de respondent. De interviewer beperkt zich tot het doorvragen op de antwoorden van de respondent.

Binnen dit onderzoek is er gekozen voor semi-gestructureerde interviews, deze methode ligt tussen de gestructureerde- en open-interviews in. Bij semi-gestructureerde interviews zijn de vragen niet allemaal van te voren bepaald en zijn open antwoorden mogelijk. Er is gekozen voor deze methode aangezien er bij elk interview antwoorden op dezelfde vraagstukken moest worden verzameld maar ook overige informatie is van belang voor het onderzoek. Een deel van de vragen is dus vooraf geformuleerd met behulp van een vragenprotocol maar tijdens de interviews is er ook voldoende ruimte voor andere vragen en kan de geïnterviewde zijn verhaal vertellen (Mortelmans 2007, blz. 217).

De vooraf vastgestelde vragen zijn afkomstig uit het vragenprotocol, zoals weergegeven in figuur 7, en worden tijdens elk interview gesteld. De overige vragen welke gesteld worden zijn afhankelijk van de rol die de geïnterviewde inneemt bij een herbestemming en worden doorgaans ter plekke geïmproviseerd en dienen als introductie. Daarnaast wordt er ook doorgevraagd op antwoorden gegeven op de vragen uit het vragenprotocol. Het gebruik van het vragenprotocol heeft ervoor gezorgd dat bij elk interview alle benodigde informatie verzameld wordt. Daarnaast is de informatie op een gelijke manier verzameld, hierdoor zijn de antwoorden goed vergelijkbaar en de verwerking ervan op een overzichtelijke manier mogelijk (Mortelmans, 2007, blz. 218). Zo zijn de vragen geformuleerd in het vragenprotocol op een schematische manier verwerkt in hoofdstuk 7 en vervolgens met elkaar vergeleken en toegelicht.

De twaalf actoren welke zijn geïnterviewd in dit onderzoek worden in hoofdstuk 6 geïntroduceerd. Dit is gedaan door middel van de informatie verzameld in de voorgaande hoofdstukken, een literatuuronderzoek en aan de hand van de antwoorden gegeven op een deel van de vragen gesteld tijdens de interviews. Deze introductie van de actoren moet inzicht geven in de huidige situatie aangaande het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen. Voor het zo volledig mogelijk uitvoeren van deze introductie is informatie verzameld in de voorgaande hoofdstukken gebruikt en is een literatuuronderzoek uitgevoerd waarbij (beleids)documenten als visies, nota's, plannen en gepubliceerde onderzoeken en websites van de actoren worden geraadpleegd. Ook de

antwoorden op enkele van de vragen gesteld tijdens de interviews zijn gebruikt tijdens deze introductie.

De introducties van de actoren begint bij iedere actor met een korte inleiding en sluit af met een toelichting van de relevantie voor dit onderzoek. Daarnaast is bij de overheden ingegaan op de ontwikkeling van het beleid dat zij voeren op het gebied van herbestemming gevolgd door de huidige rol die zij innemen binnen het herbestemmingsproces. Bij ondersteunende partijen is naast de inleiding en toelichting van de relevantie ingegaan op de kennis waarover zij beschikken en de ervaringen betreft herbestemmen. Ondernemers zijn geïntroduceerd door naast de inleiding en toelichting van de relevantie in te gaan op de activiteiten en het gebouw waarin zij deze uitvoeren en de ervaring betreft herbestemmen.

Door de introductie van deze actoren is dus inzicht verkregen in de huidige rollen, beleid, kennis en ervaring op het gebied van herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen. Hierdoor is een duidelijk beeld verschaft van het huidige herbestemmingsproces. Nadat het huidige herbestemmingsproces inzichtelijker is geworden, zijn de overige vragen, gesteld tijdens de interviews, verwerkt. Deze vragen hebben, samen met informatie uit het theoretisch onderzoek, het doel om een antwoord te formuleren op deelvragen 4 & 5. Daarnaast hebben de interviews ook inzicht gegeven in de opvatting die de verschillende actoren hebben over de invloed van leegstand op de leefbaarheid, functies welke leefbaarheid bevorderend zijn en de succesfactoren bij het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen. De vragen welke gesteld zijn voor het beantwoorden van deelvragen 4 & 5, en het inzicht krijgen in de overige opvattingen, zijn opgenomen in het vragenprotocol en hieronder weergegeven.

1. *Heeft de leegstand van monumentale of beeldbepalende gebouwen negatieve invloed op de leefbaarheid?*
2. *Welke herbestemmingsfunctie levert een bijdrage aan de leefbaarheid?*
3. *Wat zijn de succesfactoren bij het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen?*
4. *Wat zijn de knelpunten bij het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen?*
5. *Wat kunnen gemeenten, provincies en het Rijk doen om deze knelpunten weg te nemen?*
6. *Welke rol dienen de verschillende overheden in te nemen om het herbestemmingsproces van monumentale en beeldbepalende gebouwen zo soepel mogelijk te laten verlopen?*

Figuur 7: Vragenprotocol zoals gebruikt bij de semi-gestructureerde interviews.

Door middel van de eerste twee vragen is er inzicht verkregen in de opvatting die de verschillende actoren hebben over het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen en de bijdrage hiervan op de leefbaarheid. Vraag drie en vier hebben ervoor gezorgd dat duidelijk wordt welke factoren een herbestemming tot een succes maken en wat de knelpunten zijn welke een herbestemming tegenwerken. Deze twee vragen hebben geleid tot een beter inzicht in het verloop van het herbestemmingproces. Vraag vijf heeft geresulteerd in een overzicht van maatregel die de overheden kunnen treffen om deze knelpunten weg te nemen om zo het herbestemmingsproces te

verbeteren. De laatste vraag heeft inzicht gegeven in de rollen die de overheden moeten innemen om het herbestemmingsproces zo soepel mogelijk te laten verlopen.

Naast de vragen opgesteld in bovenstaand vragenprotocol, zijn er tijdens de interviews ook vragen gesteld die, samen met de informatie uit de voorgaande hoofdstukken en het literatuuronderzoek, gebruikt worden voor de introductie van de actoren. Deze vragen verschillen per actor en zijn dan ook niet opgenomen in het vragenprotocol.

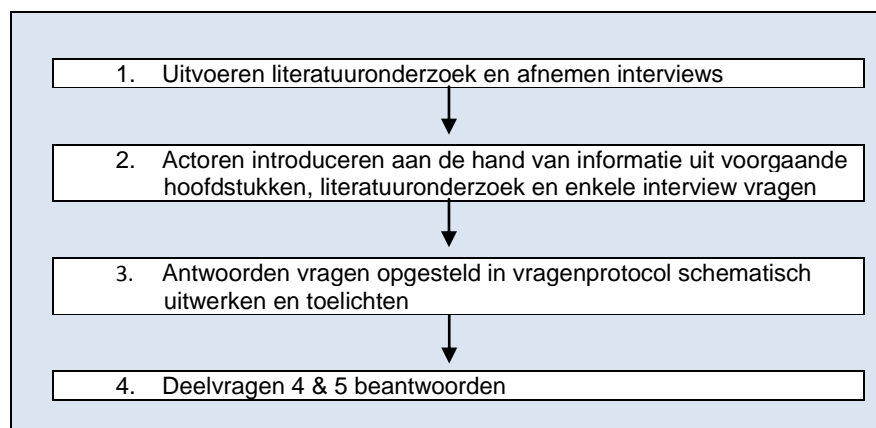
5.4 Resultaatverwerking en onderzoeksopzet

Na het afnemen van de interviews, welke zijn opgenomen met een voice recorder, zijn de resultaten verwerkt. Dit is op een schematische manier gedaan. De antwoorden van de actoren, op de hierboven in het vragenprotocol geformuleerde (deel-)vragen, zijn beknopt onder de vraag gerangschikt. De antwoorden die door meerdere actoren zijn gegeven zijn opgeteld en komen hierdoor hoger in de rangschikking. Hierdoor is een overzichtelijk beeld ontstaan van de meningen die de verschillende actoren hebben en welke meningen het meest worden gedeeld. Dit is voor elk van zes vragen gedaan waarna de antwoorden op elke vraag zijn toegelicht. Nadat de zes vragen uit het vragenprotocol zijn uitgewerkt en toegelicht is er een antwoord gegeven op deelvraag 4 & 5.

Hierbij is met name vraag vier uit het vragenprotocol belangrijk voor het beantwoorden van deelvraag 4 en de vragen vijf en zes belangrijk voor het beantwoorden van deelvraag 5.

Vervolgens is er een antwoord gegeven op de hoofdvraag van deze studie, dit zal worden uitgewerkt in hoofdstuk 8.

De onderzoeksopzet van het empirisch onderzoek kan als volgt worden weergegeven:

Figuur 8: Schematische weergave van het empirisch onderzoek

HOOFDSTUK 6 **Introductie van actoren**

6.1 Inleiding

Zoals in hoofdstuk 5 duidelijk geworden, is het empirisch onderzoek uitgevoerd door middel van een literatuuronderzoek en interviews met verschillende actoren. In dit hoofdstuk worden deze verschillende actoren geïntroduceerd aan de hand van hun beleid, kennis, ervaring, rol bij een herbestemming en de relevantie voor het onderzoek. De informatie die hierbij gebruikt is komt uit het literatuuronderzoek, voornamelijk bestaande uit beleidsdocumenten zoals beleidsplannen, visies en nota's, uit gepubliceerde onderzoeken en websites. Ook de antwoorden op enkele vragen gesteld tijdens de interviews zijn bij deze introductie gebruikt. Deze introductie dient ervoor om inzicht te krijgen in de rollen die de verschillende actoren innemen en hun verdere ervaringen en beleid betreffende het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen.

6.2 Overheden

In deze paragraaf worden de verschillende overheden die geïnterviewd zijn voor dit onderzoek geïntroduceerd. Deze introductie begint bij elk van deze actoren met een introductie van de geïnterviewde ambtenaar, gevolgd door een korte inleiding van de overheidsinstantie. Daarna wordt het beleid dat zij voeren op het gebied van herbestemmen en de rol die zij innemen in het herbestemmingsproces van een individueel monumentaal of beeldbepalend gebouw toegelicht. Er wordt afgesloten met een toelichting op de relevantie van deze actor voor dit onderzoek.

6.2.1 Gemeente De Marne (Gert Noordhoff en Berdien Bartelds)

Voor dit onderzoek zijn twee ambtenaren van de gemeente De Marne geïnterviewd. Dit zijn Gert Noordhoff en Berdien Bartelds. Gert Noordhoff is binnen de gemeente De Marne projectleider krimp en leefbaarheid. Hij was betrokken bij het Integraal Beleidskader Krimp en Leefbaarheid en verantwoordelijk voor het woon- en leefbaarheidsplan van de gemeente. Nu dit woon- en leefbaarheidsplan is vastgesteld is hij verantwoordelijk voor een 8 jarig programma waarin de plannen die hierin zijn opgesteld worden uitgevoerd.

Berdien Bartelds is juridisch beleidsmedewerker ruimtelijke ordening binnen de gemeente De Marne. Zij houdt zich bezig met functiewijzigingen en is verantwoordelijk voor de afhandeling van bouwvergunningen voor ingrepen die niet binnen de huidige bestemming passen. Zowel het wijzigen van de bestemming als het verkrijgen van bouwvergunningen voor ingrepen die niet binnen de huidige bestemming passen, komen vaak voor bij het herbestemmingsproces van monumentale of beeldbepalende gebouwen.

Inleiding: De gemeente De Marne is een van de drie krimpregio's binnen de provincie Groningen. De Marne bestaat uit 21 kernen en is qua oppervlakte een van de grootste gemeenten van Nederland. Binnen deze kernen zijn 131 gebouwde monumenten⁶ en beeldbepalende gebouwen aanwezig. Een

⁶ <http://www.cultureelerfgoed.nl/sites/default/files/u6/Aantal%20gebouwde%20monumenten%20per%20gemeente.pdf>

gedeelte van deze monumenten en gebouwen hebben, net zoals in andere delen van het land, te kampen met leegstand. De Marne heeft nog geen 11.000 inwoners en de prognose is dat dit aantal zal dalen tot nog geen 8.000 in 2040 (Gemeente De Marne, 2011).

Beleid: De Marne realiseert zich goed dat bevolkingsdaling en -verandering invloed heeft op de leefbaarheid in de gemeente. Om deze leefbaarheid te waarborgen heeft de gemeente hierop beleid ontwikkeld. Zij hebben in 2011 een Integraal Beleidskader Krimp en Leefbaarheid, "De Marne blijvend de moeite waard", opgesteld. Dit beleidskader is opgevolgd door het woon- en Leefbaarheidsplan 2011-2021, "Toekomst voor kwaliteit en Ruimte". In dit woon- en leefbaarheidsplan vermeldt de gemeente ook enkele malen dat zij zich zullen inzetten voor de bevordering van herbestemming. Zo stelt de gemeente dat zij ervoor zorgen dat er voldoende flexibiliteit wordt ingebouwd om bestaande monumenten nieuwe functies te geven. Ook wil de gemeente creatieve ideeën voor herbestemming van leegstaande panden stimuleren en ondersteunen en bij leegstand van langer dan 1 jaar actief op zoek gaat naar een nieuwe invulling. Hierbij dient wel te worden vermeld dat het woon- en leefbaarheidsplan pas op 11 januari 2012 in uitvoering is gegaan en het tijd vergt voordat het daadwerkelijk in uitvoering is. Alvorens het woon- en leefbaarheidsplan in uitvoering was, voerde de gemeente geen beleid met betrekking tot herbestemming en bestede hier ook weinig aandacht aan.

Rol: Binnen dit woon- en leefbaarheidsplan stelt de gemeente dat zij een rol als actief regisseur innemen. De gemeente De Marne formuleert dat zij "deze verantwoordelijkheid wil [...] invullen door problemen en knelpunten tijdig te signaleren, met betrokkenen in gesprek te gaan, partijen met elkaar in contact te brengen en na te denken over goede oplossingen." (blz. 49) Daarnaast stelt de gemeente dat zij "regie voeren zien [...] als ruimte bieden, faciliteren waar nodig en ondersteunen van lokaal initiatief: van burgers, ondernemers en verenigingen." (blz.49). De gemeente wil bij het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen dus voornamelijk initiatieven vanuit de burgers ondersteunen en zo mogelijk regisseren. Deze rol omschrijving komt uit het woon- en leefbaarheidsplan welke sinds januari 2012 in uitvoering is. Op het moment neemt de gemeente nog grotendeels de voormalige rol in. Dit is een passieve en kaderstellende rol. Als mensen een herbestemming willen realiseren komen zij naar de gemeente toe waarop deze het in behandeling neemt aan de hand van standaard procedures van onder andere functiewijziging. Aangezien het woon- en leefbaarheidsplan 2011-2021 nog maar sinds januari 2012 in uitvoering is zal het nog enige tijd duren voordat de gemeente zijn nieuwe rol heeft ingenomen.

Relevantie: Aangezien gemeente De Marne te kampen heeft met de gevolgen van bevolkingsdaling, beschikt over leegstaande monumentale en beeldbepalende gebouwen en hier sinds kort actief beleid op voert, is het een interessante gemeente voor deze studie. Daarnaast is de gemeente binnen het Provinciaal Actieplan Bevolkingsdaling 2010-2013 van de provincie Groningen aangesteld als pilot gemeente waarbinnen een cultuurhistorische verkenning zal worden uitgevoerd.

6.2.2 Gemeente Appingedam (Herman Wessels en Hans van Zwieten)

Er zijn twee ambtenaren van de gemeente Appingedam geïnterviewd om een beter inzicht te krijgen in het herbestemmingsproces zoals gevoerd binnen deze gemeente. Deze twee ambtenaren zijn Herman Wessels en Hans van Zwieten. Herman Wessels is beleidsmedewerker en verantwoordelijk voor onder andere monumentenzorg en volkshuisvesting. Hans van Zwieten is een ZZP'er, ingehuurd door de gemeente Appingedam en begeleider van de herbestemming van de Geformeerde Kerk en de Synagoge binnen de gemeente.

Inleiding: De gemeente Appingedam, met iets meer dan 12.000 inwoners en 5.500 huishoudens⁷, is gelegen in de krimpregio Eemsdelta in Oost-Groningen. Het is een van de drie krimpregio's zoals aangewezen door de provincie Groningen. Binnen de gemeente Appingedam is er sprake van matige krimp, dit komt mede door de geringe omvang van de gemeente en de stedelijke leefomgeving. De gemeente beschikt over 67 gebouwde monumenten en daarnaast over beeldbepalende gebouwen. Deze gebouwen bestaan voornamelijk uit woonhuizen of andere gebouwen in de stedelijke omgeving. Er is relatief weinig sprake van leegstand, dit komt mede omdat de gemeente over een aantrekkelijk stadscentrum beschikt en weinig buitengebied. Hiermee verschilt het aanzienlijk met een gemeente als Oldambt.

Beleid: Er wordt op dit moment door de gemeente een Ad-hoc beleid gevoerd op het gebied van herbestemming. Bij het leegkomen van een gebouw wordt er door de gemeente gekeken hoe zij dit het beste kunnen aanpakken. In de toekomst presenteert de gemeente Appingedam, tezamen met de gemeenten Delfzijl, Eemsum en Loppersum (regio Eemsdelta) een woon- en leefbaarheidsplan. In dit plan zal mogelijk ook beleid aangaande herbestemming worden uitgewerkt.

Rol: De gemeente neemt bij het herbestemmen van grotere gebouwen, zoals de Synagoge of de Geformeerde Kerk, een ondersteunende, begeleidende rol in. Zij brengt partijen met elkaar samen, neemt deel aan de overleggen en ondersteunt zo mogelijk met subsidies. Bij kleinere gebouwen neemt de gemeente een zo klein mogelijke rol in, zij laten de markt zijn werk doen. Mocht het gebouw verloederen en een probleemgeval worden, dan neemt de gemeente ook hierbij een meer initiërende rol in en kijkt naar de mogelijkheden.

Relevantie: De gemeente Appingedam ligt in een krimpregio, voert (nog) geen beleid betreffende herbestemmingen en wijkt qua stads- en buitengebied verhouding af van de meeste gemeenten in krimpregio's. Hierdoor is het interessant om het beleid en de houding tegenover herbestemming van de gemeente Appingedam te onderzoeken en dus relevant voor dit onderzoek.

⁷ <http://www.appingedam.nl/index.php?simaction=content&mediumid=1&pagid=177>

6.2.3 Gemeente Oldambt (Nans Kolff en Eef Flooren)

Om een beter inzicht te krijgen in de huidige situatie met betrekking tot het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen in de gemeente Oldambt zijn Nans Kolff en Eef Flooren geïnterviewd. Nans Kolff is historicus en werkzaam bij het Vestingmuseum Nieuwe Schans en is vier uur per week werkzaam bij de gemeente Oldambt op de afdeling monumenten, cultuurhistorie en archeologie. Eef Flooren is binnen de gemeente Oldambt beleidsadviseur monumenten, cultuurhistorie en archeologie.

Inleiding: De gemeente Oldambt is gelegen in de door de provincie aangewezen krimpregio Oost-Groningen. Deze krimpregio bestaat naast de gemeente Oldambt uit de gemeenten Bellingwedde, Menterwolde, Pekela, Stadskanaal, Veendam en Vlagtwedde. Volgens de bevolkingsprognoses, zoals gesteld in het interbestuurlijk actieplan bevolkingsdaling van het Rijk, VNG & IPO (2009), daalt de bevolking in deze regio van 153.063 inwoners in 2008 naar 132.684 inwoners in 2040. De gemeente Oldambt beschikt met 183 gebouwde monumenten⁹, na de gemeente Groningen, over de meeste monumenten van de provincie. Onder deze monumenten bevinden zich vele Oldambster boerderijen. Naast deze monumentale boerderijen bevinden zich ook vele beeldbepalende boerderijen en andere beeldbepalende gebouwen binnen de gemeente. Ook hier geldt dat een aantal van deze monumentale en beeldbepalende gebouwen leeg komen te staan en herbestemd dienen te worden.

Beleid: Op dit moment heeft de gemeente Oldambt nog geen enkel beleid aangaande het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen. Later dit jaar verschijnt er een erfgoednota, hierin wordt onder andere aandacht besteed aan herbestemming. Het is wel de vraag in welke mate dit beleid ook uitgevoerd gaat worden, op dit moment is er namelijk geen enkele beleidsmedewerker mee bezig.

Rol: De gemeente Oldambt neemt geen enkele rol in met betrekking tot het herbestemmen van deze gebouwen. Zij nemen een passieve en kaderstellende rol in, zodra iemand ideeën heeft over een herbestemming komen zij naar de gemeente en neemt de gemeente het in behandeling. Wanneer een gebouw voor langere tijd leegstaat, geen nieuwe functie krijgt en in verval raakt grijpt de gemeente ook niet in. Dit heeft tot gevolg dat vele van de leegstaande karakteristieke Oldambster boerderijen verpauperen en uiteindelijk verloren gaan.

Relevantie: De gemeente Oldambt ligt in een krimpregio, beschikt over een groot aantal monumenten, heeft te maken met leegstand en verpaupering en voert nog geen beleid met betrekking tot herbestemming, door al deze factoren is het een interessante en relevante gemeente voor dit onderzoek.

⁹ <http://www.cultureelerfgoed.nl/sites/default/files/u6/Aantal%20gebouwde%20monumenten%20per%20gemeente.pdf>

6.2.4 Provincie Groningen (Rene Perton en Richard Veenstra)

Om tot een inzicht te komen in de situatie met betrekking tot het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen binnen de provincie Groningen zijn Rene Perton en Richard Veenstra geïnterviewd. Rene Perton is werkzaam bij de provincie Groningen als programmaleider van het Programma Landelijk Gebied / LEADER in Oost-Groningen en projectleider van het woon- en leefbaarheidsprogramma voor de regio Oost-Groningen. De middelen, beschikbaar gesteld door het PLG-LEADER, kunnen worden ingezet voor krimp gerelateerde projecten op het gebied van leefbaarheid en lokale economie. Hieronder valt ook het herbestemmen van vrijgekomen beeldbepalende panden. Richard Veenstra is binnen de provincie Groningen senior beleidsmedewerker kunsten en monumentenbeleid. In zijn functie binnen het monumentenbeleid heeft hij gewerkt aan de cultuurnota 2013-2016 en is hij betrokken bij de verdeling van de rijksmiddelen met betrekking tot de restauratie van monumenten.

Inleiding: De provincie Groningen beschikt, net als de provincies Limburg en Zeeland, over krimpregio's. In de provincie Groningen zijn de gemeente De Marne, de regio's Eemsdelta en Oost-Groningen aangewezen als krimpregio. In deze gebieden zal in de komende 30 jaar de bevolkingsopbouw aanzienlijk veranderen. Zo zullen vele jongeren de gebieden verlaten om zo dichterbij het werk en voorzieningen te wonen. Daarnaast trekken de gebieden weinig mensen van buitenaf aan, hierdoor zijn er betrekkelijk veel ouderen. Ook bestaat de bevolkingsopbouw veelal uit mensen met een lage opleiding, werklozen of mensen uit de lagere inkomensgroepen. Deze bevolkingsafname en verandering in bevolkingsopbouw heeft tot gevolg dat voorzieningen niet meer kunnen bestaan, de leefbaarheid afneemt en gebouwen leeg komen te staan. Onder deze leegkomende gebouwen zijn ook monumentale en beeldbepalende gebouwen waarvoor een nieuwe functie voor gevonden dient te worden.

Beleid: Zoals in paragraaf 3.4 al duidelijk is geworden voert de provincie Groningen reeds beleid op het gebied van het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen. Zo heeft de provincie de taak om rijksmiddelen voor de restauratie van rijksmonumenten te verdelen. Binnen de Cultuurnota 2013-2016, is vastgesteld dat bij de verdeling van deze middelen de herbestemming van monumentale gebouwen belangrijk is. De provincie wil met subsidies, die beschikbaar worden gesteld voor onderhoud en restauratie van monumenten, het herbestemmen van monumenten bevorderen. Daarnaast wordt het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen ook al aangekaart in het Provinciaal Actieplan Bevolkingsdaling van de provincie. Hierin wordt het herbestemmen van deze gebouwen opgemerkt als een belangrijk aspect voor de attractiewaarde en leefbaarheid van een gebied.

Rol: De provincie neemt doorgaans geen actieve rol in bij het herbestemmen van een individueel gebouw. Wanneer provincie Groningen door een van de betrokken partijen wordt benaderd, nemen zij wel een ondersteunende rol in. Zo brengt de provincie verschillende partijen, waaronder ook Libau, met elkaar in contact. Daarnaast stelt de provincie, indien mogelijk, ook subsidies beschikbaar aan initiatiefnemers bij het herbestemmen van monumentale of beeldbepalende gebouwen.

Relevantie: Als opdrachtgever is het vanzelfsprekend om betrokken te zijn bij dit onderzoek.

Daarnaast is het doel van deze studie om tot een inzicht te komen op welke wijze de verschillende overheden het herbesteden van monumentale en beeldbepalende gebouwen zo effectief mogelijk kunnen laten verlopen.

6.2.5 Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Nationaal Programma Herbesteding (Frank Strolenberg)

Om inzicht te krijgen in het beleid die het Rijk voert, en de rol die het hierbij inneemt, met betrekking tot het herbesteden van monumentale en beeldbepalende gebouwen, is er contact gezocht met Frank Strolenberg. Frank Strolenberg is werkzaam bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) en is programmaleider van het Nationaal Programma Herbesteding (NPH) en secretaris binnen het Herstedingsteam.

Inleiding: Binnen het Rijk is de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) het grootste kenniscentrum op het gebied van monumentenzorg en herbesteding. Het Nationaal Programma Herbesteding, welke is opgericht door de Rijksoverheid, wordt dan ook uitgevoerd door de RCE. Het NPH is in het leven geroepen om de aandacht voor herbesteding van karakteristieke gebouwen, structuren en complexen handen en voeten te geven¹⁰. Onderdeel van het NPH is het herbestedingsteam. Dit team agendaert onder andere onderwerpen ter bevordering van herbesteding maar houdt zich niet bezig met de herbesteding van individuele gebouwen. Daarnaast zoekt het "H-team" aansluiting bij andere maatschappelijke thema's, waaronder de relatie tussen krimp en erfgoed.¹¹

Beleid: Het Rijk voert sinds de komst van het huidige monumentenbeleid (MoMo 2009) beleid op het gebied van herbesteding. In de MoMo is namelijk één van de drie pijlers gericht op het bevorderen van de herbesteding van monumenten die hun functie hebben verloren. "Het beleid in deze derde pijler is er [...] op gericht de gebouwen in de planperiode tegen verloedering te beschermen, en rust, ruimte en tijd te bieden om plannen te ontwikkelen en financiers te vinden." (OCW. 2009, p. 7) Ook in de beleidsvisie "Kiezen voor karakter, Visie erfgoed en ruimte" (OCW & IenM, 2011) komt herbesteding aan bod. Doelstelling van het Rijk hierin is om het anticiperend, samenwerkend en uitvoerend vermogen van publieke en private partijen op herbesteding te vergroten. Het huidige beleid aangaande herbesteding is dus nog relatief "jong" maar krijgt steeds meer vorm. Zo zijn in november 2011 subsidies beschikbaar gesteld die zich richten op het vermijden van sloop in de fase dat de mogelijkheden tot herbesteding nog moeten worden onderzocht.

Rol: Het Rijk neemt geen rol in bij de herbesteding van een individueel monumentaal of beeldbepalend gebouw. Wel heeft het Rijk beleid opgesteld om herbesteding te stimuleren, dit doen zij door middel van subsidies en is het Nationaal Programma Herbesteding opgericht als ondersteunende partij. Het NPH onderneemt activiteiten die 'meer en betere herbesteding'

¹⁰ <http://www.herbesteding.nu/nationale-agenda>

¹¹ <http://www.herbesteding.nu/h-team>

bevorderen. Naast deze agenderende rol is het programma ook bezig met kennisontwikkeling en kennisverspreiding en met praktijkbevordering. Het H-team, als onderdeel van het NPH, vraagt om publieke aandacht voor het herbestemmingsvraagstuk en houdt zich bezig met het analyseren van problemen die zich voordoen bij een herbestemming. Zowel het Rijk als het NPH en H-team nemen geen rol in bij het herbestemmen van een individueel gebouw. Opgemerkt moet worden dat er binnen het NPH zogenaamde “vliegende brigades” zijn, deze ondersteunen partijen bij een herbestemming van een individueel gebouw.

Relevantie: Aangezien het Rijk met het opstellen van de MoMo het herbestemmingsvraagstuk in Nederland aandacht heeft gegeven en met de oprichting van het H-team hier verdere uitvoering aangeeft is het een relevante actor voor dit onderzoek

6.2.6 Conclusie

In bovenstaande subparagrafen zijn van 5 overheden, waaronder 3 gemeenten, 1 provincie en het Rijk, onder andere het gevoerde beleid betreft herbestemming en de rol die zij innemen binnen een herbestemmingsproces toegelicht. In deze subparagraaf wordt door middel van een tabel weergegeven in welke mate er beleid wordt gevoerd en welke rol de verschillende overheden innemen binnen een herbestemmingsproces van een monumentaal of beeldbepalend gebouw. Vervolgens wordt er een conclusie getrokken.

Overheid:	Beleid:	Rol:
Gemeente De Marne	Voert sinds de vaststelling van het woon- en leefbaarheidsplan (jan. 2012) beleid aangaande herbestemmen.	Momenteel een passieve en kaderstellende rol. In de toekomst, als gevolg op het woon- en leefbaarheidsplan, een actief regisserende rol.
Gemeente Appingedam	Voert een ad hoc beleid, zodra een gebouw leeg komt te staan ondernemen zij actie.	Bij grote gebouwen een ondersteunende en begeleidende rol. Bij kleinere gebouwen een passieve en kaderstellende rol.
Gemeente Oldambt	Voert geen beleid en geen beleidsmedewerker die zich hierover ontfermt.	Een passieve en kaderstellende rol.
Provincie Groningen	Voert in de cultuurnota (2013-2016) beleid betreffende het herbestemmen, mede door het beschikbaar stellen van subsidies.	Bij benadering ondersteunende rol. Wanneer partijen aankloppen neemt de provincie een ondersteunende rol in d.m.v. het beschikbaar stellen van kennis en subsidies.
Het Rijk	Het Rijk besteed hier sinds de MoMo (2009) aandacht aan. Het huidige beleid is voornamelijk gericht op het creëren van bewustwording en beschikbaar stellen van enkele subsidies.	Doorgaans geen rol, wel mogelijkheid tot ondersteuning van zogenaamde “vliegende brigades” van het NPH.

Figuur 9: Overzicht van het gevoerde beleid en rol die de verschillende overheden innemen bij het herbestemmen van een monumentaal of beeldbepalend gebouw.

Geconcludeerd kan worden dat het beleid betreffende herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen bij deze overheden nog in een beginnende fase is. De gemeenten hebben geen, of pas sinds enkele maanden, beleid. Op provinciaal niveau wordt er sinds enkele maanden, sinds de vaststelling van de Cultuurnota 2013-2016, beleid gevoerd op het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen. Het Rijk heeft met het opnemen van herbestemming binnen de MoMo al wel aandacht besteed aan herbestemmen maar dit lijkt vooralsnog niet verder te gaan dan het creëren van bewustwording en het beschikbaar stellen van enkele subsidies. Deze subsidies zijn gericht op experimenten en op het vermijden van sloop in de fase dat de mogelijkheden tot herbestemming nog moeten worden onderzocht.

Mede door het nog in de begin fase zijnde beleid nemen de verschillende actoren doorgaans een passieve, kaderstellende of bij de benadering ondersteunende rol in bij een herbestemmingsproces. Alleen de gemeente De Marne heeft in het nieuwe woon- en leefbaarheidsplan een grotere rol voor zichzelf weggelegd bij herbestemmingen.

6.3 Ondersteunende partijen

In paragraaf 6.3 worden de verschillende ondersteunende partijen die geïnterviewd zijn voor dit onderzoek geïntroduceerd. Deze introductie begint bij elk van deze actoren met een introductie van de geïnterviewde persoon, gevolgd door een korte inleiding van de ondersteunende partij. Daarna wordt de kennis en ervaring met betrekking tot herbestemmen waarover zij beschikken, en de rol die zij innemen in het herbestemmingsproces toegelicht. Er wordt afgesloten met een toelichting op de relevantie van deze actor voor dit onderzoek.

6.3.1 Jur Bekooy, Stichting Oude Groninger Kerken

Stichting Oude Groninger Kerken (SOGK) is een van de ondersteunende partijen binnen een herbestemmingsproces. Om inzicht te krijgen in de rol, kennis en ervaring die deze stichting heeft betreft het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen is Jur Bekooy geïnterviewd. Jur Bekooy is bouwkundige binnen de SOGK en nauw betrokken bij het herbestemmingsproces van verschillende kerken die in het beheer zijn van de stichting.

Inleiding: *"De Stichting Oude Groninger Kerken stelt zich al meer dan 40 jaar ten doel de historische kerkgebouwen en hun omgeving in de provincie Groningen te behouden en bij het publiek hergebruik van religieus erfgoed te bevorderen."*¹⁴

De SOGK doet dit door het overnemen van monumentale kerkgebouwen als de oorspronkelijke eigenaar er geen bestemming meer voor heeft. Door het overnemen van deze gebouwen zorgt de SOGK er voor dat er geen discussie plaatsvindt of deze gebouwen behouden moeten blijven of gesloopt dienen te worden. Bij het aantrekken van een kerk wordt er altijd een plaatselijke beheerscommissie opgericht. Deze commissie, bestaande uit vrijwilligers vanuit het dorp of de directe omgeving, fungeert als aanspreekpunt voor de desbetreffende kerk. Zij komen met ideeën voor de functie van de kerk waarna de SOGK deze onderzoekt op haalbaarheid en hen bij de realisatie van deze ideeën zo mogelijk ondersteunt.

Kennis en ervaring betreffende herbestemmen: De SOGK heeft in de 40 jaar dat zij actief zijn meer dan 60 kerken in bezit gekregen. Hierdoor hebben zij ruime kennis en ervaring opgedaan met het herbestemmen van kerken en de omgang met de verschillende actoren. Met name het oprichten van een plaatselijke beheerscommissie bewijst dat de SOGK nauw samenwerkt met de omwonenden en luistert naar hun ideeën.

Rol: De SOGK neemt bij het herbestemmen van de kerken een initiërende en ondersteunende rol in. Eerst nemen zij het initiatief en nemen de kerk, waar geen bestemming meer voor is, over van de oorspronkelijke eigenaar. Vervolgens richten zij een plaatselijke beheerscommissie op welke met ideeën over een nieuwe bestemming komen. De SOGK ondersteunt deze ideeën door het onderzoeken van de wet- en regelgeving en de financieringsmogelijkheden voor de herbestemming.

¹⁴ <http://www.groningerkerken.nl/index.php?s=1>

Relevantie: Ook al richt de SOGK zich alleen op het herbestemmen van kerken en niet op andere monumentale of beeldbepalende gebouwen, het is een interessante actor voor dit onderzoek. Met name de ondersteunende rol die zij innemen in het herbestemmingsproces is interessant. Het oprichten van de plaatselijke beheerscommissies, de bottom-up op benadering en het niks opleggen van bovenaf zijn interessante werkwijzen voor dit onderzoek.

6.3.2 Stichting Libau (Corrie Boer)

Om tot een inzicht te komen in de rol, kennis en ervaring die stichting Libau heeft betreffende het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen is Corrie Boer geïnterviewd. Zij is projectleider binnen Libau en adviseert gemeenten en de provincie bij het opstellen van herbestemmingsbeleid. Daarnaast heeft zij door voorgaande werkzaamheden bij de gemeente Old Ambt ruime ervaring met het herbestemmingsbeleid zoals uitgevoerd binnen de gemeenten.

Inleiding: Elke provincie beschikt over een provinciaal steunpunt monumentenzorg, voor de provincie Groningen is dat stichting Libau. Libau helpt gemeenten in de provincie Groningen bij het tot stand brengen van monumentenbeleid en het bevorderen van kennis over monumenten. Wanneer een gebouw wordt herbestemd geeft Libau informatie aangaande de historie van het monument en adviezen over mogelijke nieuwe bestemmingen.

Kennis en ervaring betreffende herbestemmen: Stichting Libau beschikt over veel kennis op het gebied van herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen. Zij beschikken over kennis op zowel het gebied van historie van het gebouw als mogelijke herbestemmingsfuncties van deze monumentale of beeldbepalende gebouwen. Libau heeft ook een grote bijdrage geleverd aan de studie 'De oude kaart van Nederland - Groningen' (Hilde Harmsen, 2008). Hierin staat leegstand en herbestemming binnen de provincie Groningen centraal. Daarnaast heeft Libau enkele gemeenten ondersteund bij het opstellen van monumentenbeleid en geadviseerd bij een herbestemming. Stichting Libau beschikt dus over een redelijke hoeveelheid kennis en ervaring op het gebied van herbestemming.

Rol: Stichting Libau neemt op dit moment een ondersteunende rol in binnen het herbestemmingsvraagstuk. Zij nemen geen rol in bij een individueel herbestemmingsproces maar ondersteunen gemeenten bij het onderhoud van monumenten en het opstellen van monumentenbeleid. Daarnaast stimuleert Libau gemeenten om beleid te ontwikkelen op het gebied van monumenten.

Relevantie: Stichting Libau is een belangrijke bron van kennis op het gebied van monumentale en beeldbepalende gebouwen binnen de provincie Groningen. Zij nemen op dit moment een relatief kleine rol in binnen het herbestemmingsvraagstuk en houden zich niet bezig met individuele herbestemmingsprocessen. Stichting Libau is betrokken bij dit onderzoek omdat zij over veel kennis

beschikken en mogelijk een andere, nadrukkelijke, rol dienen in te nemen binnen het herbestemmingsproces.

6.3.3 Stichting DBF (Martin Cnossen en Anno van der Broek)

Stichting DBF, een kenniscentrum voor leefbaarheidsprojecten in Noord-Nederland, is een van de ondersteunende partijen binnen een herbestemmingsproces. Om inzicht te krijgen in de rol, kennis en ervaring die deze stichting heeft betreft het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen zijn twee medewerkers geïnterviewd. Dit zijn Martin Cnossen, directeur van stichting DBF en projectleider plattelandsprojecten, en Anno van der Broek, adjunct directeur en projectleider plattelandsprojecten en realisatie vastgoed.

Inleiding: *“Stichting DBF is een non-profitorganisatie met een onafhankelijke positie. Als adviseur, partner of initiatiefnemer voegen we met onze jarenlange ervaring iets extra’s toe aan uw leefbaarheidproject of plattelandsinitiatief”*¹⁶ Stichting DBF voert onder andere haalbaarheidsonderzoeken op het gebied van herbestemmingen uit en heeft daarnaast rond de dertig gebouwen in bezit. Deze gebouwen zijn doorgaans monumentaal of beeldbepalend en worden door stichting DBF gerestaureerd. Vervolgens verhuren zij deze gebouwen aan een ondernemer welke er een nieuwe functie in huisvest. Deze nieuwe functies leveren een bijdrage aan de economische ontwikkeling van het gebied.

Kennis en ervaring betreffende herbestemmen: Stichting DBF heeft veel kennis en ervaring op het gebied van herbestemming. Zo worden zij door overheden ingehuurd om haalbaarheidsonderzoeken te doen. Tijdens deze onderzoeken wordt onderzocht of een eventuele herbestemming haalbaar is, er draagvlak is voor de nieuwe functie is en wat de eventuele exploitatie mogelijkheden zijn. Daarnaast begeleiden zij soms het herbestemmingsproces of initiëren zelf een herbestemming.

Rol: Stichting DBF neemt binnen een herbestemmingsproces verschillende rollen in. Bij het uitvoeren van de haalbaarheidsonderzoeken nemen zij een ondersteunende rol in. Bij andere herbestemmingen nemen zij een regisserende of initiërende rol in. Stichting DBF speelt dus een grote rol in bij enkele herbestemmingen in Noord-Nederland.

Relevantie: Stichting DBF beschikt over veel kennis en ervaring op het gebied van herbestemmingen in de regio Noord-Nederland. Zij spelen bij vele herbestemmingen een belangrijke rol als ondersteunende, begeleidende of initiërende partij en kunnen daardoor niet ontbreken binnen dit onderzoek.

¹⁶ <http://www.stichtingdbf.nl/pageid=12/organisatie.html>

6.3.4 Vereniging Dorpsbelangen Ulrum, (Peter Modderman)

Om inzicht te krijgen in de rol, kennis en ervaring die Vereniging Dorpsbelangen Ulrum hebben bij het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen is Peter Modderman geïnterviewd.

Peter Modderman is binnen deze vereniging voorzitter van de adviesraad plan Ulrum 2034.

Inleiding: Ulrum is een dorp in krimpgemeente De Marne en heeft ongeveer 1.500 inwoners. De laatste jaren heeft Ulrum in sterke mate te maken gehad met het verdwijnen van openbare functies, iets wat de leefbaarheid in het dorp in het geding brengt. Hierdoor is er dan ook sprake van leegstand van beeldbepalende gebouwen in het centrum. Het dorp beschikt ook over enkele monumenten, deze hebben doorgaans niet te kampen met leegstand. In het dorp is de Vereniging Dorpsbelangen Ulrum actief, zij zetten zich sinds de oprichting in 1961 in voor de leefbaarheid van het dorp.

Sinds de zomer van 2010 werkt de vereniging aan een plan om de teruglopende leefbaarheid een halt toe te roepen. Dit plan, genaamd Ulrum 2034, werkt aan het behoud van de leefbaarheid door het optimaal benutten van de huidige functies en deze zo mogelijk te versterken¹⁸. Het plan Ulrum 2034 bestaat uit allerlei ideeën welke worden uitgewerkt door werkgroepen. Elke werkgroep bestaat uit 5 tot 7 personen afkomstig uit het dorp zelf. De ideeën die de werkgroepen uitwerken variëren van het organiseren van activiteiten voor ouderen tot het ontwikkelen van een speeltuin op een braakliggend terrein in het dorp. In dit plan wordt er van uit gegaan dat de inwoners van het dorp bovenaan staan in de hiërarchie, zij verzamelen ideeën en werken die vervolgens uit.

Kennis en ervaring betreffende herbestemmen: Op dit moment houdt de Vereniging Dorpsbelangen Ulrum zich nog niet bezig met het herbestemmen van monumentale of beeldbepalende gebouwen. Zij beschikken dan ook over relatief weinig ervaring op dit gebied, wel hebben zij kennis van de gebouwen en de behoeften binnen het dorp. Ook zijn er plannen om in de nabije toekomst een werkgroep, als onderdeel van plan Ulrum 2034, op te richten welke zich bezig zal houden met de leegstand van beeldbepalende gebouwen in het dorp.

Rol: Zoals hierboven al vermeld speelt de vereniging nog geen rol bij het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen in het dorp. Zij zien wel een rol voor zichzelf weggelegd in het herbestemmingsproces, hier zal in het vervolg van dit onderzoek verder op worden ingegaan.

Relevantie: De Vereniging Dorpsbelangen Ulrum is actief als belangenbehartiger van de inwoners van een dorp gelegen in een krimpregio waar sprake is van leegstand. Deze inwoners zijn een belangrijke actor bij het herbestemmen van een monumentaal of beeldbepalend gebouw, zij weten namelijk waar behoefte aan is en zijn doorgaans de toekomstige gebruikers. Omdat het zo belangrijk is om deze inwoners bij een herbestemmingsproces te betrekken zijn zij betrokken bij dit onderzoek.

¹⁸ <http://www.project2034.nl/>

6.3.5 Conclusie

In bovenstaande subparagrafen zijn van 4 ondersteunende partijen onder andere de kennis en ervaring betreffende herbestemmen en de rol die zij innemen binnen een herbestemmingsproces toegelicht. In deze subparagraaf wordt door middel van een tabel weergegeven over welke kennis en ervaring deze partijen beschikken en welke rol zij innemen binnen een herbestemmingsproces van een monumentaal of beeldbepalend gebouw. Vervolgens wordt er een conclusie getrokken.

Ondersteunende partij:	Kennis en ervaring:	Rol:
Stichting Oude Groninger Kerken	Veel kennis m.b.t. kerkelijke gebouwen en het herbestemmingsproces van deze kerken.	Initiërende (overnemen van kerk) en vervolgens ondersteunende rol (ondersteunen van ideeën vanuit plaatselijke beheerscommissie).
Stichting Libau	Veel kennis m.b.t. historie van gebouwen daarnaast ook kennis en ervaring m.b.t. herbestemmingsprocessen.	Ondersteunende en stimulerende rol bij onderhoud van monumenten en het opstellen van monumentenbeleid, geen rol binnen een herbestemmingsproces.
Stichting DBF	Veel kennis en ervaring m.b.t. haalbaarheidsonderzoeken en herbestemmingsprocessen.	Zowel een ondersteunende rol (bij het uitvoeren van haalbaarheidsonderzoeken) als een regisserende of initiërende rol.
Vereniging Dorpsbelangen Ulrum	Veel kennis m.b.t. historie van gebouwen en behoeften binnen het dorp, geen kennis of ervaring m.b.t. herbestemmingsprocessen.	Geen rol, wel plannen om hiervoor een "werkgroep" voor op te richten.

Figuur 10: Overzicht van de aanwezige kennis en ervaring en rol die de verschillende ondersteunende partijen innemen bij het herbestemmen van een monumentaal of beeldbepalend gebouw.

Geconcludeerd kan worden dat er binnen de ondersteunende partijen, welke onderzocht zijn in dit onderzoek, veel kennis en ervaring aanwezig is over herbestemmingsprocessen. De Stichting Oude Groninger Kerken en Stichting DBF initiëren zelf herbestemmingen en hebben hierdoor veel ervaring met herbestemmingsprocessen. Stichting Libau en de Vereniging Dorpsbelangen Ulrum beschikken over veel kennis van de monumentale en beeldbepalende gebouwen en de vereniging dorpsbelangen heeft ook kennis over de behoeften binnen het dorp. De rollen die de ondersteunende partijen innemen in een herbestemmingsproces verschillen sterk van elkaar, zo initiëren de SOGK en DBF zelf herbestemmingen en ondersteunt Libau voornamelijk. De vereniging dorpsbelangen neemt momenteel nog geen rol in. Wat opvalt is dat de verschillende overheden maar op kleine schaal gebruik maken van de aanwezige kennis binnen deze partijen.

6.4 Ondernemers

In deze paragraaf zijn de verschillende ondernemers welke zijn geïnterviewd voor dit onderzoek geïntroduceerd. Deze introductie begint bij elk van deze actoren met een introductie van de geïnterviewde persoon, gevolgd door een korte inleiding van het gebouw waarin zij zich vestigen en de activiteiten welke zij daarin ondernemen. Daarna is de ervaring met betrekking tot herbestemmen waarover zij beschikken, en de rol die zij innemen in het herbestemmingsproces toegelicht. Er wordt afgesloten met een toelichting op de relevantie van deze actor voor dit onderzoek.

6.4.1 Erik Wong (Wongema te Hornhuizen)

Om een inzicht te krijgen in het herbestemmingsproces, zoals ervaren door een ondernemer, is Erik Wong geïnterviewd. Erik Wong is grafisch ontwerper en docent aan de Rietveld Academie en initiatiefnemer van het project Wongema.

Inleiding: Wongema is gevestigd in een beeldbepalend gebouw in Hornhuizen, in gemeente De Marne. Hornhuizen is een dorpje in het noordwesten van de gemeente, heeft ongeveer 200 inwoners en ligt 2 kilometer van de Waddenzee. Het gebouw waarin Wongema is gevestigd staat aan het centrale kruispunt van het dorp, schuin tegenover de kerk. Het gebouw heeft vroeger onder andere dienst gedaan als dorpscafé en restaurant maar stond de laatste jaren leeg. Mede door de locatie en de vroegere functies is het een beeldbepalend gebouw voor het dorp. De voormalige eigenaar van het gebouw wilde het slopen. Erik Wong, wonend tegenover het gebouw, is dit tegengegaan. Hij heeft het pand gehuurd om het zo van de sloopkogel te redden en vervolgens contact gezocht met stichting DBF welke het heeft gekocht en verbouwd. Sinds december 2011 is het geopend als meerdaagse werkplek voor studenten, die daar in alle rust aan projecten kunnen werken. Daarnaast fungeert het in het weekend als bed & breakfast en is het twee avonden in de week open als dorpscafé met culturele activiteiten.²⁰ Deze functies, en dan met name de dorpsavonden waar de mensen uit de omgeving elkaar ontmoeten, leveren een bijdrage aan de leefbaarheid in het dorp.

Ervaring betreffende herbestemmen: Voor Erik Wong is dit de eerste keer dat hij betrokken is bij een herbestemming van een gebouw. Vanuit zijn werkgebied heeft hij ook geen enkele ervaring met het herbestemmen van gebouwen of iets vergelijkbaars. Mede door zijn onervarenheid heeft hij een frisse blik op het herbestemmingsproces.

Rol: Erik Wong heeft bij deze herbestemming een grote rol ingenomen. Zo is hij initiatiefnemer van het project, hij heeft het gebouw gered van de sloopkogel om vervolgens met stichting DBF de herbestemming te realiseren. Nu de herbestemming is voltooid is hij gebruiker van Wongema en runt hij, samen met een team, de werkplek voor studenten, het bed & breakfast en de dorpsavonden.

Relevantie: Wongema is relevant voor dit onderzoek omdat het gelegen is in een krimpgemeente en met de verschillende activiteiten een bijdrage levert aan de leefbaarheid in het dorp. Daarnaast zijn bij

²⁰ <http://www.wongema.nl/>

het herbestemmingsproces verschillende actoren, zoals stichting DBF en de gemeente De Marne, betrokken geweest welke ook betrokken zijn bij dit onderzoek.

6.4.2 Simon Benus en Bert Bolt (Strokkartonfabriek De Toekomst te Scheemda)

Strokkartonfabriek De Toekomst in Scheemda is een begrip in Oost-Groningen. Door het interviewen van Simon Benus en Bert Bolt wordt een inzicht verkregen in het herbestemmingsproces zoals ervaren door de (toekomstig) eigenaar van het gebouw. Simon Benus is directeur van Simon Benus Vastgoed BV en heeft het pand gekocht en leidt de restauratie. Bert Bolt is directeur van Bolt Architecten en toekomstig eigenaar van De Toekomst en initiatiefnemer van het erfgoedpark.

Inleiding: Strokkartonfabriek De Toekomst is gevestigd in Scheemda en was tussen 1908 en 1968 actief in de productie van strokkarton. Na 1968 is de fabriek in verval geraakt totdat Simon Benus Vastgoed BV het complex in 2008 kocht van de gemeente Scheemda. Mede door middel van een subsidie vanuit het Kanjerfonds (3,9 miljoen) en subsidies vanuit de provincie Groningen en de gemeente Scheemda is in november 2009 begonnen met de restauratie. Tijdens deze restauratie diende De Toekomst als opleidingsbouwplaats, hierbij stonden scholing, opleiden en instroom centraal. Hierdoor droeg het bij aan de (economische-)ontwikkeling van Oost-Groningen.²¹ Verwacht wordt dat de restauratie in maart 2012 wordt afgerond waarna het complex eigendom wordt van Bert Bolt. De nieuwe eigenaar wil in het complex, en op de omliggende grond, een erfgoedpark realiseren. Dit park moet een educatief centrum en ontmoetingsplek worden met ruimte voor recreatie en ontspanning.

Ervaring betreffende herbestemmen: Simon Benus heeft als initiatiefnemer of eigenaar van gebouwen geen ervaring met herbestemmen. Wel heeft hij ervaring als ondernemer met het verbouwen van gebouwen welke herbestemd worden. Bert Bolt heeft als architect wel ervaring met het herbestemmen van gebouwen, groot verschil met De Toekomst is dat dit geen monumentale gebouwen waren. Bij deze gebouwen verliep het herbestemmingsproces een stuk gemakkelijker. Bij de herbestemming en aanpassing van een monumentaal gebouw worden vele restricties vanuit het monumentenbeleid opgelegd.

Rol: Simon Benus is initiatiefnemer en eigenaar van de herbestemming van De Toekomst. Hij heeft het complex gekocht van de gemeente Scheemda en vervolgens met behulp van andere partijen gerestaureerd. Bert Bolt is de toekomstig eigenaar en met de toekomstige realisatie van het erfgoedpark gebruiker van De Toekomst.

Relevantie: De herbestemming van De Toekomst is relevant voor dit onderzoek omdat vele actoren, interessant voor dit onderzoek, er bij zijn betrokken. Zo zijn alle drie de overheden en Libau betrokken bij het herbestemmingsproces. Daarnaast is het gelegen in een van de krimpregio's binnen de provincie Groningen.

²¹ <http://www.detoekomstscheemda.nl/>

6.4.3 Siegrid en Ron Hekma (zorghotel Terraheerd en klimschuur Wehe-den Hoorn)

Siegrid en Ron Hekma zijn de eigenaren van zorghotel Terraheerd te Leens en zijn momenteel bezig met het realiseren van een klimschuur bij hun boerderij in Wehe-den Hoorn. Om een inzicht te krijgen in het realiseren van deze beide ondernemingen is een interview afgenomen met Siegrid en Ron.

Inleiding: De familie Hekma is eigenaar van het zorghotel Terraheerd. Dit zorghotel is gevestigd in een boerderij net buiten Leens waar mensen met een ziekte in een rustige en vrije omgeving verblijven. Daarnaast hebben Siegrid en Ron het idee om in de leegstaande schuur naast hun boerderij in Wehe-den Hoorn een klimschuur te realiseren. De plannen hiervoor zijn al langere tijd in ontwikkeling maar loopt door de omslachtige en langdurige procedures grote vertraging op. Met name de procedures bij een functiewijziging binnen het bestemmingsplan nemen erg veel tijd in beslag.

Ervaring betreffende herbestemmen: De familie Hekma heeft met het realiseren van het zorghotel Terraheerd de nodige ervaring opgedaan op het gebied van herbestemmen. Bij de herbestemming van deze boerderij, wat geen monument is, tot zorghotel werd reeds opgelopen tegen omslachtige en langdurige procedures. Met name de functiewijziging in het bestemmingsplan zorgde voor veel problemen. Nu zij de klimschuur willen realiseren lopen zij grotendeels tegen dezelfde problemen op.

Rol: De familie Hekma is bij zowel het zorghotel Terraheerd als de klimschuur initiatiefnemer en (toekomstig) eigenaar.

Relevantie: Bij het realiseren van het zorghotel Terraheerd en de (toekomstige) klimschuur is geen monumentaal of beeldbepalend gebouw herbestemd. Toch is het interessant om de familie Hekma te interviewen om inzicht te krijgen in het herbestemmingsproces zoals zij dit ervaren. Met name de knelpunten waar zij tegenaan lopen bij een herbestemmingsproces en de rollen die de verschillende actoren innemen bij deze processen zijn relevant voor dit onderzoek.

6.4.4 Conclusie

In bovenstaande subparagrafen zijn van 3 ondernemers onder andere de ervaring met betrekking tot herbesteding waarover zij beschikken en de rol die zij innamen bij het herbestedingsproces toegelicht. In deze subparagraaf wordt door middel van een tabel weergegeven over welke ervaring deze ondernemers beschikken en welke rol zij hebben ingenomen het herbestedingsproces. Vervolgens wordt er een conclusie getrokken.

Ondernemer:	Ervaring m.b.t. herbesteden:	Rol:
Erik Wong (Wongema)	Geen enkele ervaring met herbestedingsprocessen.	Initiatiefnemer van het project Wongema, momenteel gebruiker van Wongema
Simon Benus en Bert Bolt (De Toekomst)	- Simon Benus heeft als initiatiefnemer of eigenaar geen ervaring m.b.t. herbestedingsprocessen, wel als ondernemer betrokken bij verbouwingen / restauraties van herbestede gebouwen. - Bert Bolt heeft wel ervaring met het herbestedingsproces, al waren dit geen monumenten, hierdoor verliep het proces makkelijker.	- Simon Benus is initiatiefnemer en eigenaar. - Bert Bolt is toekomstig eigenaar en gebruiker van De Toekomst.
Siegrid en Ron Hekma (Terraheerd en, toekomstige, klimschuur)	De familie Hekma heeft met de realisatie van zorghotel Terraheerd ervaring opgedaan m.b.t. herbestedingsprocessen.	Initiatiefnemer en (toekomst) eigenaar bij zowel zorghotel Terraheerd als bij de klimschuur.

Figuur 11: Overzicht van de aanwezige ervaring en rol die de verschillende initiatiefnemers innemen bij het herbesteden van een monumentaal of beeldbepalend gebouw.

Uit bovenstaande subparagrafen kan worden geconcludeerd dat twee van de drie geïnterviewde ondernemers reeds ervaring hadden met het herbestedingsproces en één voor de eerste keer hierbij betrokken was. De rollen zijn bij allen hetzelfde, zo zijn zij allen initiatiefnemer en eigenaar of gebruiker van het gebouw.

6.5 Conclusie

In dit hoofdstuk is een duidelijk beeld geschetst van het huidige herbestedingsproces. Er is inzicht verkregen in de huidige rollen, beleid, kennis en ervaring van de verschillende actoren op het gebied van herbesteden van monumentale en beeldbepalende gebouwen. Duidelijk is geworden dat het beleid met betrekking tot het herbesteden van monumentale en beeldbepalende gebouwen zich nog in een beginnende fase bevindt, de rollen ingenomen door de overheden klein zijn en overige betrokken partijen over veel kennis en ervaring beschikken wat nog maar weinig wordt geraadpleegd door de overheden.

HOOFDSTUK 7 Bevindingen empirisch onderzoek

7.1 Inleiding

Dit hoofdstuk heeft tot doel om inzicht te krijgen in de mening die de verschillende actoren hebben over enkele herbestemmingsvraagstukken en het beantwoorden van deelvragen 4 & 5.

Om dit te bereiken zijn de antwoorden op de vragen uit het vragenprotocol, gesteld tijdens de interviews, gebruikt. Om dit op een zo overzichtelijk mogelijk manier te doen, zijn deze antwoorden op een schematische manier uitgewerkt. De antwoorden van alle twaalf de actoren zijn onder elke vraag gerangschikt. Gelijke antwoorden zijn bij elkaar opgeteld en komen hoger in de rangschikking. Door deze manier van verwerking van de antwoorden is er inzicht verkregen in de mening die de verschillende actoren hebben en welke mening het meest wordt gedeeld. Na het rangschikken van de antwoorden zijn deze toegelicht en zo mogelijk teruggekoppeld op de bevindingen uit het theoretisch onderzoek. Deze terugkoppeling dient ervoor om in te zien of de bevindingen uit de literatuur overeenkomen met de bevindingen uit de interviews. Dit is niet voor iedere vraag uit het vragenprotocol mogelijk aangezien niet al deze vragen zijn beantwoord in het theoretisch onderzoek aan de hand van literatuur.

7.2 Uitwerking vragen interviews

In deze paragraaf worden de vragen uit het vragenprotocol verwerkt. Deze dienen er toe om inzicht te krijgen in de mening die de actoren hebben over enkele herbestemmingsvraagstukken. De antwoorden op de vragen worden schematisch uitgewerkt, toegelicht en indien mogelijk teruggekoppeld op bevindingen uit het theoretisch onderzoek.

7.2.1 Heeft de leegstand van monumentale of beeldbepalende gebouwen negatieve invloed op de leefbaarheid?

Ja, de invloed van leegstand op het aanzicht en de identiteit van de omgeving heeft een negatieve invloed op de leefbaarheid.	10 x
Deels, de leegstand kan een negatieve invloed hebben op het aanzicht maar is voornamelijk bepaald door de voormalige functie van het gebouw.	02 x

Tien van de twaalf geïnterviewde actoren beantwoorden deze eerste vraag uit het vragenprotocol met "Ja". Zij zijn van mening dat de leegstand van monumentale of beeldbepalende gebouwen een negatieve invloed heeft op de leefbaarheid van een dorp. Met name de invloed op het aanzicht is volgens vele actoren negatief. Hierbij stellen zij dat de meeste monumentale en beeldbepalende gebouwen op een belangrijke en centrale plek in het dorp zijn gelegen en bij leegstand voor een "donkere plek" in dorp zorgen. Het is volgens hen slecht voor de identiteit van het dorp en het woonmilieu van de bewoners.

Twee actoren stellen dat de leegstand van monumentale of beeldbepalende gebouwen niet direct een negatieve invloed hoeft te hebben op de leefbaarheid van het dorp. Zij zijn van mening dat de functie van het gebouw en de aanwezige sociale factoren binnen het dorp sterker tellen dan het aanzicht van het dorp. De invloed van de leegstand op de leefbaarheid is dus afhankelijk van de voormalige functie van het gebouw. Het leeg komen te staan van een gebouw met een ontmoetingsfunctie heeft een

grotere negatieve invloed op de leefbaarheid dan het leeg komen te staan van een gebouw met een woonfunctie.

Uit de antwoorden gegeven op deze eerste vraag uit het vragenprotocol blijkt dat er een groot verschil is tussen de opvattingen van de actoren en de theorie. Zo zijn veruit de meeste actoren, tien van de twaalf, van mening dat vooral de invloed van leegstand op het aanzicht van het dorp, een negatieve invloed heeft op de leefbaarheid. Dit is opvallend want uit het theoretisch onderzoek is geconcludeerd dat met name de sociale factoren, zoals het verenigingsleven, bepalend zijn voor de leefbaarheid.

Twee van de geïnterviewde actoren geven wel een antwoord overeenkomend met de theorie. Zij zijn namelijk van mening dat de functie van het gebouw en de aanwezige sociale factoren binnen het dorp sterker tellen dan het aanzicht van het dorp.

Er is dus, zowel tussen het theoretisch en het empirisch onderzoek als tussen de antwoorden van de actoren onderling, een verschillende interpretatie over de invloed van leegstand op de leefbaarheid.

7.2.2 Welke herbestemmingsfunctie levert een bijdrage aan de leefbaarheid?

Sociaal- maatschappelijke functie, een gebruik waarbij mensen elkaar ontmoeten en samen activiteiten ondernemen.	12 x
--	------

Alle geïnterviewde actoren zijn het er over eens, een herbestemming waarbij een sociaal-maatschappelijke functie wordt gerealiseerd levert de meest grote bijdrage aan de leefbaarheid. Met een sociaal-maatschappelijke functie doelen zij op een functie waarbij de mensen uit het dorp elkaar ontmoeten en samen activiteiten ondernemen. Zolang de mensen met elkaar in contact zijn ontstaan er nieuwe ideeën binnen het dorp waardoor het dorp leefbaar blijft. Deze omschrijving van een herbestemmingsfunctie kan worden samengevat tot een ontmoetingsfunctie. De ontmoetingsfunctie welke het leegstaande monumentale of beeldbepalende gebouw moet krijgen kan variëren van een dorpscafé tot verenigingsgebouw. Daarnaast hebben twee actoren dit antwoord aangevuld en stelden dat wanneer een sociaal- maatschappelijke functie niet mogelijk is, ook het realiseren van een woonfunctie een bijdrage levert aan de leefbaarheid. Volgens hen gaat de realisatie van deze woonfuncties de "donkere plekken" en verpaupering van gebouwen binnen het dorp tegen en is het beter dan het gebouw te leeg te laten staan. Hiermee wordt, zoals in paragraaf 7.2.1 aangegeven, de negatieve invloed op het aanzicht en de identiteit van de omgeving tegengegaan.

De antwoorden van de geïnterviewde actoren op deze tweede vraag uit het vragenprotocol sluiten volledig aan bij de opvattingen uit het theoretisch onderzoek. Uit het theoretisch onderzoek is namelijk naar voren gekomen dat een herbestemming bij voorkeur een "ontmoetingsfunctie" moet hebben om leefbaarheid bevorderend te zijn.

7.2.3 Wat zijn de succesfactoren bij het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen?

Gemotiveerde initiatiefnemer die energie, tijd en geld wil investeren.	8 x
Draagvlak vanuit het dorp.	5 x
Een haalbaar, krimp resistent idee.	4 x
Functie welke aansluit bij de kwaliteiten en identiteit van het dorp en het gebouw.	4 x

De som van de gegeven antwoorden is groter dan twaalf, dit komt doordat de actoren tijdens de interviews meer dan één antwoord konden geven op deze vraag.

Acht van de twaalf actoren zijn het er over eens dat een gemotiveerde initiatiefnemer één van de belangrijkste factoren is om een herbestemming te doen slagen. Deze initiatiefnemer moet energie, tijd en geld willen investeren om de herbestemming tot een succes te maken.

Daarnaast melden vijf actoren dat voor het slagen van een herbestemming draagvlak vanuit de bevolking erg belangrijk is. Zij zijn tenslotte in vele gevallen de toekomstige gebruikers. Om dit draagvlak te creëren is het belangrijk om de bevolking al in een vroeg stadium bij het herbestemmingsproces te betrekken. Ontwikkel geen functies waar niemand op zit te wachten, zo creëer je geen draagvlak onder de bevolking en zal het nooit een succesvolle herbestemming worden. Een partij welke de bevolking in een vroeg stadium betreft bij een herbestemming en de mogelijke toekomstige functie is de Stichting Oude Groninger Kerken. Met het instellen van een plaatselijk beheerscommissie creëren zij draagvlak bij de bevolking, voor meer informatie hierover zie paragraaf 6.2.1.

Vier van de twaalf actoren antwoorden ook dat een haalbare exploitatie belangrijk is. Om dit te realiseren stellen zij voor dat het idee krimp resistent moet zijn, het moet dus kunnen werken in een regio waar de bevolkingsaantallen zullen afnemen. Daarnaast stellen zij dat het combineren van functies een goede manier is om een haalbare exploitatie te realiseren. Een voorbeeld hiervan is een zorgboerderij waar ook winkel voorzieningen worden gerealiseerd die in het dorp niet meer aanwezig zijn.

De laatste succesfactor, welke door vier van de twaalf actoren werd genoemd, is de aansluiting van de functie bij de kwaliteiten van het dorp of het gebouw. Ontwikkel geen functie wat niet past bij de kwaliteiten en het DNA van het dorp of het gebouw. Een kunstenaarsatelier zal een grotere slagingskans hebben in een dorp waar meerdere kunstenaar wonen dan in een dorp met voornamelijk boerenbedrijven en arbeiders.

7.2.4 Wat zijn de knelpunten bij het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen?

Lange procedures bij functiewijziging en aanpassing monumentaal gebouw	7 x
Ontbreken van beleid, bewustzijn en meedenkend vermogen binnen overheden	6 x
Hoge kosten bij functiewijziging en aanpassing monumentaal gebouw	5 x
Gebruik woningcontingenten bij herbestemming naar woonfunctie	3 x
Gebruik van jargon binnen handleidingen en procedures, moeilijk voor initiatiefnemers	2 x

De som van de gegeven antwoorden is groter dan twaalf, dit komt doordat de actoren tijdens de interviews meer dan één antwoord konden geven op deze vraag.

Zeven van de twaalf actoren gaven tijdens de interviews aan dat lange procedures een van de grootste knelpunten zijn binnen het herbestemmingsproces. Hierbij doelen zij voornamelijk op de lange procedures bij het wijzigen van een functie van een gebouw in het bestemmingsplan. Ook bij een aanpassing van het monumentale gebouw, om de nieuwe functie te kunnen faciliteren, moeten er lange procedures worden doorlopen m.b.t. cultuur historische kwaliteiten van het gebouw. Deze lange procedures werken demotiverend wanneer een enthousiaste initiatiefnemer een herbestemming wil realiseren.

Op de tweede plaats staat, met zes vermeldingen binnen de interviews, het ontbreken van beleid, bewustzijn en meedenkend vermogen binnen de overheden. Met name binnen gemeenten wordt nog geen actief beleid gevoerd met betrekking tot het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen, iets wat in hoofdstuk 6 ook duidelijk is geworden. Hierdoor zijn er geen duidelijke richtlijnen met betrekking tot het herbestemmen van deze gebouwen waardoor het herbestemmingsproces moeizaam verloopt. Ook zijn vele ambtenaren op de verschillende overheidsniveaus zich nog niet bewust van de hoeveelheid leegstaande gebouwen en de kansen die deze gebouwen bieden voor de regio. Tot slot missen de meeste initiërende ondernemers meedenkend vermogen vanuit, voornamelijk, de gemeenten. De initiatiefnemers hebben moeite met de verschillende procedures en hebben geen inzicht in de subsidies waar zij recht hebben, hierbij zouden zij graag meer ondersteuning en meedenkend vermogen vanuit de overheden zien. Tijdens vijf interviews gaf de actor aan dat de kosten bij een functiewijziging, € 4.250 bij een Wijzigingsplan (art. 3.6 lid 1.a Wro), erg hoog en demotiverend is voor een initiatiefnemer van een herbestemming. Ook is het realiseren van een nieuwe functie in een monumentaal gebouw, waarbij enkele aanpassingen aan het gebouw nodig zijn, duur vanwege de restricties tot aanpassing bij een gebouw met een monumentale status.

Drie van de twaalf actoren stellen dat de, door de provincies aan de gemeenten opgelegde, woningcontingenten het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen bemoeilijkt. Het herbestemmen van een leegstaand gebouw naar een woonfunctie is volgens enkele actoren een van de makkelijkste en snelste manieren om het gebouw weer in gebruik te krijgen. Ook al is dit geen leefbaarheid bevorderende herbestemming, het gebouw wordt weer in gebruik genomen en verpaupert niet.

Als laatste knelpunt, welke door twee van de twaalf actoren werd genoemd, is het gebruik van jargon in de handleidingen en procedures bij functiewijzigingen, herbestemmen en subsidies. Hierdoor is het

voor initiatiefnemers, welke nog geen ervaring hebben met deze beleidsvelden, moeilijk en tijdrovend om een herbestemming te kunnen realiseren.

7.2.5 Wat kunnen gemeenten, provincies en het Rijk doen om deze knelpunten weg te nemen?

<u>Gemeenten:</u>	
• Het versnellen en goedkoper maken van procedures bij functiewijzigingen en aanpassingen bij monumentaal gebouw	8 x
• Meedenkende houding aannemen en open staan voor innovatieve ideeën	5 x
• Maatwerk leveren, geen standaard procedures binnen beleid m.b.t. herbestemming	4 x
<u>Provincies:</u>	
• Regelgeving m.b.t. woningcontingenten versoepelen	3 x
• Subsidies beschikbaar stellen en aanvraag hiervan vergemakkelijken	3 x
<u>Het Rijk:</u>	
• Groter budget en FTE beschikbaar stellen betreffende herbestemming van monumentale en beeldbepalende gebouwen	4 x

De som van de gegeven antwoorden is groter dan twaalf, dit komt doordat de actoren tijdens de interviews meer dan één antwoord konden geven op deze vraag.

Bij het uitwerken van vraag vier uit het vragenprotocol zijn een vijftal knelpunten naar voren gekomen. Tijdens de interviews is aan de verschillende actoren gevraagd hoe de gemeenten, provincies en het Rijk deze knelpunten kunnen wegnemen.

Volgens de actoren dienen de gemeenten de lange procedures bij een functiewijziging in het bestemmingsplan en het aanpassen van een monumentaal gebouw in te korten. Momenteel neemt een functiewijziging gemiddeld 12 maanden in beslag, dit moet sneller. De gemeenten hebben te maken met wettelijke verplichtingen zoals de 6 weken ter inzage legging, hier kan niets aan worden veranderd, maar de overige formaliteiten kunnen sneller worden afgehandeld. Ook de hoge kosten van een functiewijziging en bij de aanpassing van een monumentaal gebouw dienen te worden verlaagd volgens de actoren. Deze hoge kosten schrikken initiatiefnemers af om (innovatieve) ideeën te realiseren. Ook moeten de gemeenten, volgens vijf van de twaalf actoren, een meer meedenkende houding innemen. Dit kunnen de gemeenten realiseren door bijvoorbeeld een ambtenaar met kennis betreffende herbestemming als aanspreekpunt voor initiatiefnemers aan te stellen. Deze ambtenaar kan de initiatiefnemer ondersteunen met kennis over functiewijzigingen en subsidie mogelijkheden maar ook de initiatiefnemer met andere partijen, zoals een ondersteunende partij als Libau of Stichting DBF, in contact te brengen. Daarnaast zouden de gemeenten volgens de geïnterviewde actoren innovatieve ideeën moeten ondersteunen, dus als een functiewijziging benodigd is, bepaalde regels versoepelen en eventueel extra subsidies beschikbaar stellen om deze ideeën te realiseren.

Het ontbreken van concreet beleid aangaande herbestemming is, zoals aangegeven in vraag 4, een groot knelpunt volgens de geïnterviewde actoren. Ook bij het ontwikkelen van dit beleid spelen de gemeenten een grote rol, zij dienen als meest decentrale overheid een duidelijk beleid te voeren betreffende het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen. Vier van de 12 actoren stellen dat bij het ontwikkelen van dit beleid geen standaard procedures, met veel jargon, dienen te worden opgenomen, maar dat maatwerk centraal moet staan. Volgens de actoren dient er

bij iedere herbestemming naar de context, zoals de reeds aanwezige voorzieningen in de omgeving van het gebouw en de identiteit van het gebouw en de omgeving, te worden gekeken. Een standaard procedure, die geldt voor elke herbestemming, zal niet werken. Ook de hiervoor genoemde meedenkende houding en het open staan voor innovatieve ideeën van de gemeenten zijn volgens de actoren belangrijk bij het ontwikkelen van dit beleid.

Voor de provincies zijn er twee taken uit de gesprekken met de actoren naar voren gekomen om de knelpunten weg te nemen. Zo dienen de provincies, volgens drie van de twaalf actoren, de regelgeving betreffende de woningcontingenten te versoepelen. Het herbestemmen van monumentale of beeldbepalende gebouwen naar een woonfunctie is doorgaans de gemakkelijkste manier om het weer in gebruik te krijgen. Ook wordt het beschikbaar stellen van subsidies door drie actoren als taak van de provincie gezien. De provincies dienen meer subsidies beschikbaar te stellen en de aanvraag hiervan te vergemakkelijken voor initiatiefnemers. In het bijzonder het aanboren van de juiste subsidies en het gebruik van jargon binnen deze aanvragen is voor initiatiefnemers een knelpunt. Volgens de actoren zou de provincie meer rijksmiddelen, uit bijvoorbeeld de monumentenzorg en krimpelden, beschikbaar moeten stellen voor het herbestemmen van monumentale of beeldbepalende gebouwen. En ook de aanvraag van deze subsidies dient te worden vergemakkelijkt, zoals al eerder geopperd, is dit voor initiatiefnemers welke voor de eerste maal een herbestemming willen realiseren, een onoverzichtelijk traject.

Voor het Rijk is er door de geïnterviewde actoren maar één taak aangedragen om de knelpunten weg te nemen. Zij moeten, volgens vier van de twaalf actoren, meer subsidies en FTE beschikbaar stellen betreft herbestemming van monumentale en beeldbepalende gebouwen.

7.2.6 Welke rol dienen de verschillende overheden in te nemen om het herbestemmingsproces van monumentale en beeldbepalende gebouwen zo soepel mogelijk te laten verlopen?

Gemeenten:	
• Ondersteunende rol; subsidies beschikbaar stellen, kennis delen en meedenkende houding aannemen	8 x
• Initiërende rol; actiever op zoek naar leegstand, naar eigenaar treden	4 x
Provincies:	
• Ondersteunende rol; subsidies beschikbaar stellen, herbestemming stimuleren en kennis delen	8 x
• Initiërende rol; initiëren bij complexe projecten	1 x
Het Rijk:	
• Ondersteunende rol; subsidies beschikbaar stellen, gemeenten en provincies ondersteunen met kennis en functiewijzigingen versoepelen	8 x

Net zoals bij het wegnemen van de knelpunten, is ook bij deze vraag, volgens de actoren, de grootste rol weggelegd voor de gemeenten. De gemeenten dienen, volgens de geïnterviewde actoren, als meest decentrale overheid een duidelijke rol in te nemen binnen een herbestemmingsproces van monumentale en beeldbepalende gebouwen.

Acht van de twaalf actoren stellen dat de gemeenten een ondersteunende rol moeten in nemen. Zij zijn van mening dat de gemeenten subsidies moeten verstrekken om de hoge kosten bij een herbestemming van een monumentaal en beeldbepalend gebouw te drukken en zo de initiatiefnemers stimuleren. Daarnaast dienen de gemeenten, als ondersteunende actor in het herbestemmingsproces, kennis te delen met initiatiefnemers en een meedenkende houding in te nemen. Zo moeten de gemeenten de initiatiefnemers met verschillende partijen in contact brengen en de procedures bij functiewijzigingen vergemakkelijken. Ook werd door enkele actoren opgemerkt dat de gemeenten een "Ja, mits" i.p.v. "Nee, tenzij" houding dienen in te nemen en de initiatiefnemer meer als klant moeten behandelen dan als iemand die hen tot last is.

Vier van de twaalf actoren is van mening dat de gemeenten een meer initiërende rol dienen in te nemen. Zij vinden dat de gemeenten zelf actief op zoek moeten gaan naar leegstaande gebouwen en hiervoor een oplossing moeten zoeken. Ook zouden de gemeenten, met kennis en eventuele subsidies, naar de eigenaar van een leegstaand gebouw moeten treden om die te stimuleren het gebouw een nieuwe functie te geven.

Ook voor de provincies is door acht van de twaalf actoren een ondersteunende rol weggelegd, al is het op een abstracter niveau. Zo dienen de provincies bij het herbestemmen van een individueel gebouw voornamelijk een rol op de achtergrond in te nemen. Volgens de geïnterviewde actoren moeten de provincies subsidies beschikbaar stellen welke de gemeenten gebruiken als ondersteuning bij een herbestemming van een individueel gebouw en waardoor herbestemming wordt gestimuleerd. De provincies moeten volgens de actoren ook dienen als een soort van aanspreekpunt waar gemeenten met vragen terecht kunnen. Dit is omdat voornamelijk de kleine gemeenten over weinig kennis beschikken betreffende monumenten en herbestemming terwijl er binnen de provincies veel kennis aanwezig is.

Eén van de twaalf actoren stelt dat provincies bij complexe projecten een initiërende rol moet innemen. Te denken valt aan een initiërende rol bij de leegstaand van grote gebouwen welke van regionaal belang zijn.

Acht van de twaalf actoren zagen binnen het gehele herbestemmingsvraagstuk ook een rol weggelegd voor het Rijk. Volgens al deze acht actoren dient ook het Rijk een ondersteunende rol in te nemen. Zij zijn van mening dat het Rijk middelen, bijvoorbeeld vanuit de monumentenzorg of krimpgebieden, beschikbaar moet stellen voor provincies waaruit deze subsidies voor de gemeenten beschikbaar kan stellen. Daarnaast dient het Rijk gemeenten en provincies te ondersteunen met kennis. Ook zijn de acht actoren van mening dat het Rijk, als ondersteunende actor, de regelgeving bij functiewijzigingen bij een herbestemming moet versoepelen.

7.3 Knelpunten bij een herbestemming

Deze paragraaf beantwoordt deelvraag 4, deze luidt als volgt: Wat zijn de knelpunten bij het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen en hoe kunnen deze worden weggenomen?

Om deze deelvraag te beantwoorden is eerst een overzicht gegeven van de knelpunten welke zijn aangedragen tijdens de verschillende interviews. Deze knelpunten zijn hieronder toegelicht en getoetst op relevantie. Na deze toelichting zijn er per knelpunt aanbevelingen gedaan, deels afkomstig uit de interviews en deels uit eigen beschouwing, aan de verschillende overheden om deze knelpunten weg te nemen.

Uit de interviews met de verschillende actoren kwamen de volgende knelpunten naar voren:

1. Lange procedures en hoge kosten bij functiewijziging en aanpassing monumentaal gebouw
2. Ontbreken van beleid, bewustzijn en meedenkend vermogen binnen overheden
3. Gebruik woningcontingenten bij herbestemming naar woonfunctie
4. Gebruik van jargon binnen handleidingen en procedures, moeilijk voor initiatiefnemers

Het eerste knelpunt, de lange procedures en hoge kosten bij een functiewijziging of aanpassing van een monumentaal gebouw, is door vele actoren aangedragen. Dit knelpunt is voor initiatiefnemers van een herbestemming vaak demotiverend en frustrerend. Zo moeten initiatiefnemers doorgaans eerst een tijdrovende en kostbare procedure doorlopen voordat zij een functiewijziging in het bestemmingsplan kunnen laten doorvoeren. Daarnaast zijn bij het realiseren van een herbestemming vaak enige aanpassingen aan het gebouw nodig. Bij aanpassingen aan een monumentaal gebouw zijn er vaak vele restricties waar rekening mee moet worden gehouden. Door deze restricties is het doen van aanpassingen doorgaans duurder en nemen meer tijd in beslag.

Om dit eerste knelpunt weg te nemen is het van belang om deze procedures in te korten en goedkoper te maken. Tijdens de interviews is door vele actoren aangegeven dat de gemeenten maatregelen moeten treffen om dit te realiseren. Als meest decentrale overheid is het voor de hand liggend dat de gemeenten het versnellen en goedkoper maken van een functiewijziging moeten realiseren. Om ervoor te zorgen dat niet alle functiewijzigingen via een versnelde en goedkopere procedure worden doorgevoerd kunnen de gemeenten er voor kiezen om onderscheid te maken tussen verschillende functiewijzigingen. Bij een functiewijziging welke dient voor een leefbaarheid bevorderende herbestemming moeten de gemeenten een versnelde en goedkopere procedure mogelijk maken. De wettelijke verplichtingen als ter inzage legging kunnen hierbij niet worden verkort maar andere administratieve handelingen moeten sneller worden afgehandeld bij leefbaarheid bevorderende herbestemmingen. Ook dient de gemeente een deel van de kosten bij deze herbestemmingen te betalen. De gemeenten kunnen deze maatregel opnemen in het woon- en leefbaarheidsplan, dan kunnen zij ook gelden beschikbaar gesteld door de provincie voor uitvoering

van dit plan hiervoor gebruiken. De provincies moeten op hun beurt de procedures voor het verkrijgen van subsidies voor een herbestemming vergemakkelijken en minder kostbaar maken.

De restricties bij het aanpassen van een monumentaal gebouw worden opgelegd op rijksniveau. Deze restricties dienen er voor om de monumentale eigenschappen van het gebouw te behouden. Het Rijk kan ervoor kiezen om enkele van deze restricties te versoepelen bij het herbestemmen van een monumentaal of beeldbepalend gebouw naar een leefbaarheid bevorderende herbestemming. Het is hierbij wel belangrijk dat het per gebouw wordt beoordeeld, het is niet mogelijk om hier een algemene regelgeving voor op te stellen want dan is de kans op verlies van kwaliteit te groot.

Het tweede knelpunt aangedragen tijdens de interviews is het ontbreken van beleid, bewustzijn en meedenkend vermogen binnen overheden. Het ontbreken van beleid komt overeen met de bevindingen uit hoofdstuk 6 en doet zich voornamelijk voor op gemeentelijk niveau. Zo voeren de meeste gemeenten nog geen beleid aangaande het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen. De provincie Groningen voert al wel beleid op het gebied van herbestemmen binnen de Cultuurnota en het Actieplan Bevolkingsdaling. Ook het Rijk besteedt er onder andere binnen de MoMo en de visie Erfgoed en Ruimte aandacht aan. Binnen het tweede knelpunt wordt ook het ontbreken van bewustzijn over de kansen die herbestemmen met zich meebrengt voor de omgeving en de leefbaarheid en het ontbreken van meedenkend vermogen binnen de verschillende overheden aangedragen. Het ontbreken van bewustzijn en het meedenkend vermogen dient op alle drie overheidsniveaus te worden verholpen. Het bewustzijn kan worden gecreëerd door meer aandacht te besteden aan de kansen die herbestemmen met zich meebrengt en het integreren van herbestemmen binnen het complete RO beleid gevoerd door de overheden. Het meedenkend vermogen dient te worden ontwikkeld door een meer meedenkende houding aan te nemen en door onder andere het vergemakkelijken van procedures en subsidieaanvragen, zoals reeds aanbevolen bij het verhelpen van het eerste knelpunt.

Het ontbreken van beleid komt, zoals uit bovenstaand stuk kan worden geconcludeerd, voornamelijk voor op gemeentelijk niveau. Om dit te verhelpen dienen de gemeenten een duidelijk beleid te ontwikkelen betreffende het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen. Dit beleid dient ervoor om duidelijkheid te verschaffen bij het herbestemmen van een monumentaal of beeldbepalend gebouw. Bij het ontwikkelen van dit beleid dienen de gemeenten een meedenkende en faciliterende houding aan te nemen waarbij actief wordt meegedacht met de initiatiefnemers. De gemeenten kunnen dit bereiken door te fungeren als aanspreekpunt voor initiatiefnemers. De gemeenten dienen als aanspreekpunt de initiatiefnemers te ondersteunen met kennis over functiewijzigingen, subsidie mogelijkheden en in contact brengen met ondersteunende partijen als Libau of Stichting DBF. Een meedenkende en faciliterende houding houdt ook in dat er geen standaard procedures worden gevolgd. Elke herbestemming bevindt zich in een andere context, zowel het gebouw zelf maar ook de omgeving van het gebouw, waardoor maatwerk een vereiste is. Tot slot moet binnen dit beleid duidelijk worden gemaakt dat het herbestemmen van een monumentaal of beeldbepalend gebouw niet op zich staat, het is een onderdeel van de algehele ontwikkeling van een gebied en biedt ook kansen voor dit gehele gebied. Het herbestemmen van een monumentaal of

beeldbepalend gebouw met een leefbaarheid bevorderende functie heeft immers niet alleen een positieve invloed op het gebouw maar op het gehele gebied en maakt daarom onderdeel uit van het gehele ruimtelijke beleid.

Het derde knelpunt is het gebruik van woningcontingenten bij een herbestemming naar een woonfunctie. Tijdens de interviews is dit knelpunt door enkele actoren aangegeven, zij stellen dat de door de provincie opgelegde woningcontingenten het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen naar een woonfunctie bemoeilijkt. Uit het literatuuronderzoek is gebleken dat deze woningcontingenten geen grote problemen bij een herbestemming hoeven te veroorzaken indien de gemeenten maatregelen hebben opgenomen in beleidsdocumenten. Zo heeft de gemeente De Marne in zijn Woon- en Leefbaarheidsplan 2011-2021 enkele maatregelen opgenomen betreft deze, door sommigen als knellend ervaren, woningencontingenten. De gemeente De Marne “ziet [...] functieveranderingen die bijdragen aan het behoud van gebouwen met cultuurhistorische waarde los van de woningbouwcontingenten. Bij ontwikkelingen zoals hierboven beschreven is sprake van een brede ontwikkeling voor vaak heel specifieke doelgroepen. Dit is niet concurrerend voor de bestaande woningvoorraad.” (Blz. 29). Het knelpunt met betrekking tot woningcontingenten bij het herbestemmen van een monumentaal of beeldbepalend gebouw naar een leefbaarheid bevorderende herbestemming kan dus relatief gemakkelijk worden verholpen wanneer desbetreffende gemeente enkele maatregelen op nemen in het beleid. De provincies hoeven, zoals door verschillende actoren aanbevolen, hiervoor geen maatregelen te treffen.

Het vierde knelpunt wat is geopperd tijdens de interviews, is het gebruik van jargon binnen handleidingen en procedures. Met name initiatiefnemers welke onbekend zijn met het herbestemmen van gebouwen hebben de kans tegen moeilijk te begrijpen en onbekende handleidingen en procedures aan te lopen. Om dit knelpunt te verhelpen kan het taalgebruik in alle procedures en handleidingen worden aangepast, iets wat een enorm omvangrijke en onrealistische opgave is. Gemakkelijker is om, zoals aangedragen bij het verhelpen van knelpunt twee, binnen gemeenten een aanspreekpunt voor initiatiefnemers in te stellen. De initiatiefnemer kan dan met vragen over procedures of handleidingen terecht bij dit aanspreekpunt.

7.4 Gewenste rollen

Deze paragraaf beantwoordt deelvraag 5, welke als volgt luidt: Welke rol dienen de verschillende overheden in te nemen bij het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen om dit proces zo soepel mogelijk te laten verlopen?

Om deze deelvraag te beantwoorden zijn de antwoorden op vraag 6 uit het vragenprotocol en op deelvraag 4 gebruikt. Aan de hand hiervan, en overige informatie uit het onderzoek, zijn rollen aanbevolen die de verschillende overheden dienen in te nemen bij het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen om dit proces zo soepel mogelijk te laten verlopen. Ook is er een tabel opgemaakt en toegelicht met daarin de aanbevolen rollen voor de verschillende overheden. Dit overzicht is aangevuld met de huidige rollen van de overheden, hierdoor is een duidelijk inzicht ontstaan in de verschillen tussen de huidige en aanbevolen rollen.

Gemeenten:

Uit de informatie uit zowel het theoretisch als empirisch onderzoek kan worden geconcludeerd dat de gemeenten een ondersteunende, en eventueel initiërende, rol dienen in te nemen bij het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen. Vooral het innemen van de ondersteunende rol is belangrijk om het herbestemmen van deze gebouwen zo soepel mogelijk te laten verlopen. Belangrijk om deze ondersteunende rol te kunnen uitvoeren is het ontwikkelen van beleid waarbinnen een meedenkende & faciliterende houding centraal staat. De gemeenten moeten dienen als aanspreekpunt voor initiatiefnemers van een herbestemming. Zij kunnen de initiatiefnemers voorzien van informatie betreffende functiewijzigingen, procedures en helpen met het vinden van de juiste fondsen en subsidies om de herbestemming te bekostigen. In het bijzonder het informeren over de beschikbare fondsen en subsidies is een belangrijke taak voor dit aanspreekpunt. Uit de interviews is namelijk naar voren gekomen dat veel van de initiatiefnemers en gemeenteambtenaren stellen dat er meer subsidies beschikbaar moeten worden gesteld, dit terwijl er al enkele fondsen en subsidies beschikbaar worden gesteld maar deze vaak niet bekend zijn bij de initiatiefnemers en gemeenten. Zo stellen de provincies doorgaans verschillende middelen beschikbaar om een leefbaarheid bevorderende herbestemmingen te ondersteunen, alleen is het soms moeilijk voor (onervaren) initiatiefnemers om deze te vinden. Hierbij is dus een rol weggelegd voor de gemeenten. Daarnaast valt onder deze ondersteunende rol van de gemeenten ook het vereenvoudigen en goedkoper maken van functiewijzigingen bij een leefbaarheid bevorderende herbestemming.

De gemeente dient in sommige gevallen ook een initiërende rol in te nemen. Dit zal zijn bij de langdurige leegstand van monumentale of beeldbepalende gebouwen welke in verval raken. In deze gevallen dient de gemeente zelf op zoek te gaan naar een oplossing. Dit kunnen de gemeenten doen door, met kennis en eventuele subsidies, naar de eigenaar van een leegstaand gebouw te treden om hem te stimuleren het gebouw een nieuwe functie te geven of het te verkopen.

Provincies:

De provincies dienen een ondersteunende rol in te nemen bij het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen. De provincies dienen zowel de initiatiefnemers als de gemeenten te ondersteunen. De initiatiefnemers van herbestedingsprojecten moeten door de provincies ondersteund worden door middel van kennis en financiële steun, een rol die de provincie Groningen nu ook inneemt.

De provincies dienen de gemeenten te ondersteunen met kennis betreffende het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen. Vooral binnen kleine gemeenten is er weinig kennis beschikbaar over dit onderwerp. Tijdens het afnemen van de interviews is veelvuldig aangegeven dat er meer subsidies beschikbaar moeten worden gesteld door de verschillende overheden. In de praktijk kunnen fondsen als LEADER, het waddenfonds en het krimpfonds worden aangereikt om leefbaarheid bevorderende herbestedingen te subsidiëren alleen zijn deze vaak niet bekend bij initiatiefnemers of gemeenten. Als de gemeenten als aanspreekpunt willen fungeren dienen zij wel over deze kennis te beschikken. Voor de provincies is hierin een rol weggelegd. De provincies moeten, met behulp van de provinciale steunpunten monumentenzorg zoals steunpunt Libau, de gemeenten informeren over onderwerpen relevant voor het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen. Met name informatie over de mogelijke subsidies, het nut van een herbesteding en mogelijke herbestedingsfuncties zijn onderwerpen waar veel kennis over ontbreekt binnen gemeenten.

Het Rijk:

Uit het theoretisch en empirisch onderzoek kan worden geconcludeerd dat het Rijk een ondersteunende rol moet innemen. Het Rijk dient subsidies beschikbaar te stellen welke de provincies kunnen gebruiken voor het subsidiëren van leefbaarheid bevorderende herbestedingen. Momenteel neemt het Rijk met de minimale inzet van het Nationaal Programma Herbesteding en het Herbestedingsteam een kleine rol in bij het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen. Dit is tegenstrijdig met de aandacht die het Rijk binnen verschillende beleidsdocumenten aan herbesteding besteed. Zo is binnen de MoMo (OCW, 2009) een van de drie pijlers toegewijd aan het bevorderen van herbesteden en ook binnen de Beleidsvisie 'Kiezen voor karakter, Visie erfgoed en ruimte'. (OCW & IenM, 2011) wordt er door het Rijk aandacht besteed aan herbesteden. Op dit moment stelt het Rijk alleen enkele experimenteergelden met betrekking tot herbesteding beschikbaar, dit is niet voldoende voor een overheid die het bevorderen van herbesteden zo hoog aanschrijft binnen zijn beleidsdocumenten. De subsidies welke beschikbaar moeten worden gesteld dienen niet, zoals uit de interviews is geconcludeerd, via de provincies naar de gemeenten worden doorgegeven. De gemeenten dienen als aanspreekpunt en moeten de initiatiefnemers doorverwijzen naar de provincies. De provincies dienen de initiatieven te toetsen en de subsidies te verdelen. Naast het verstrekken van subsidies dient het Rijk ook de provincies en gemeenten te ondersteunen met kennis om het herbestedingsproces zo effectief mogelijk te laten verlopen. Dit kunnen zij doen door middel van het Nationaal Programma Herbesteding en het Herbestedingsteam. Om dit te bereiken zal het Rijk wel meer FTE moeten toewijzen aan dit H-team, dit is nu nog erg minimaal terwijl en uit de interviews is gebleken dat bijna geen enkele actor weet had van het bestaan van dit team.

	Huidige rol:	Aanbevolen rol:
Gemeenten (3 x):	- passieve en kaderstellende - actief regisserende - ondersteunende en begeleidende	- ondersteunende en eventueel initiërende
Provincie Groningen:	- ondersteunende	- ondersteunende
Het Rijk:	- minimale rol	- ondersteunende

Figuur 12: De huidige en voorgestelde rollen van de verschillende overheden.

In figuur 12 valt vooral het verschil tussen de huidige rol en de aanbevolen rol voor de gemeenten op. De huidige rol van de gemeenten verschilt nog al per gemeente, in sommige gevallen neemt de gemeente een actief regisserende rol in, in andere gevallen neemt de gemeente een minimale passieve en kaderstellende rol in. De aanbevolen rol, een ondersteunende en eventueel initiërende rol, betekent daarom voor veel gemeenten een veranderingen ten opzichte van de huidige rol. Voor de provincie Groningen is het verschil tussen de huidige en de aanbevolen rol niet erg groot. De provincie zal zich voornamelijk bezig blijven houden met het ondersteunen van initiatiefnemers door middel van kennis en subsidies. Wel zal de provincie een meer ondersteunende rol voor gemeenten moeten innemen. In het bijzonder het voorlichten van gemeenteambtenaren over bepaalde herbestemmingsvraagstukken en de mogelijkheden tot subsidiering van een herbestemming zijn hierbij belangrijk. De rol van het Rijk dient ook iets te veranderen. De huidige rol is erg minimaal en zal meer ondersteunend moeten worden. Als rijksoverheid die het bevorderen van herbestemmen hoog opneemt in het monumentenbeleid (MoMo) en de Beleidsvisie 'Kiezen voor karakter, Visie erfgoed en ruimte'. (OCW & IenM, 2011) dienen zij een meer ondersteunende rol in te nemen. Zo dient het Rijk meer kennis en subsidies beschikbaar te stellen, iets wat op het moment alleen nog maar gebeurt via het Nationaal Programma Herbestemming met enkele FTE en wat experimenteergelden.

HOOFDSTUK 8 Conclusie

8.1 Inleiding

Dit hoofdstuk geldt als het afsluitende hoofdstuk van deze studie. In de eerstvolgende paragraaf wordt een eindconclusie op deze studie gegeven, dit wordt gedaan door het beantwoorden van de hoofdvraag. In paragraaf 8.3 worden aanbevelingen gedaan voor de drie overheden om het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen zo soepel mogelijk te laten verlopen. In paragraaf 8.4 worden deze aanbevelingen teruggekoppeld op de bevindingen uit het theoretisch onderzoek. Tot slot wordt in paragraaf 8.5 een reflectie op het onderzoek uitgevoerd waarbij wordt ingegaan op de uitvoering van het empirisch onderzoek maar ook op de eigen leerervaringen en tevredenheid van de onderzoeksresultaten.

8.2 Conclusie

In deze paragraaf wordt een eindconclusie op deze studie gegeven. Dit wordt gedaan door een antwoord te geven op de hoofdvraag van dit onderzoek. De hoofdvraag luidt als volgt: *Op welke wijze kunnen de verschillende overheden het herbestemmen van monumentale of beeldbepalende gebouwen zo effectief mogelijk laten verlopen om de krimpregio's leefbaar te houden?*

Essentieel voor het beantwoorden van de hoofdvraag is om duidelijk te hebben welke functie een herbestemd gebouw moet hebben om de krimpregio leefbaar te houden. Uit deze studie is gebleken dat de leefbaarheid in een krimpregio grotendeels bepaald wordt door ontmoetingen en het samen ondernemen van activiteiten. Een leefbaarheid bevorderende herbestemming dient dus een ontmoetingsfunctie te hebben waar mensen met elkaar in contact komen en gezamenlijk activiteiten ondernemen. Voorbeelden hiervan zijn clubhuizen, cafés, kindercrèches, enzovoort.

Om een monumentaal of beeldbepalend gebouw tot een leefbaarheid bevorderende herbestemming te laten komen dient er een herbestemmingsproces te worden doorlopen. Belangrijk voor het beantwoorden van de hoofdvraag is dan ook om een overzicht te hebben van de knelpunten die zich tijdens deze herbestemmingsprocessen voordoen. Tijdens de interviews, afgenomen met twaalf actoren betrokken bij herbestemmingen, zijn vijf knelpunten naar voren gekomen. Dit zijn:

1. Lange procedures en hoge kosten bij functiewijziging en aanpassing monumentaal gebouw
2. Ontbreken van beleid, bewustzijn en meedenkend vermogen binnen overheden
3. Gebruik woningcontingenten bij herbestemming naar woonfunctie
4. Gebruik van jargon binnen handleidingen en procedures, moeilijk voor initiatiefnemers

Het eerste knelpunt, de lange procedures en hoge kosten bij functiewijziging en aanpassing van een monumentaal gebouw komt tijdens de interviews vaak naar voren als knelpunt. Om de lange procedures en hoge kosten bij een functiewijziging weg te nemen dienen gemeenten maatregelen te nemen. Dit kunnen zij doen door bij een functiewijziging voor een leefbaarheid bevorderende herbestemming een verkorte en goedkopere procedure mogelijk te maken. De provincies moeten op hun beurt de procedures voor het verkrijgen van subsidies voor een herbestemming vergemakkelijken

en minder kostbaar maken. De lange procedures en hoge kosten bij het aanpassen van een monumentaal gebouw komt door de restricties opgelegd op rijksniveau. Het Rijk kan ervoor kiezen om enkele van deze restricties te versoepelen bij het herbestemmen van een monumentaal of beeldbepalend gebouw naar een leefbaarheid bevorderende herbestemming. Het is hierbij wel belangrijk dat het per gebouw wordt beoordeeld, het is niet mogelijk om hier een algemene regelgeving voor op te stellen want dan is de kans op verlies van kwaliteit te groot.

Het tweede knelpunt, het ontbreken van beleid, bewustzijn en meedenkend vermogen binnen overheden is iets wat naar voren komt uit zowel de interviews als uit het literatuuronderzoek. Het ontbreken van beleid betreffende het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen komt voornamelijk voor op gemeentelijk niveau. Om dit knelpunt weg te nemen dienen de gemeenten dan ook beleid te ontwikkelen. Bij het ontwikkelen van dit beleid dienen de gemeenten een meedenkende en faciliterende houding aan te nemen. Om dit te bereiken moeten de gemeenten fungeren als aanspreekpunt voor initiatiefnemers. Gemeenten dienen hierbij de initiatiefnemers te ondersteunen met kennis over functiewijzigingen, subsidie mogelijkheden en in contact brengen met ondersteunende partijen. Binnen dit beleid moet ook duidelijk worden gemaakt dat het herbestemmen van een monumentaal of beeldbepalend gebouw niet op zich staat, het is onderdeel van de gehele ontwikkeling van een gebied en biedt ook kansen voor dit gehele gebied. Het ontbreken van bewustzijn en het meedenkend vermogen dient op alle drie overheidsniveaus te worden verholpen. Het bewustzijn dient te worden gecreëerd door meer aandacht te besteden aan de kansen die herbestemmen met zich meebrengt en het integreren van herbestemmen binnen het complete RO beleid gevoerd door de overheden. Het meedenkend vermogen dient te worden ontwikkeld door een meer meedenkende houding aan te nemen, onder andere door middel van het vergemakkelijken van procedures en subsidie aanvragen, zoals reeds aanbevolen bij het verhelpen van het eerste knelpunt.

Het derde knelpunt welke tijdens de interviews door enkele actoren is aangedragen is het gebruik van woningcontingenten bij een herbestemming naar een woonfunctie. Uit het literatuuronderzoek blijkt dat dit knelpunt geen grote problemen bij een herbestemming hoeft te veroorzaken indien gemeenten maatregelen betreffende deze contingenten opnemen in beleidsdocumenten. Om dit knelpunt weg te nemen is het dus van belang dat gemeenten, zoals ook aangegeven bij knelpunt twee, beleid ontwikkelen met betrekking tot het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen.

Het vierde knelpunt welke is geopperd tijdens de interviews, is het gebruik van jargon binnen handleidingen en procedures. Dit veroorzaakt voornamelijk moeilijkheden bij onervaren initiatiefnemers. Om dit knelpunt weg te nemen kan het taalgebruik in alle procedures en handleidingen worden aangepast, iets wat een enorm omvangrijke en onrealistische opgave is. Daarom kan er beter, zoals aanbevolen bij het verhelpen van knelpunt twee, binnen gemeenten een aanspreekpunt voor initiatiefnemers worden ingesteld waar initiatiefnemers met problemen terecht kunnen.

Nu de knelpunten bij een herbestemmingsproces en de maatregelen om deze weg te nemen duidelijk zijn geworden, worden de verschillende rollen toegelicht die de overheden dienen in te nemen om het herbestemmingsproces zo effectief mogelijk te laten verlopen.

De gemeenten dienen bij een herbestemming van een monumentaal of beeldbepalend gebouw een ondersteunende en eventueel initiërende rol in te nemen. De ondersteunende rol bestaat voornamelijk uit het ontwikkelen van beleid betreffende het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen. Belangrijk is dat de gemeenten fungeren als aanspreekpunt voor initiatiefnemers van een herbestemming. De gemeenten dienen de initiatiefnemers te voorzien van informatie betreffende functiewijzigingen, procedures en helpen met het vinden van de juiste fondsen en subsidies om de herbestemming te bekostigen. Ook het vereenvoudigen en goedkoper maken van een functiewijziging bij een leefbaarheid bevorderende herbestemming valt onder de ondersteunende rol die de gemeenten dienen in te nemen. De gemeente dient in sommige gevallen ook een initiërende rol in te nemen. Dit zal zijn bij langdurige leegstand van monumentale of beeldbepalende gebouwen welke in verval raken. In deze gevallen dient de gemeente, met kennis en eventuele subsidies, naar de eigenaar van het gebouw te treden om hem te stimuleren het gebouw een nieuwe functie te geven of het te verkopen.

Voor de provincies is bij het herbestemmen van een monumentaal of beeldbepalend gebouw een ondersteunende rol weggelegd. De provincies dienen zowel de initiatiefnemers als de gemeenten te ondersteunen. Initiatiefnemers van herbestemmingsprojecten moeten door de provincies worden ondersteund door middel van kennis en subsidies, een rol die de provincie Groningen nu ook op zich neemt. De gemeenten dienen door de provincies, en ook door het Rijk, te worden ondersteund met kennis over het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen. Voornamelijk de kleine gemeenten beschikken over weinig kennis over het herbestemmen van deze gebouwen. Aangezien de gemeenten als aanspreekpunt voor initiatiefnemers moeten fungeren is het van belang dat zij over de juiste kennis beschikken. Voor de provincies is hierin een rol weggelegd. De provincies moeten, met behulp van de provinciale steunpunten monumentenzorg zoals steunpunt Libau, de gemeenten informeren over onderwerpen relevant voor het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen. Vooral kennis over de mogelijkheden tot subsidies, het nut van een herbestemming en mogelijke herbestemmingsfuncties ontbreekt binnen gemeenten.

Momenteel neemt het Rijk een kleine rol in bij het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen. Dit terwijl het Rijk binnen de MoMo (OCW, 2009) een van de drie pijlers heeft toegewijd aan het bevorderen van herbestemmen en ook binnen de Beleidsvisie 'Kiezen voor karakter, Visie erfgoed en ruimte'. (OCW & IenM, 2011) besteed het Rijk aandacht aan herbestemmen. Het Rijk dient, zo kan worden geconcludeerd uit dit onderzoek, een meer ondersteunende rol in te nemen om het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen zo effectief mogelijk te laten verlopen. Dit kunnen zij doen door middel van meer en betere inzet van het Nationaal Programma Herbestemming en het Herbestemmingsteam. Het Rijk dient, door

middel van het NPH en het H-team, subsidies beschikbaar te stellen aan de provincies welke zij kunnen gebruiken voor het subsidiëren van leefbaarheid bevorderende herbestemmingen. Naast het verstrekken van subsidies aan provincies dient het Rijk ook de provincies en gemeenten te ondersteunen met kennis.

Naast de knelpunten, maatregelen en rollen zijn tijdens deze studie ook een viertal succesfactoren naar voren gekomen om de herbestemming van een monumentaal of beeldbepalend gebouw zo succesvol mogelijk te laten zijn. De volgende vier succesfactoren zijn naar voren gekomen:

- Een gemotiveerde initiatiefnemer die energie, tijd en geld wil investeren
- Draagvlak vanuit het dorp voor de functie van de herbestemming
- Een haalbaar, exploiteerbaar en krimp resistent idee wat niet direct afhankelijk is van bevolkingsaantallen
- Een functie welke aansluit bij de kwaliteiten en identiteit van het dorp en het gebouw

Deze succesfactoren kunnen worden beschouwd als voorwaarden waar een herbestemming aan dient te voldoen. Hoe meer van deze factoren aanwezig zijn bij het herbestemmen van een monumentaal of beeldbepalend gebouw, des te groter de kans op een succesvolle herbestemming.

8.3 Aanbevelingen

De conclusies leiden tot een aantal aanbevelingen welke de drie overheden helpen om het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen zo effectief mogelijk te laten verlopen om zo de krimpregio's leefbaar te houden.

Gemeenten:

1. Ontwikkel beleid met betrekking tot het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen. Binnen dit beleid moeten de volgende elementen worden opgenomen:
 - Een meedenkende en faciliterende houding.
 - Maatwerk, geen standaard procedures en houdt rekening met de context.
 - Benader herbestemmen als onderdeel van de algehele ruimtelijke ontwikkeling van een gebied en neem het op in het beleid van de ruimtelijke ordening.
 - Maak procedures voor functiewijziging bij een leefbaarheid bevorderende herbestemming sneller en goedkoper.
 - Neem maatregelen waardoor eventuele woningcontingenten buiten beschouwing worden gelaten bij functieveranderingen voor een leefbaarheid bevorderende herbestemming.
2. Fungeer als aanspreekpunt voor initiatiefnemers. Ondersteun initiatiefnemers met kennis over subsidie mogelijkheden, functiewijzigingen en breng hen in contact met ondersteunende partijen.
3. Neem bij langdurige leegstand, waarbij het gebouw in verval raakt en een negatieve invloed heeft op de leefbaarheid, een initiërende rol in. Benader de eigenaar met kennis en eventuele subsidies om herbestemming of verkoop van het gebouw te stimuleren.

Provincies:

1. Ondersteun, samen met het provinciaal steunpunt monumentenzorg, gemeenten met kennis over het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen. Ga hierbij onder andere in op de subsidies welke initiatiefnemers kunnen aanboren.
2. Ondersteun initiatiefnemers van leefbaarheid bevorderende herbestemmingen door middel van het beschikbaar stellen van subsidies.

Het Rijk:

1. Stel, door meer FTE toe te wijzen aan het Nationaal Programma Herbestemming en Herbestemmingsteam, meer kennis beschikbaar aan provincies en gemeenten om het herbestemmingsproces zo effectief mogelijk te laten verlopen.
2. Stel subsidies beschikbaar aan provincies welke zij kunnen gebruiken voor het subsidiëren van leefbaarheid bevorderende herbestemmingen.

8.4 Terugkoppeling op theorie

In deze paragraaf worden de aanbevelingen gedaan in de vorige paragraaf teruggekoppeld op de bevindingen uit het theoretisch onderzoek. Zo wordt er inzicht verschaft in de overeenkomsten tussen de verschuiving van een objectgericht naar het omgevingsgericht monumentenbeleid en de aanbevelingen. Ook wordt er gekeken naar de overeenkomsten tussen de verschuiving naar een omgevingsgerichte planningsbenadering en de aanbevelingen.

De aanbevelingen voor de verschillende overheden passen goed binnen de verschuiving van objectgericht naar omgevingsgericht monumentenbeleid welke de laatste jaren heeft plaatsgevonden. Deze verschuiving is in paragraaf 3.3 van het theoretisch onderzoek toegelicht. Met name de drie pijlers uit de MoMo (OCW, 2009), waarop het vernieuwde monumentenbeleid is gebaseerd, zijn bij deze verschuiving belangrijk.

De eerste pijler uit de MoMo heeft betrekking op de borging van de cultuurhistorie in de ruimtelijke ordening. In de aanbevelingen gedaan voor de gemeenten wordt duidelijk naar voren gebracht dat herbestemming als onderdeel van de algehele ruimtelijke ordening binnen een regio dient te worden beschouwd. Zo staat een herbestemming van een monumentaal of beeldbepalend gebouw met een leefbaarheid bevorderende functie niet op zich, het levert een bijdrage aan de gehele omgeving en dient erkenning te krijgen binnen de algehele ruimtelijke ordening.

De tweede pijler uit de MoMo heeft betrekking op een krachtiger en eenvoudiger sectorale regelgeving. Hierin wordt vermeld dat regelgeving die geen of slechts geringe meerwaarde levert voor het monument, maar wel een last zijn voor de eigenaar, zijn afgeschaft. In de maatregelen aanbevolen voor zowel de gemeenten als de provincies is naar voren gebracht dat de regelgeving eenvoudiger en krachtiger moet. Door middel van het versoepelen van de procedures bij een leefbaarheid bevorderende herbestemming, de woningcontingenten of een aanpassing aan het monument is er ook een overeenkomst met deze tweede pijler.

De derde pijler uit de MoMo heeft betrekking op het bevorderen van herbestemming en heeft geen verdere toelichting nodig aangezien dit het doel van deze studie is.

De aanbevelingen voor de verschillende overheden sluiten dus goed aan bij de verschuiving naar een omgevingsgericht monumentenbeleid. Maar uit de praktijk blijkt dat er nog maar weinig wordt gedaan met deze pijlers. Zo blijkt dat het herbestemmen nog maar weinig aandacht krijgt, de regelgeving nog steeds omslachtig is en cultuurhistorie nog maar weinig voorkomt in de ruimtelijke ordening. De invoering van de MoMo heeft dus nog maar weinig veranderd in de praktijk, iets waar verandering ingebracht moet worden en waarbij de aanbevelingen hulp kunnen bieden.

In onderstaande tekst wordt duidelijk of de aanbevelingen goed aansluiten bij de verschuiving binnen de algemene planningsbenaderingen in de ruimtelijke ordeningen naar een omgevingsgerichte benadering. Deze omgevingsgerichte benadering wordt in paragraaf 3.5 gekenmerkt door vier kenmerken, namelijk gebiedsgerichte aanpak, participatie, integratie en omvattendheid.

Het kenmerk gebiedsgerichte aanpak komt duidelijk naar voren in de aanbevelingen gedaan in de vorige paragraaf. Zo wordt duidelijk gemaakt dat de gemeenten herbestemming van monumentale en

beeldbepalende gebouwen als een onderdeel van de algehele ontwikkeling van een gebied dienen te beschouwen. De herbestemming met een leefbaarheid bevorderende functie heeft immers niet alleen invloed op het gebouw maar op het gehele gebied. De participatie van burgers komt in mindere mate naar voren in de aanbevelingen. Wel wordt er aanbevolen dat gemeenten een meedenkende en faciliterende houding dienen in te nemen, hierbij is open staan voor ideeën vanuit de bevolking en deze mogelijk maken een onderdeel. Het kenmerk integratie, waarbij de verschillende actoren overeenstemming hebben over de te realiseren doelstellingen en aanpak, komt in geringe mate voor in de aanbevelingen. Zo is er in de aanbevelingen opgenomen dat gemeenten initiatiefnemers met andere partijen in contact dient te brengen om zo gezamenlijk tot een doel te komen. Hiermee wordt bedoeld op een samenwerking tussen een gemeente, een ondersteunende partij als Libau of Stichting DBF en de initiatiefnemer zelf.

Het laatste kenmerk, omvattendheid, houdt in dat alle beleidssectoren die betrekking hebben op het vraagstuk, zoals cultuur, economie, natuur, enzovoort, worden betrokken bij het herbestemmingsproces. Dit kenmerk komt in de aanbevelingen nog niet naar voren. Er dient eerst het besef te zijn dat herbestemming kansen met zich meebrengt en een concreet beleid zijn alvorens overige beleidssectoren erbij betrokken kunnen worden.

Ook hier blijkt weer dat de theorie betreffende een omgevingsgerichte benadering nog maar in geringe mate terugkomt in de praktijk en in de aanbevelingen gedaan in deze studie. Er kan worden geconcludeerd dat het herbestemmingsvraagstuk nog in een te vroeg stadium is om al op een integrale en omvattende manier te worden betrokken binnen de ruimtelijke ordening. Er zal eerst een duidelijk beleid moeten worden ontwikkeld betreffende het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen alvorens deze ook binnen andere beleidsvelden en de gehele ruimtelijke ordening betrokken kan worden.

8.5 reflectie uitgevoerd onderzoek

Tot slot wordt in deze paragraaf een reflectie op het onderzoek uitgevoerd waarbij wordt ingegaan op de uitvoering van het onderzoek maar ook op de eigen leerervaringen en tevredenheid van de onderzoeksresultaten.

Deze studie is uitgevoerd aan de hand van een theoretisch en empirisch onderzoek en heeft geleid tot aanbevelingen voor het Rijk, de provincies en de gemeenten. Er kan een kanttekening worden geplaatst bij de representativiteit van deze aanbevelingen. Deze aanbevelingen zijn namelijk gedaan voor provincies en gemeenten in het algemeen welke te maken hebben met krimpproblematiek en leegstand. Dit terwijl tijdens het onderzoek alleen de provincie Groningen en drie gemeenten uit deze provincie zijn onderzocht. Maar het is ook niet mogelijk om alle provincies en gemeenten te onderzoeken. Door middel van de gekozen aanpak is wel een duidelijk inzicht verkregen in de huidige gang van zaken omtrent een herbestemming. De aanbevelingen dienen er voor om het herbestemmen van monumentale en beeldbepalende gebouwen zo effectief mogelijk te laten verlopen en toepasbaar voor alle gemeenten binnen Nederland.

Daarnaast zijn er tijdens het empirisch onderzoek, zoals reeds bekend, twaalf actoren geïnterviewd. Tijdens deze interviews gaf doorgaans één persoon antwoord op de vragen over o.a. de rol, het beleid en andere herbestemmingsvraagstukken in naam van deze actor. Bij de meeste actoren, bijvoorbeeld een Libau of Stichting DBF, is het interviewen van één persoon eigenlijk voldoende om tot een goed inzicht in deze vraagstukken van de actor te komen. Deze actoren zijn namelijk relatief kleine organisaties en er zijn binnen deze organisaties waarschijnlijk weinig verschillende interpretaties over de rol die zij innemen, het beleid dat zij voeren en andere herbestemmingsvraagstukken. Bij grotere organisaties, zoals een gemeente of provincie, is er het gevaar dat de antwoorden op deze vragen gebaseerd zijn op de mening en interpretatie van die ene geïnterviewde persoon. Deze antwoorden kunnen afwijken van de mening en interpretatie die actoren van een andere afdeling zouden geven, dit is mogelijk omdat er binnen deze organisaties verschillende afdelingen en personen betrokken zijn bij het herbestemmingsvraagstuk. Hierdoor bestaat er een kans dat de bevindingen afwijken van de werkelijkheid. Daarnaast zijn deze belemmeringen nooit helemaal te vermijden en om dit toch zoveel mogelijk tegen te gaan is zo veel mogelijk te vermijden zijn de gegevens gebruikt in het empirisch onderzoek niet alleen afkomstig uit de interviews maar is er ook gebruikt gemaakt van literatuur.

Ikzelf heb tijdens het uitvoeren van deze studie veel geleerd. Ik heb geleerd om een grootschalige studie in te richten en uit te voeren. Met name in de beginfase is dit een moeilijk proces, de focus van de studie was niet direct duidelijk waardoor de onderzoeksvragen verschillende keren zijn aangepast. Hoe verder ik vorderde en de studie meer vorm kreeg, des te beter de uitvoering ging. Ook van het afnemen van de tal van interviews heb ik veel geleerd. Vooral het houden van de focus op de informatie die ik te weten wilde komen was tijdens de eerste interviews moeilijk maar ging na enkele interviews een stuk beter. Ik heb dit bereikt door bij aanvang van de interviews aan de geïnterviewde

toe te lichten naar welke informatie ik op zoek was en ben vervolgens aan de hand van het vragenprotocol de interviews gaan afnemen. Daarnaast heb ik geleerd hoe ik grote hoeveelheden informatie, verzameld tijdens de interviews en literatuuronderzoek, op een gestructureerde manier kan verwerken en aan de hand hiervan aanbevelingen kan doen. Als laatste, maar niet minste, heb ik veel geleerd over het werken binnen een overheidsorganisatie zoals de provincie Groningen. Ik heb tijdens mijn stage deelgenomen aan enkele activiteiten en werkzaamheden en hierdoor een goed inzicht verkregen in de gang van zaken binnen een overheidsorganisatie van deze omvang.

Met het inzicht wat ik nu heb zou ik bij het begin van de studie meer aandacht en tijd hebben besteed aan het doel en de onderzoeksvragen. Het is erg belangrijk om een duidelijke focus te hebben zodat je gericht aan het werk kunt, dit scheelt onduidelijkheid en tijd in een later stadium van de studie.

Alles overziend ben ik tevreden over het eindproduct van deze studie. Ik ben van mening dat het onderzoek grondig is uitgevoerd en de aanbevelingen gedaan, om de hoofdvraag van deze studie te beantwoorden, goed onderbouwd zijn. Deze studie is interessant voor een ieder die actief is op het gebied van herbestemming van monumentale of beeldbepalende gebouwen, van een beleidsmedewerker van een gemeente tot een medewerker van een ondersteunende partij welke zich bezighoudt met haalbaarheidsonderzoeken voor herbestemmingen. Daarnaast zijn de aanbevelingen gedaan in deze studie niet alleen interessant voor herbestemmingen van monumentale of beeldbepalende gebouwen binnen krimpregio's, ook voor herbestemmingen niet gelegen in krimpregio's zijn veel van deze aanbevelingen relevant.

Referenties

Literatuur:

- Andersson Elffers Felix (2010), *Gemeenten MoMo-proof, eindrapport*. Utrecht.
- Ashworth, G.J. & Tunbridge, J.E. (1990), *The Tourist-Historic City*. Belhaven Press, London.
- Boeije, H. (2005), *Analyseren in kwalitatief onderzoek; Denken en doen*. Boom onderwijs, Amsterdam.
- BZK, Gemengde commissie decentralisatievoorstellen provincies (2008), *Ruimte, Regie en Rekenschap*. Den Haag.
- CAB (2011), *Leven in de leegte, leefbaarheid in Noord-Groningen anno 2010*. Onderdeel van het project bedreigd bestaan. Groningen
- Cheung, E. & Chan, A.P.C. (2011), *Revitalising Historic Buildings through Partnership Scheme: A case study of the Mei Ho House in Hong Kong*, Property Management, Year 2012, Volume 30, Issue 2, Pages 176-189.
- Companen (2011), *Woon- en Leefbaarheidsplan 2011-2021 Gemeente De Marne; Toekomst voor kwaliteit en ruimte*, 30 november 2011 – definitief concept. Arnhem
- Dam, F. van, et al. (2006), *Krimp en Ruimte; bevolkingsafname, ruimtelijke gevolgen en beleid*. Ruimtelijk Planbureau, Den Haag.
- Delken, E. (2007), *Happiness in shrinking cities in Germany : A research note*, Journal of Happiness Studies, Volume 9, Issue 2, June 2008, Pages 213-218.
- Derks, W. et al. (2006), *Structurele bevolkingsdaling, een urgente nieuwe invalshoek voor beleidsmakers*. Den Haag.
- Erfgoedinspectie (2009), *Stut of steunpilaar? Een onderzoek naar de provinciale steunpunten monumentenzorg*. Den Haag.
- Ferguson, A. (1979), *The Conservation Movement*, in: Appleyard, D. (red.) *The conservation of European Cities*. MIT Press, Cambridge, MA.
- Gemeente De Marne (2011), *De Marne, blijvend de moeite waard. Integraal beleidskader krimp en leefbaarheid*. De Marne
- Glock, B. & Häußermann, H. (2004), *New Trends in Urban Development and Public Policy in eastern Germany: Dealing with the Vacant Housing Problem at the Local Level*, International Journal of Urban and Regional Research, Volume 28.4, December 2004, Pages 919-29.
- Haase, A., Haase, D., Kabisch, N., Rink, D., & Kabisch, S. (2010), *Modelling trajectories of urban shrinkage - Involvement and role of local stakeholders*, Modelling for Environment's Sake: Proceedings of the 5th Biennial Conference of the International Environmental Modelling and Software Society, iEMSs 2010, Volume 1, 2010, Pages 577-583.
- Hajer, M., Grijzen, J. & Klooster, S van 't. (2010), *Sterke verhalen: Hoe Nederland de planologie opnieuw uitvindt*. Uitgeverij 010, Rotterdam.
- Harmsen, H. (2008), *De oude kaart van Nederland: leegstand en herbestemming*. Rijksadviseur voor het Cultureel Erfgoed, Den Haag.

- Hidding, M. C. & Kerstens, M. (2001), *Omgevingsplanning, een verkenning over de aard en de reikwijdte van een nieuw planologisch begrip*, in: De Roo, G. & Schwartz, M. (red.) *Omgevingsplanning, een innovatief proces: Over integratie, participatie, omgevingsplannen en de gebiedsgerichte aanpak*. SDU uitgevers, Den Haag.
- Hollander, J.B., Pallagst, K., Schwarz, T. & Popper, F.J. (2009), *Planning Shrinking Cities*, *Progress in planning*, Volume 72, Year 2009, Issue 4, Pages 223-260.
- Hollander, J.B. (2010) *Can a City Successfully Shrink? Evidence from Survey Data on Neighborhood Quality*, *Urban affairs review*, Year 2011 Volume 47 Issue 1, Pages 129–143.
- Hospers, G-J. (2010) *Krimp!*, Uitgeverij SUN, Amsterdam.
- ICOMOS. (1987), *The ICOMOS charter for the conservation of historic towns and urban areas*. [<http://www.icomos.org>] geraadpleegd: 23-11-2011
- Mortelmans, D. (2007), *Handboek kwalitatieve onderzoeksmethoden*. Uitgeverij Acco, Leuven (B).
- Nationaal Netwerk Bevolkingsdaling, Werkgroep Voorzieningen en Leefbaarheid (2011), *Positionpaper over leefbaarheid en voorzieningen in krimpgebieden*.
- Nimwegen, N. van & L. Heering (eds.) (2009), *Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 2009. Van groei naar krimp; een demografische omslag in beleid*. Werkverband Periodieke Rapportage Bevolkingsvraagstukken (WPRB). NIDI report nr. 80. Amsterdam: KNAW
- OCW (2009), *Beleidsbrief 'Modernisering Monumentenzorg'*. Den Haag.
- OCW & IenM (2011), *Beleidsvisie 'Kiezen voor karakter, Visie erfgoed en ruimte'*. Den Haag.
- Oosterhoff, H.A., De Roo, G., Schwartz, M. & Van der Wal, H. (2000), *Omgevingsplanning in Nederland*, in opdracht van de Rijksplanologische Dienst (VROM), Publicatierreeks RPD, Ministerie VROM, Den Haag.
- Planbureau voor de Leefomgeving (2010), *Regionale prognose 2009-2040: Vergrijzing en omslag van groei naar krimp*.
- Polèse, M. & Shearmur, R. (2006) *Why some regions will decline: A Canadian case study with thoughts on local development strategies*, *Papers in regional science*, Year 2006, Volume 85, Issue 1, Pages 23–47.
- Provincie Groningen (2009), *Stroomversnelling II: Cultuurnota 2009-2012*. Groningen.
- Provincie Groningen (2010), *Provinciaal Actieplan Bevolkingsdaling 2010-2013*. Groningen.
- Provincie Groningen (2012), *Het verhaal van Groningen: Cultuurnota 2013-2016*. Groningen.
- Punch, M. (2004), *Global Economic Restructuring, Urban Social Change and the State*, *Magazin Städte im Umbruch / Cities and Towns in Transition*, Year 2004, Volume 2, Pages 10-17.
- Reckien, D. & Martinez-Fernandez, C. (2009), *Why Do Cities Shrink?*, *European Planning Studies*, Year 2011, Volume 19, Issue. 8, Pages 1375-1397.
- Rijk, VNG, IPO (2009), *Krimpen met kwaliteit, interbestuurlijk actieplan bevolkingsdaling*, Den Haag.
- Rijk, VNG, IPO (2011), *Interbestuurlijke Voortgangsrapportage Bevolkingsdaling*, Den Haag.

- Roo, G. de & Voogd, H. (2004), *Methodologie van planning: over processen ter beïnvloeding van de fysieke leefomgeving*. Uitgeverij Coutinho, Bussum (2e herziene druk).
- Schwartz, M. & De Roo, G. (2001), *Omgevingsplanning: Een niet meer weg te denken begrip*, *Stedebouw & Ruimtelijke Ordening*, jrg. 82, nr. 6, p. 24-29.
- Tiesdell, S., Oc, C. & Heath, T. (1996), *Revitalizing Historic Urban Quarters*. Architectural Press, Oxford.
- Verwest, F. (2011), *Demographic decline and local government strategies: A study of policy change in The Netherlands*. Uitgeverij Eburon, Delft.
- VROM & WWI (2008), *De Leefbaarometer, leefbaarheid in Nederlandse wijken en buurten gemeten en vergeleken*. Rapportage instrumentontwikkeling. Den Haag.
- Weichman, T. & Pallagst, K. (2012), *Urban shrinkage in Germany and the USA: A Comparison of Transformation Patterns and Local Strategies*, *International Journal of Urban and Regional Research*, Volume 36.2, March 2012, pages 261–280.

Websites

- Monumentenwacht.
www.monumentenwacht.nl Geraadpleegd 24-10-2011
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.
http://www.cultureelerfgoed.nl/Monumenten/Subsidie/Subsidieregeling-stimulering-herbestemming-monumenten Geraadpleegd 26-10-2011
- Kennis- en projectenbank herbestemming.
http://www.kennisbankherbestemming.nu/ Geraadpleegd 12-12-2011
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.
http://www.cultureelerfgoed.nl/node/707/ Geraadpleegd 14-12-2011
- Project Ulrum 2034.
http://www.project2034.nl/ Geraadpleegd 10-01-2012
- Wongema.
http://www.wongema.nl Geraadpleegd 23-01-2012
- Stichting Oude Groninger Kerken.
http://www.groningerkerken.nl/index.php?s=1 Geraadpleegd 24-01-2012
- Strokartonfabriek De Toekomst te Scheemda.
http://www.detoekomstscheemda.nl/ Geraadpleegd 27-01-2012
- Stichting DBF.
http://www.stichtingdbf.nl/pageid=12/organisatie.html Geraadpleegd 31-01-2012
- Gemeenten Appingedam.
http://www.appingedam.nl/index.php?simaction=content&mediumid=1&pagid=177 Geraadpleegd 07-02-2012
- Herbestemmingsteam. Nationaal Programma Herbestemming.
http://www.herbestemming.nu/h-team Geraadpleegd 14-02-2012
- Nationaal Programma Herbestemming.
http://www.herbestemming.nu/nationale-agenda Geraadpleegd 14-02-2012
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.
http://www.cultureelerfgoed.nl/sites/default/files/u6/Aantal%20gebouwde%20monumenten%20per%20gemeente.pdf Geraadpleegd 21-02-2012

Bijlagen

Bijlage 1

Geïnterviewde personen

<i>Datum</i>	<i>Naam</i>	<i>Organisatie</i>	<i>Functie</i>
20-12-2011	Gert Noordhoff	Gemeente De Marne	Projectleider krimp en leefbaarheid
12-01-2012	Peter Modderman	Vereniging Dorpsbelangen Ulrum	Voorzitter adviesraad Ulrum 2034
24-01-2012	Berdien Bartelds	Gemeente De Marne	Juridisch beleidsmedewerker ruimtelijke ordening
25-01-2012	Jur Bekooy	Stichting Oude Groninger Kerken	Bouwkundige
26-01-2012	Corrie Boer	Libau	Projectleider / coördinator
31-01-2012	Simon Benus	Simon Benus Vastgoed bv	Eigenaar en initiatiefnemer "De Toekomst"
31-01-2012	Bert Bolt	Bolt Architecten	Toekomstig eigenaar "De Toekomst"
01-02-2012	Martin Cnossen	Stichting DBF	Directeur
01-02-2012	Anno van der Broek	Stichting DBF	Adjunct directeur
02-02-2012 (via e-mail)	Frank Strolenberg	Rijkdienst voor het Cultureel Erfgoed	Programmaleider Nationaal Programma Herbestemming
06-02-2012	Erik Wong	Initiatiefnemer Wongema	Eigenaar
09-02-2012	Herman Wessels	Gemeente Appingedam	Beleidsmedewerker monumentenzorg en volkshuisvesting
09-02-2012	Hans van Zwieten	Gemeente Appingedam	Begeleider herbestemming kerken binnen de gemeente Appingedam
15-02-2012	Siegrid en Ron Hekma	Initiatiefnemers van zorghotel en klimschuur	Eigenaren
20-02-2012	Nans Kolff	Gemeente Oldambt	Beleidsadviseur monumenten
20-02-2012	Eef Flooren	Gemeente Oldambt	Beleidsadviseur monumenten, cultuurhistorie en archeologie
22-02-2012	René Perton	Provincie Groningen	Programmamanager landelijk gebied en Woon- en Leefbaarheidsprogramma Oost-Groningen
08-03-2012	Richard Veenstra	Provincie Groningen	Senior beleidsmedewerker Kunsten en Monumentenbeleid